

RADU ROSETTI

15839

Doc.

PENTRU ADEVĂR ȘI DREPTATE

RĂSPUNS UNEI CRITICE

(Extras din „Viața Românească“)

I A Ș I
TIPOGRAFIA EDITOARE „DACIA“
1911

Caru

Inv. 17857

RADU ROSETTI

Inv. 15839.

Domnului T. L. Maiorescu

„Ale sale dintru ale sale
Auto

PENTRU ADEVĂR ȘI DREPTATE

RĂSPUNS UNEI CRITICE

313057

(Extras din „Viața Românească“)

21319

308(498.3)„311”(049.2)

Donațiunea Maiorescu

== IAȘI ==

TIPOGRAFIA „DACIA“ P. & D. IBIESCU

1911

BIBLIOTECA CENTRALA UNIV. BUCURESTI
BUCURESTI
M 479 79A
CONTROL 1955

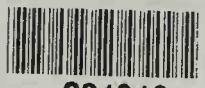
1955

1961

PC 46/06

J

B.C.U. Bucuresti

C21319

Pentru adevăr și dreptate

Răspuns unei critice

Cătră cetitori

Cartea mea *Pământul, sătenii și stăpânii în Moldova* a avut darul să stirnească minia partidului conservator. Eșită de sub tipar la sfirșitul lui Decembrie 1906, lucrarea aceasta a fost denunțată de membri sus-puși ai aceluși partid ca fiind „subversivă” și avind partea ei de răspundere în izbucnirea tulburărilor din primăvara anului următor. Această învinovățire este cu desăvârșire neintemeiată, lucrarea fiind pur istorică și scrisă într'un ton pe cit de obiectiv, pe atit de măsurat. Menită a fi o carte de studiu, și documentată pe larg, ea a fost scri-ă pentru publicul cult ; forma ei actuală o face absolut neinteligibilă pentru masele populare. Ele ar putea s'o înțeleagă numai în cazul cind cartea ar fi prescurtată și supusă unei prelucrări speciale. În sfirșit costul ei ridicat, zece lei de exemplar, o făcea cu totul inaccesibilă poporului.

Păcatul adevărat al cărții, în ochii conservatorilor noștri de astăzi, consistă însă în faptul că ea arată cum, la noi, proprietatea mare s'a născut în urma unui șir de uzurpațiuni, urmate în curs de veacuri și făptuite de clasa stăpînitoare, în dauna drepturilor de folosință ce din vechi le avea țărănimea asupra întregimii hotarului locuit de ea, precum și din transformarea cnezului ocirmuitor de sat în proprietar al hotarului aceluiași sat. Aceste fapte s'au produs și în alte țări, ele au fost expuse în nenumărate cărți, de cătră nenumărați autori, dar nime în acele țări nu s'a gîndit să declare acele cărți „subversive” și să denunțe vindictei publice pe autorii lor. Sumner Maine și Seebohm au descris pe larg chipul în care căpeteniile irlandeze au cotropit cu vremea teritoriile triburilor și acele ale ginților aproape în

întregime: chestiunea agrară este mai acută în Irlanda decît oriunde, și totuși, în întreaga împărăție britanică, nu s'a găsit un singur glas care să califice scrierile și teoriile lor de subversive, deși Irlandezii, cu toată starea lor de cultură relativ înapoiată, ar fi mai în măsură decît țărani noștri să înțeleagă cuprinsul unor cărți de asemenea natură.

Pretențiunea să nu se spună adevăruri istorice interesînd un neam întreg, fiindcă darea lor în vileag pricinuește accese de isterie unei coterii infim de mici, este absolut inadmisibilă în veacul al XX-lea. Lățirea și răspîndirea adevărului nu se mai pot opri: dacă nu spuneam eu adevărurile care au suparat într'atita pe conservatorii romîni din zilele noastre, le spunea altul, și poate sub o formă mai primejdioasă pentru liniștea lor. Iar această liniște nu vor găsi-o innăbușînd adevărul, ci numai atunci cînd fărînimea se va folosi de toată întinderea de pămînt la care îi dau drept numărul și munca ei. Atunci nu vor mai exista nici „instigații“, nici „scrieri subversive“.

Cu deosebire mare pare să fi fost minia stîrnită de teoriile mele în sufletele a doi din frunțașii partidului conservator. Unul din ei, o foastă călăuză intelectuală a partidului, alarmată se vede și de cuprinsul și de succesul cărții, s'a încercat în două rînduri s'o discrediteze în fața unei înalte instituții culturale.

Răspunsul meu la aceste încercări de discreditare, apărut în *Viața Romînească* pe Iunie 1909, sub titlul *Regretabil*, mă scu-tește de a mai readuce chestiunea înaintea publicului.

Alt frunțaș conservator, o călăuză de astădată electorală și în plină activitate, a acelu partid, a atacat scrierea mea în Parlament. Asaltul a fost dat cu tot avîntul unei firi vioae și dacă energia calificativelor ar fi fost în stare să inlocuiască cunoștin-țile speciale necesare pentru a discredita și a nimici teorii isto-riche, apoi praf s'ar fi ales din *Pămîntul, sătenii și stăpînii*, chiar în ședința în care opera mea fusese poreclită: cea mai volu-minoasă ineptie pe care o pomenise oratorul¹⁾.

Trebue să spun că efectul acestui asalt ce mi s'a dat în Parlament a fost mai mult negativ, căci a doua zi o mulțime de librari din București și din provincie îmi cereau cite un nou rînd de exemplare.

Potrivnicii mei încă dela început se adresase cătră istoricii înserși în partidul lor, rugîndu-i să ia condeiul pentru a com-bate teoriile mele „subversive“ și a dovedi neadevărul lor. Se știe că fracțiunea mai cultă a partidului conservator numără printre membrii ei mai mulți istorici de o netăgăduită valoare. Dintr'un motiv sau dintr'altul însă nu se găsi nici unul care să scrie măcar o slovă pentru apărarea ordinii sociale amenințate.

Astfel stătea chestiunea, cînd se auzi că un scriitor străin de partidul conservator, care în tinerețile lui fusese profesor de

1) Dacă *Pămîntul, sătenii și stăpînii* într'adevăr alcătuește o ineptie, nu credeți că i se făcea mult prea mare onoare, aducînd această ineptie înaintea Parlamentului?

istorie într'un liceu de provincie, dar părăsise în curind istoria pentru a se consacra avocaturii și politicii, devenind întâiul polemist al țării, și care era privit, nu fără cuvint, ca un principe al condeului, scrie o istorie a legăturilor dintre pământ, sătean și stăpin, în care combate cu hotărîre teoriile mele. Cartea eșia de sub tipar la sfîrșitul anului 1909, sub titlul de *Cercetări asupra stării țaranilor în veacurile trecute*.

Ea cuprinde pe lingă fapte și știri cunoscute, luate exclusiv numai din trei sau patru culegeri de documente tipărite, adunate în chip nemetodic, înfășoșate într'o expunere greoaie și confuză, din care nu esă absolut nici o încheere originală, nici măcar clară, însoțite de un șir de diatribe acerbe, acrimonioase, cu totul lipsite de curtenie, la adresa mea și la acea a teoriilor expuse de mine. Nu voiu reveni nici asupra cărții, nici asupra diatribelor împotriva mea, deoarece m'am ocupat destul, atît de una cit și de celelalte, în articolul publicat în *Viața Romînească* pe Ianuar 1910, sub titlul de *Răspuns la o agresivune*.

Din cetirea cu băgare de samă a *Cercetărilor asupra stării țaranilor* reesă însă că această carte a fost scrisă înadins pentru a mă combate pe mine de o parte și a susține de alta că marea proprietate a existat la noi din veci. Iar tonul acrimonios și disprețuitor cu care se vorbește de mine și de scrierea mea dovedește în chipul cel mai vederat dorința autorului de a mă discredită cu desăvirșire în ochii publicului. Observ aici în treacă că aceste tendinți sînt absolut identice cu acele care caracterizează atacurile conservatoare împotriva mea: și unele și altele sînt pur subiective.

La Iunie 1910 apăru sub titlul de *O încercare de mistificare istorică sau cartea d-lui R. Rosetti „Pămăntul, sălenii și stăpăanii“*, răspunsul autorului *Cercetărilor asupra stării țaranilor* la suscitatul meu articol din *Viața Romînească*.

Dacă titlul promite, conținutul ține toate făgăduințele titlului: sînt făcut cu ouă și cu oțet, autorul necontenit găsește prilej pentru a-și arăta nemărginitul dispreț ce-l resimte pentru crierii mei, pentru știința mea, pentru opiniunile mele. Iar teoriile mele le face bucăți, din cartea mea nu mai rămîne absolut nimic în picioare, ea într'adevăr nu mai apare decit ca o adevărată *încercare de mistificare*, dela început până la sfîrșit.

Mare a fost bucuria stîrnită de acea broșură în tabăra conservatoare. *Epoca*, într'un stil și mai elegant decit acel obișnuit de acest organ al elitei, făcu un articol în care osanalele cătră autorul *unei încercări de mistificare* alternau cu expresiunile de dispreț și de ocară pentru mine. (Isonul acestei bucurii îl ținu ziarul evreesc *Progresul*, care se grăbi să anunțe într'o informație, cu exultare, că teoriile istorice ale acelu Verax care scrisese *La Roumanie et les Juifs* fusese sdrobite cu desăvirșire).

Trebuie să recunosc că, în *O încercare de mistificare*, auto-

rui greoiu, incurcat și confuz al *Cercetărilor asupra slării țărănilor*, se transformă într'un scriitor cu stil clar și inciziv, dibace în descoperirea părților slabe ale potrivnicului și ager la lovirea lor, știind să tacă și să ascundă propriile sale slăbăciuni, meșter în arta de a clădi o argumentare șubredă dela temelie, înfățișând-o ca un model de logică, în sfârșit el, îndată ce părăsește terenul istoriei pentru acel al polemicii, redevine polemistul de întâia ordine, pe care cu toții l-am cetit și l-am admirat.

Dar îndată ce ei argumentele lui cite unul și le treci prin ciurul unei cercetări serioase, vezi că toate sint calpe și greșite, că totul este numai o meșteșugire fără temei și că, din nenorocire, buna credință este cu totul exclusă din această lucrare.

Apoi mai mai constai că acea clădire de argumente, în aparență atit de strălucitoare, ascunde o desăvîrșită ignoranță a chestiunii. Autorul *Încercării de mistificare*, de altmintrelea cași cei doi frunțași conservatori, idee n'are că această evoluție s'a petrecut la toate popoarele din lume în condițiuni la fel și că asupra acestei chestiuni Englezii și Germanii au o literatură întreagă. Și autorul *Încercării de mistificare* nu cunoștea nici limba engleză, nici cea germană!

Fiind însărcinat anul trecut cu direcțiunea lucrărilor de revizuire a fruntariei noastre cu Austro-Ungaria, însărcinare care a ținut până la Fevruarie trecut, și fiind silit să-mi mut necontentit reședința dintr'o localitate într'alta, nu mi-a fost cu puțință să răspund până acuma la această nouă agresiune împotriva mea.

Intr'acest interval potrivnicul meu s'a săvîrșit din viață.

Dacă *O încercare de mistificare* ar conține numai personalități, injurii și sarcasme la adresa mea, nici prin gînd nu mi-ar trece să răspund. Dar această broșură alcătuște o încercare de discreditare a unei cărți în care se expune, pentru întâia oară, adevărul asupra istoricului evoluțiunii unor legături, dela care a atrînat și atrînă buna stare, sănătatea, puterea și viitorul obștiei neamului nostru. Am avut fericirea să fiu cel întâiu care a expus publicului acest adevăr, să descopăr și să dau în vileag multe din amănuntele lui, și privesc ca o datorie de cinste să le-lesc pe de o parte spusa mea de discreditare, iar pe de alta să sdrobesc fără milă o meșteșugire făcută în scop de a tăgădui adevărurile descoperite de mine. Sper că în paginile care urmează cetitorii vor găsi dovada că meșteșugurile întrebuițate de adversarul meu, cu toată măestria cu care au fost făurite, n'au slăbit intru nimic teoria expusă de mine în privința evoluțiunii legăturilor dintre pămînt, săteni și stăpîni, care rămîne întreagă în picioare până în cele mai mici amănunte.

I, O încercare de mistificare* și dreptul romînesc în Ungaria

Existența unui *drept romînesc*, comun și identic pentru toate țările locuite de Romîni, este principiul susținut de mine, împotriva

căruia se îndreaptă mai cu samă și cu drept cuvint furia navelei autorului *Încercării de mistificare*. Este vederat că dacă Rominii din Ungaria, Țara Românească și Polonia erau ocirmuiți de același obicei uniform, tăgăduirea lui în Moldova devine cu de-săvîrșire anevoioasă. Uniformitatea *dreptului românesc* era deci dușmanul de căpetenie care trebuia distrus cu orice preț, înainte de toate. Și, într'adevăr, autorul *unei încercări de mistificare* nu cruță nimic pentru a rupe pe bietul *drept românesc* în bucăți și a face apoi praf din fiecare bucată în parte.

Să vedem dacă și cum își ajunge scopul.

El se ridică mai întâi împotriva ființei unui asemenea drept la Rominii așezați în Peninsula balcanică¹⁾, ființă ce pretinde că eu ași fi susținut-o în *Pământul sătenii și stăpânii*, întemeindu-mă pe cercetările d-lui Bogdan. Adevărul este că în zisa carte, niciăierea n'am vorbit de *dreptul românesc* la Rominii din a-dreapta Dunărei, ci, pe pagina 25, la sfîrșitul unui paragraf privitor la cnejii din Moldova, am făcut o notă în cuprinsul următor :

„Cnejii se găsesec și la Rominii de peste Dunăre, dar acolo se numeau mai adesea *primichiri*. Vezi în această privință Bogdan, *op., cit.*, p. 2, și Hasdeu, *Arhiva Istorică*, III, p. 85 și urm.“.

Atita și nimic mai mult. Ași avea deci tot dreptul să declin orice amestec în războiul purtat de adversarul meu pe patru pagini împotriva existenței obiceiului pomenit la Rominii de peste Dunăre.

Totuși, cu toate că, neavînd nevoe să dovedesc faptul în chestiune, n'am făcut asemenea afirmațiune, declar că ființa peste Dunăre, în evul mediu, a unui drept românesc, același în trăsăturile lui de căpetenie cu obiceiul care ocirmuia pe Rominii din Dacia Traiană, mi se pare stabilită mai presus de orice îndoială. Lumina făcută în această privință de d. I. Nădejde, în critica ce d-sa a făcut broșurii în chestiune în cursul verii trecute²⁾, în *Voința Națională*, este destul de vie pentru a mă scuti de osteneala să mai adaog alte argumente, spre a dovedi superficialitatea și netemeinicia susținerilor din broșură.

Voiu trece deci la cele spuse de adversarul meu în privința *dreptului românesc* în Ungaria și în Polonia. Mai întâiu, tăgăduesc afirmațiunea din broșură cum că eu mă razîm numai pe Neculai Densușianu spre a stabili ființa aceluï obicei³⁾. Număroasele citate din notele de pe paginile 23—28 ale cărții mele, în care subiectul este tratat, sint de natură a dovedi oricăruï cetitor de bună credință că, departe de a mă fi mulțumit numai cu cercetarea operelor lui N. Densușianu pentru adunarea cunoștinților mele asupra chestiunii, am cules aceste informațiuni din

1) G. Panu, *O încercare de mistificare istorică*, p. 18 sq.

2) Vezi *Voința Națională* din 29, 30 și 31 Iulie 1910.

3) *Ibid.*, p. 22 sq.

izvoare pe cit de numeroase, pe atât de deosebite și de complete. Intrînd tocmai la pagina 44 în miezul chestiunii, autorul broșurii începe a analiza ființa și starea cnejilor din Ungaria.

Încep cu cnejii din Ungaria. Iată ce spune d. R. Rosetti despre aceia :
„Atît cnejii ereditari, cît și acei neereditari erau însărcinați să strîngă dela Romîni ocîrmuiți de dînsii dările cîtră fiscul regal (acea de căpetenie fiind așa numită *quingagesima* a oilor) și acele cîtră stăpînul locului, care se alcătuiău din *censul* pentru pămîntul ținut de ei și dintr'o dare proporțională în natură asupra oilor și a rîmătorilor; ei mai aveau dreptul să execute pe oameni la îndeplinirea corvezilor datorite, după obiceiul, aceluiași stăpîn.

„In schimb, cneazul avea dreptul să judece pe Români, percepînd în folosul său o treime din gloabele datorite, se folosea de pămînturile neocupate, avea singur dreptul să țină moară și crîsmă mai cuviîndu-i-se și oareșicare corvezi din partea oamenilor.

„Puse sub formula aceasta simplistă chestia cnejilor din Ungaria este absolut falsă.“¹⁾

Apoi, mai lungeste vorba pentru a o încurca, pretinzînd că eu: „așa de darnic“ și „care-mi plătesc cu atîta lux mania citațiilor“, „de astădată sint foarte sobru și mă mărginesc a cita de vre-o două ori pe d. Bogdan“, „pe cercetările căruia mă razim aproape exclusiv“.

Oricine își va da osteneala să deschidă cartea mea la paginile 25—28, va putea constata că din 19 citații una singură se referă la Bogdan, iar celelalte la Kémeny, Hunfalvy, Martin Schwarznher, Féjer, Fessler, Hasdeu și Grușevski. Afirmațiunea autorului *Încercării de mistificare* este deci cu desăvîrșire falsă.

În sfîrșit el începe să :

„pună în evidență întreaga chestie a cnejilor din Transilvania, de care îmi pare rău că nimeni nu s'a ocupat decît în mod greșit și superficial, căutînd să tragă concluzia numai în vederea unei idei istorice mai dinnainte concepute în vederea clădirii unei organizații sociale fantastice“²⁾.

Iată acuma cum clădește autorul nostru, „în chip *ne* greșit și *ne* superficial“ „o organizație socială *ne* fantastică“.

Pe baza cercetării „numeroaselor documente din colecția Hurmuzaki, vol. I, partea 1, și 2“, el distinge „patru categorii de cneji în Transilvania și în Ungaria, și anume“ :

1. „Cnejii aproape nobili, servitori ai regelui, cărora acesta le cesionează pentru serviciile lor credincioase și multiple *cnezate*“³⁾.

Iar cnezatele erau „cesiuni pe viață și ereditare a uzufructului și folosinții unei moșii“, făcute pentru răsplătire de servicii. Cele mai vechi cnezate de asemenea natură fiind acele ce Ion,

1) *Pămîntul, sătenii și stăpînii*, p. 26—27.

2) Panu, op. cit., p. 46.

3) *Ibid.*, p. 47.

Farcaș și Lynioy le posedau în Oltenia și care sînt menționate în actul dela 1247, prin care regele Bela al IV-lea hărăzește Țara Românească cavalerilor Ioaniți.

„Dăm și conferim lui (preceptorului ordinului), și printr'însul zisei case, toată țara Severinului, cu munții aparținîndu-i și toate celelalte dependenți, asemenea cu cnezatele lui Ion și Farcaș, până la riul Olt, afară de țara cnezatului voevodului Linioy, pe care o lăsăm Romînilor¹⁾ [ca să-l țină] precum l-au ținut până acum: astfel asemenea rezervăm nouă și succesorilor noștri jumătate din toate foloasele, veniturile și serviciile întregii pomenite țări a Severinului și a cnezatelor sus numite, cedînd cealaltă jumătate pentru uzul casei sus zise...“²⁾

Și autorul broșurii, după ce citează textul latinesc al acestui pasagi, adaugă:

Odată ce cesionarul unui chinezat se achita de asemenea obligații, el era stăpîn absolut *întocmai ca și un proprietar, peste tot domeniul său, a cărui venit din toate: din pămînt, din păduri, din ape, etc., îi reveniau lui*³⁾.

Așa? Mi se pare că din textul citat mai sus se zice lămurit că *regele lasă țara cnezatului voevodului Lynioy Romînilor, deci locuitorilor aceluï cnezat*. De aici rezultă că acel pămînt era posedat *nu* de voevod, ci de Romîni aceluï cnezat, căci de ar fi fost, cum crede autorul nostru, proprietatea sau *cvasi proprietatea* lui Lynioy, nu poate încăpea îndoială că regele n'ar fi lipsit să zică că lasă acea țară voevodului. De unde rezultă că în cnezatele lui Ion și Farcaș, locuite și ele de Romîni, și unde, precum vom vedea îndată, cnejii aveau mai puține drepturi decît Lynioy, domnia același regim, adică că și acolo pămîntul era folosit nu de cneji, ci de locuitori. Apoi se vede că adversarul meu n'a cetit cu băgare de samă liniile care urmează îndată după pasajul citat și care sună astfel:

... cu excepțiunea bisericilor clădite sau ce se vor clădi în toate țările suszise din veniturile cărora nu ne rezervăm nimica, afară asemenea de drepturile cunoscute ale arhiepiscopilor și episcopilor; mai *exceptînd și toate morile în ființă sau a se face în verice loc din țările sus-numite*, afară de acele din țara Lytua, de edificiile și de toate veniturile agricole ale fraților zisei case, de [venitul] fînătelor și de acel al pășunilor vitelor lor și de iazurile astăzi existente sau ce se vor înființa de ei, pe care toate voim să le

1) Rărit de mine.

2) „...Damus et conferimus sibi et per eum dicte domui totam terram de Zeurino cum alpiibus ad ipsam pertinentibus et aliis attinentibus omnibus, pariter cum Kenezatibus Ioannis et Farcașii usque ad fluvium Olth, excepta terra Kenezatus Lynoyi Woiavode quam Olatis relinquimus prout iidem hactenus tenuerunt ita tamen quod medietatem omnium utilitatum et reddituum ac servitorum de tota terra Zeurini memorata, et Kenezatibus supranominatis provenientium nobis et successoribus nostris reservamus, medietate alia ad usum domus supradicte cedente...“

3) Ibid., p. 48.

afectăm pentru folosul exclusiv al fraților, afară de pescăriile Dunărei și de iazurile dela Cheley ce le rezervăm pentru folosința noastră și a lor în comun¹⁾.

Reesă de aici că regele mai hărăzește Ioaniților :

1. Dreptul exclusiv de a avea moară în toată țara Severinului, în care se cuprind și cnezatele lui Ion și Farcaș. Precum am văzut, voevodatul lui Lynioy (probabil terra Lytua, despre care este vorba în act) nu era cuprins în donațiunea făcută de rege Ioaniților).

2. Folosința tuturor iazurilor din aceeași regiune.

Iată deci că autorul *Incerării de mistificare* n'a avut noroc cu cele trei cnezate citate de el spre a stabili drepturile ce el le atribuie cnejilor din întâia lui categorie, căci departe de a fi „stăpin absolut, întocmai ca și un proprietar, pe domeniul său, a căruia venituri din toate: din pământ, din păduri, din ape, etc., îi reveneau lui“, vedem în ce privește pe cei trei cneji citați mai sus că :

1. Pământul era al Românilor care locuiau pe el, și

2. Venitul din ape se hărăzia de rege, pe lângă altele, Ioaniților.

Dar broșura mai citează și alte documente, spre a dovedi că cnejii din întâia lui categorie erau niște cvasi proprietari.

Întâiul ar fi actul din 1361, prin care Ludovic cel Mare „cedează fiilor lui Locolloy cnezatul jumătății de moșii locuite de Valahi, numită Ozon în Maramureș“, pentru a le răsplăti serviciile credincioase. Apoi autorul se întrebă : „În ce condiții regele face această danie ? Iată“ :

*eisdem filiis Locolloy, eorumque filiis et posteritatibus universis, sub eisdem libertatibus, utilitatibus, servitiis et conditionibus, sub quibus dictus Stan eundem conservasse, et tenuisse censetur dedimus, donavimus et contulimus jure perpetuo et irrevocabiliter tenendum, possidendum, pariter et habendum salvo jure alieno*²⁾.

Apoi urmează :

Și 'n acest document vedem că cneazul se bucură de *drepturile, fo-*

1) „exceptis ecclesiis constructis et construendis in omnibus terris supradictis, de quorum redditibus nihil nobis reservamus; salvis tamen reverentis et iuribus archiepiscoporum et episcoporum, que habere dignoscuntur; exceptis etiam molendinis omnibus infra terminos prenominarum terrarum ubicumque factis vel faciendis, preter quam in terra Lytua, nec non edificis et agriculturis omnibus sumptibus fratrum diete domus factis, fenetis quoque seu animalium et pecorum suorum pascuis, piscinis etiam, que nunc sunt vel fient per ipsos, que omnia ad ipsorum fratrum usum integraliter volumus retineri, preter piscationes Danubii ac piscine de Cheley, quos nobis et ipsis comunes reservamus.“

2) Ceia ce pe românește înseamnă : „Acelorași fii ai lui Locolloy și fiilor lor și întregii lor posterități, sub aceleași libertăți, foloase, servicii și condițiuni sub care zisul Stan o păstrase și o ținuse, am dat-o, hărăzit-o și conferit-o cu drept vesnic ca s'o fie, s'o posedă și asemenea s'o aibă, sub rezerva respectării drepturilor străine.“

loasele și serviciile întregii moșii, în condițiile (sub eisdem conditionibus) sub care se folosise de această moșie și predecesorul său Stan. Regele nu spune acele condiții, fiindcă, când face actul, ele erau cunoscute. Dar din diploma lui Bela al IV-lea, de care am vorbit mai sus, știm ce dădeau în schimb regelui cnejii pentru asemenea cnezate, anume: un număr de foloase, de venituri și de servicii¹⁾.

Precum reesă din textul reprodus mai sus, nu se găsește în ele nici măcar un cuvint care să ne autorize a incheia că urmașii lui Locolloy se bucurau de întregul venit din pământ, din păduri, din ape etc, iar în cit privește documentul citat mai sus al lui Bela al IV-lea, am văzut că din el rezultă că pământul era al Rominilor care locuiau pe el, și că nici venitul din ape nu era al cnejiilor Ion și Farcaș, deoarece regele hărăzia cavalerilor venitul merilor și acel al iazurilor, atit în ființă, cit și al celor ce s'ar putea înființa.

Autorul broșurii mai citează pe urmă²⁾ actul din 1387, prin care Ștefan, banul Severinului, dăruiește lui Halmag, lui Cristea și lui Mihail, fiii cneazului Petru, „ca cnezat o moșie numită Castrul Mihald cu toate foloasele și cele atârătoare, lor și errezilor lor“, sub condițiunile ce le arată mai jos, adică (citez broșura):

ca în fiecare an, în ziua Sfinților Arhangeli, să plătească de fiecare ședință de judecată cite trei groși, iar în ziua de Sfințul Gheorghe darea de a 50-a parte castelanilor moșiei Mihald, după cum se obișnuiește aceasta și plătesc și alte sate a acelorași cneji.

Reproduce apoi textul latinesc al celui de pe urmă pasaj, care sună astfel:

Videlicet quod in festo beati Michaelis archangeli singulis annis, de qualibet sessione singulos tres grossos et in festo beati Georgy martiris, quinquagesimam castellanis prescripti castri Mihald pro tempore.

Voiu observa mai întâiu că din textul acestui document, astfel cum este publicat în Hurmuzachi, I, 2³⁾, reesă că banul Ștefan a dat zișilor fii ai lui Petru, ūul lui Dees, cneazul ținutului Castrul Mihald (Mehadia), *nu o moșie, ci un sat regal* (vilam regalem) numit Patac (Valea). Mai departe, tot în acest document, autorul nostru traduce corect: *aliis villis* prin: *alte sate*.

Apoi cei trei groși ce fii cneazului Petru trebuiau să-i plătească în ziua Sfinților Arhangeli, nu erau plătiți de fiecare ședință de judecată, ci de fiecare sesiune de pământ (*mansus, Hufe, jireabie*) cuprinsă în hotarul zisului sat. Cea dintâiu

1) Ibid., ibid..

2) Ibid., ibid..

3) După Pesty: *A Szörény vármegye hajdani oláh kerületek*, p. 51. Féjer X, 1, 247, și *Transilvania*, 1872, p. 115.

distincțiune are, precum voiu arăta mai jos, însemnătatea ei, a doua, precum iarăși voiu dovedi în curînd, are o însemnătate neasemănat mai mare. Greșala făcută de autorul broșurii cînd traduce cuvîntul *sessio* din act prin *sesiune de judecată*¹⁾ este însă de natură a ne inspira oareșicare bănueli în privința temeiniciei cunoștinților zisului autor despre relațiunile dintre stăpîni și săteni în Ungaria, relațiuni în care este neconținut vorba de *sesiunea* săteanului, baza și punctul de plecare al acelor relațiuni.

Voiu trece acuma la cele ce zice broșura despre *a doua categorie de cneji*, pe care o definește în chipul următor :

Cneji trăind în grupe, în sate și comune, pe proprietățile regelui, a nobililor și a *capitulurilor* bisericești. Aceștia sînt simpli țărani, trăind ca toți ceilalți iobagi, pe moșiile altora, și supuși prin urmare la toate corvezile, sarcinile, redevențele, la care toți ceilalți țărani unguri și săcui erau supuși...²⁾

Acum e întrebarea : ce organizație aveau ei în satele lor ?

Evident că în sate era un cneaz în care se întrupa autoritatea comunală, prin urmare fiind mai mare decît ceilalți, se bucura de foloase deosebite. Acest lucru este așa de natural, de vreme ce-l întîlnim în toate părțile, încît n'ar fi nevoie de dovedit³⁾.

Despre această categorie de cneji, până la celirea *Încercării de mistificare*, n'am avut nici o cunoștință, n'am găsit-o menționată în nici unul din documentele mie cunoscute ; m'am grăbit deci să cercetez cu cea mai mare băgare de samă dovezile pe care autorul se întemeiază pentru a susține ființa ei, dovezi care consistă în două acte.

Cel dintăiu este un ordin dat, în anul 1377, lui Ladislau voevodul Transilvaniei de către regele Ludovic cel Mare, ordin rezumat de N. Densușianu, în Hurmuzaki, I, 2, p. 241, în chipul următor :

Ludovic regele Ungariei invită pe voevodul din Transilvania să constrîngă pe chinezii romîni din Transilvania ca să recunoască autoritatea domnilor săi pămîntești și să facă serviciu militar după cum a fost vechea lor consuetudine.

După cum se vede din rezumatul lui Densușianu, dacă se vorbește de *chinezii sau cneji* romîni, nu reeșă de loc că acești cneji ar fi fost „trăind în grupe, în sate de cneji“ cum zice autorul nostru. și că această vorbire a lui Densușianu s'ar putea aplica tot cu atît temei la cneji ocirmuitori de sate, în care trăiau țărani romîni de rînd, *n e c n e j i*.

Spre a pune pe celitor în stare să constate însuși dacă Densușianu a făcut sau nu un rezumat greșit, voiu reproduce

1) Această greșală a fost relevată de d. Nădejde încă de astă vară. V. seria de articole ale d-lui Nădejde în *Voința Națională* din vara anului 1910.

2) Panu, op. cit., p. 51.

3) Ibid., p. 52.

traducerea românească a întregului document în chestiune, iar textul latinesc se va găsi în notă :

„Ludovic cu mila lui Dumnezeu, rege al Ungariei, al Poloniei etc. Credinciosului nostru Ladislau, voevodul părților transilvănene ale regatului nostru, salutare și milă. La urechile serenității noastre a sosit mare jalbă a părintelui nostru în Hristos, domnia sa episcopul Gublin al Transilvaniei și a capitolului bisericii sale, cum că mai mulți cneji ai satelor și ai posesiunilor Românilor [supuși] bisericii sale episcopale și zisului său capitol, unii vind cu dela sine putere altora, sau transmit fiilor sau eredităților lor, cu mare și manifestă pagubă și micșorare a dreptului de stăpânire teritorială [a episcopiei], pământurile de arătură, pășunile și pădurile ce, cu titlu de cnezat, le țin pe timp mărginit și că păgubesc și asupresc pe ceilalți supuși români cu exacțiuni nouă și nepomenite, iar alții în îndrăzneala lor încearcă să se sustragă dela îndatorirea subiecțiunii teritoriale în chip fraudulos și chiar prin amenințări. Deoarece asemenea abuzuri ale zișilor cneji nu se pot îngădui cîtusi de puțin, deoarece de sarcina subiecțiunii teritoriale n'au fost scutiți vreodată nici acei pe care, în alte ținuturi românești, și asemenea în pertinențele castelurilor noastre regale, i-am menținut în cnezatele lor de mai nainte, întărind [în posesiunea acelor cnezate] și pe fiii fiilor lor. Din această cauză facem știut și porocim cu tot inadinsul credinții voastre, ca, îndată ce veți primi știința de față, să constringeți și să siliți prin toate mijloacele, întrebunțind la nevoie măsuri mai aspre, pe toți cnejii, atît pe acei ai domnului episcop și ai capitolului său, cît și pe acei ai celorlalte sate și posesiuni oareșicare, ca să se abțină dela abuzurile sus-pomenite, să păstreze cu credință supunerea teritorială și ascultarea [datorită] domnilor lor, îndeplinind slujbele și sarcinile obișnuite altădată pentruca pilda rea a nesupunerii lor să nu tragă după sine pagube și inconveniente mult mai mari. Dealtfel pentru reprimarea acestor răle, vă dăm prin cele de față deplină putere să procedați cu toată asprimea autorității noastre. Și să nu faceți cîtusi de puțin altfel. Dat la Diosgewr, a treia zi a sărbătorii corpului lui Hristos, în anul 1377¹⁾).

Nu există în acest text nici un cuvint care să ne autorizeze a încheia că este vorba de sate de cneji trăind sub ascultarea

1) „Ludovicus Dei gratia rex Hungarie, Polonie etc. Fideli nostro Ladislav Wayvode partium regni nostri transylvanorum. Salutem, et gratiam. Gravis super eo audaures nostre serenitatis pervenit venerabilis in X po patris, domini Gublini episcopi transsilvani, et capituli ecclesie sue, querela quod plerique villarum, et possessionum Olachorum ecclesie sue episcopalis et dicti capituli sui Kenezii terras, prata, et silva Keneziatu ipsorum titulo, ex concessione ejusdem episcopi, et capituli temporaliter tentas, et possessa, aliis pro libitu vendere et in filios heredesque suos cum gravi, et manifesto juris terrestralis damno, et decurtatione, perhennaliter transfundere, ceteros subditos Olachos novis, inauditisque exactionibus vexare, ac dampnificare, et his, aliisque ausibus suis temerariis, minas quoque interjiciendo, semet ab onere debite terrestralis subjectionis fraudulenter, exquisitisque coloribus subducere conentur. Quum autem tales dictorum Keneziorum excessus tollerari minime debeant, cumque ab onere terrestralis subjectionis nec ii quidem unquam exempti fuerint, quos in aliis districtis Olahalibus, tanquam pertinentiis castrorum nostrorum regalium in prehabitis eorum Keneziatibus relinquere, et in filios filiorum confirmare consuevimus. Hinc fidelitati vestrae horum serie mandamus, et committimus serio, ut habita praesentium notitia, universos Kenezios tam dicti domini episcopi, et capituli sui, quam et reliquarum villarum et possessionum quorumlibet ad praemissa vitanda, servandamque dominis suis fideliter terrestralem subjectionem, et obedientiam, praestandaque onera, et servitia ab olim consueta, modis omnibus, adhibitis etiam, si necessum foret, arctioribus remediis, compellatis, et cogatis, ne prava eorum

unii cneaz mai mare. Este vederat că regele vorbește de abuzurile cnejilor care ocirmuiau satele rominești de sub dependența episcopiei transilvănene. Și aceasta cu atit mai mult, cu cit se zice lămurit că „ei asupresc pe ceilalți supuși romîni ai episcopiei cu exactiuni nouă, nepomenite până atunci“.

Apoi să se observe că, in partea finală a actului, se ordonă voevodului să constringă pe *toți cnejii, atit pe acei ai episcopiei, cit și pe ucei ai celorlalte sate și posesiuni oareșicare*, să reintre in supunerea datorită domnilor lor. Actul nu face deci nici o distincțiune între cnejii episcopiei și acei ai celorlalte sate și posesiuni oareșicare.

Este însă in acest document un lucru de o însemnătate capitală pentru chestiunea care ne ocupă, lucru pe care autorul *Incercării de mistificare* nu pare să-l fi văzut, și anume:

Regele vorbește aici de: „*plerique Kenezii villarum et possessionum Olacharum ecclesie sue episcopalis*“, ceia ce vra să zică „*mai mulți cneji ai satelor și ai posesiunilor Romînilor bisericii sale episcopale*“.

Iată deci că in Transilvania, intocmai cași in țara Severinului, un rege al Ungariei vorbește de: **satele și posesiunile Romînilor**. Să se noteze că regele nu zice: *Kenezii villarum et possessionum olachalibus*, adică *cnejii satelor și posesiunilor rominești* (înființate după dreptul rominesc) ale bisericii episcopale, ci de *cnejii satelor și posesiunilor Romînilor*.

Vom găsi indată și altă mențiune de acest fel și mai lămurită.

Tot pentru a dovedi ființa celei a doua categorii de cneji enunțată de el, autorul broșurii mai citează un document¹⁾, pe care N. Densușianu il reproduce in chipul următor:

1301. *Chinezatul și libertățile Romînilor din comuna numită Satul Mare Rominesc de lângă Odorheiu în Transilvania.*

Noi Ladislau cu mila lui Dumnezeu rege al Ungariei etc. Voim să fie știut tuturor și fiecărui in parte la care vor nemeri cele de față. Cum că Ursul cneazul și Dominic magistrul ușerilor, in numele și ca reprezentanți ai tuturor celor ce locuiesc și săd in satul nostru rominesc, in mijlocul Săcuilor noștri dela Odorheiu, venind eu mare plîngere in prezența noastră, ne-au expus și ne-au arătat că numiții locuitori, din cauza neconținutelor năvăliri și cotropiri ale teritorului lor de către Săcuii din acele părți, se văd reduși la o atit de mare lipsă de locuri și de case, că cu greu mai pot duce lemnele și cărămidele trebuitoare pentru întreținerea și întărirea castelului nostru Odorheiu și totuși sint până astăzi zilnic îndemnați și siliți [la aceasta] de către castelanii zisului nostru castel. Totuși ei, aducindu-și aminte de ereditința și de serviciile supuse pentru care, de către predecesorii noștri, regi ai Ungariei, li s'a lăsat și donat pămîntul, vor și de acum innainte să servească regatului nostru in pace și in liniște. De aceea, pentruca locuitorii zisului nostru sat, astfel și dela început servind la castelul nostru sus-zis Odorheiu și obișnuiți să ducă lemne și cărămizi și să facă servicii pe jos, spre paguba

renitentie exempla, alia multaque majora post se trahunt dampna, et incommoda. Alioquin super reprimendis his, plenum vobis presentium rigore impertimur auctoritatis nostre rigorem. Secus igitur minime feceritis. Datum in Diosgevr, tertii die feste corporis Xpi, anno ejusdem millesimo trecentesimo septuagesimo septimo“.

1) Ibid., ibid., p. 52 sq.

noastră și a lor se contring a lucra peste obiceiul lor, de aceia ordonăm cu tot inadinsul ca nimeni, afară de castelanii noștri dela zisul [castel] Odorheiu, să nu euteze a-i judeca sau a-i sili să facă servicii oareșicare, excep-tindu-se însă Săcuii ținînd în acel sat case dobîndite prin cumpărare sau prin alt titlu de drept, pe care scoțindu-i de sub jurisdicțiunea cneazului, dorim ca în timp de oștire, după obiceiul celorlalți Săcui liberi, să se numere și să oștească sub steagul comitelui lor, rezervîndu-se însă în chip hotărît ca aceiași Săcui să fie ținuți a face în fiecare an, de cite ori va fi nevoie, cărăturile urgente cerute la Odorheiu, pentruca ceilalți locuitori ai zisu-lui sat să nu fie împovorați peste dreptate și încărcăți cu slujbe. Mai voim, cu consimțimîntul prelaților și baronilor aici de față cu noi, ca ziișii locui-torii ai satului nostru rominesc să nu fie ținutuși a da vre-o dijmă oareșicare alta decît obișnuitele dări bisericii de Odorheiu și să fie scutiți de orice dare după obiceiul Săcuilor între care trăesc, însă sint ținutuși să presteze cele ce au de prestat cneazului lor. Și să nu se uite că sint scutiți de birul boilor. Dat în Buda, în casa domnului Rege. A. D. Mo CCCo primo¹⁾.

Iată și textul latinesc :

Nos Ladislau Dei gratia Hungarie etc. Universis et singulis ad quod presentes devenerint, notum esse volumus. Quod *Ursus Knezius* et *Dominicus Magister Janitorum* nomine et in persona universorum incolarum et inhabitatorum *ville nostre Olachalis* in medio Siculorum nostrorum de Uduordhel commorancium gravi cum querela in nostri accedentes praesenciam exposuerunt et exponendo significarunt, quod dicti incole ob continuos Siculorum parcium illarum inuasiones et territoriorum dicte ville nostre occupaciones ad tantum redacti sunt inhabitatorum et mansionum paucitatem, ut ligna et tigna ad castrum nostrum Uduord pro eius conservacione et municione necessaria vix iam subministrare possint, et tamen per castellanos dicti castri nostri eatenus quotidie adurgeantur et cogantur, ipsi tamen memores fidelitatis et obsequiorum seruitiorum, sub quibus a predecessoribus nostris Hungarie regibus terra relicti et donati fuere, cuperent porro quoque hinc ne inhabitatores dicte ville nostre *secus et ab exordio* ad castrum nostrum pre-fatum Uduord seruientes, et lignis et tigentis, pedestribusque seruitiis castren-sare soliti, cum manifesto nostro et ipsorum damno *penitus libertate sua excidere contingat*, harum serie firmiter mandamus, ut nemo ipsos univer-sos preter castellanos nostros de dicta Uduord iudicare et ad servicia qua-liacumque cogere presumat, exceptis tamen Siculis in dicta villa mansiones tenentibus, et emcione aut alio iuris titulo subsistibili aquirentibus, quos a iurisdiccione Knesij eximentes tempore exercituacionis more aliorum liberorum Siculorum sub vexillo comitum ipsorum connumerari et exercituare volumus, hoc tamen per expressum reservato, ut ijdem Siculi quotannis requisitas tra-bes ad Uduord, si quando necessitas magnopere urserit, prestare teneantur sintque astricti, ne secus reliqui inhabitatores dicte ville preter iusticiam ag-graentur, serviciisque opprimantur. Volumus insuper ex consensu Prelatorum et Baronum hic nobiscum presencium, ut dicti inhabitatores ville nostre Olachalis nulli omnino decimas preter solitas capecias Ecclesie et Uduord prestare teneantur, sintque ab omni dicacione more Siculorum, inter quos vivunt, in perpetuum exempti, prestant tamen Knesio ipsorum prestanda. Non omisso et eo, quod a signatura boum exempti sint. Datum Bude in domo domini Regis presentibus venerabili patre Nicolao Episcopo Bosnensi, *Dominico magistro Janitorum, Magistro Dumetrio* nostris fidelibus et alijs quam-pluribus fide dignis, quorum consilio hanc fecimus chartam et donacionem Anno Domini Mo CCCo primo Septimo Calendis Octobris. In cuius rei testimo-nium et perpetuam firmitatem presentes fecimus sigilli nostri minime roborari, secretum annulum nostrum eisdem apprimentes per manus prefati Episcopi Bosnensis, Regni nostri Hungarici anno primo.

1) Hurmuzaki, I, 1, p. 553.

Trebue se observ că data, nu autenticitatea acestui document, a fost pusă la îndoială de Daniel Făncsalı în *Nemzeti Tarsalkodo* pe 1838, II, p. 57—60; însă obiecțiunile lui Făncsalı au fost dovedite ca neintemeiate¹⁾.

Oricit de mult și de conștiincios ai studia textele reproduse mai sus, atit pe acel rominesc, cit și pe acel latinesc, oricit le-ai confrunta, atit între ele spre a te încredința dacă tălmăcirea rominească este exactă, cit și cu textul publicat de Deușușianu, și tot dacă ești de bună credință îți va fi cu neputință să scoți din ele măcar o prezumpțiune că Rominii care trăiau în satul vorbit de lingă Odorheiu ar fi fost, nu săteni romini de rind, așăzați pe pământ supus unui castru regal și avind în capul lor un cneaz ca toți cnejii din asemenea sate, ci „cneji trăind în grup și avind peste ei un cneaz mai mare“.

Dacă locuitorii *Satului Mare rominesc* de lingă Odorheiu ar fi fost, nu săteni romini de rind, ci cneji, adică privilegiați, nū poate încăpea umbră de îndoială că această calificare nu le-ar fi lipsit într'un act regal anume făcut spre a-i menține în întregime drepturilor lor. Și totuși vedem că sătenilor nu li se dă în act altă denumire decit *incolae* sau *inhabitatores*, adică *locuitori*, fără alt calificativ, acel de cneaz fiind rezervat singurului Ursul, care-i reprezintă.

Cele două documente de mai sus fiind singurele pe care se întemeiază autorul broșurii pentru a dovedi ființa unei categorii de cneji deosebite, care „trăiau în grupe, în sate sau comuni și avind peste ei un cneaz mai mare“, am tot dreptul să declar această afirmațiune a adversarului meu cu desăvârșire nedovedită și neintemeiată.

Nu mă pot împiedeca să semnalez aici disprețul desăvârșit cu care autorul broșurii tratează pe cetitorii lui. Drept dovadă a unei afirmațiuni importante, li servește cite un fragment de act în traducere romină proastă și greșită²⁾, în care nici nu se vorbește de cele afirmate de el. El își închipue publicul cetitor destul de credul și de ușor pentru a se lăsa convins prin asemenea argumente!

Dar dacă autorul broșurii a văzut în actul regal dela 1301 lucruri ce, cu toată bunavoința, altul decit el nu le mai găsește, el a trecut cu vederea și aici niște cuvinte ale regelui Ungariei care repetă, în chip și mai lămurit decit actele dela 1247 și 1377,

1) Szábo, *Szekely Oklétvar*, I, p. 31—32.

2) Rezumatul celui de al doilea act mai cu samă este absolut fals. Satul în chestiune nu s'a numit niciodată Idord: această denumire n'a existat decit în închipuirea autorului broșurii care l-a confundat cu orașul Odorheiu. Apoi, nu Rominii, ci Săcuii sînt ținuți a face serviciul militar sub steagul comitelui Săcuilor. Nu se zice în act că „Săcuii să nu poată supune [pe Romini] la rechiziția de cărat butuci ș. c., ci că „Săcuii se fie ținuți a face în fiecare an cărăturile urgente cerute la Odorheiu“, și cite altele. Traducerea este vederat făcută de un om care n'a știut niciodată, sau care a uitat limba latină.

faptul că pământul pe care erau aşezaţi sătenii români era privit ca posesiune *a lor* şi nu a cneazului.

Vedem înaintea de toate pe rege arătând că cneazul Ursul i-a vorbit *în numele tuturor locuitorilor din Satul Mare românesc şi ca reprezentant al lor*. Apoi pe lângă că actul vorbeşte de *teritoriul acelor locuitori*, nu de teritoriul cneazului, regele zice că: „*pentru credinţa şi serviciile lor supuse li s'a lăsat şi donat pământul.*” Iată o declaraţie pe care autorul broşurii n'a văzut-o sau n'a voit s'o vadă, eliminând-o ca netrebnică din rezumatul făcut de el.

Şi totuşi ea, zău, nu este de dispreţuit, căci ne dă o dovadă directă, scrisă, clară şi lămurită, că regii Ungariei lăsase şi dăduse hotarul satului în chestiune Românilor care îl locuiau. Adică că Români din Satul Mare românesc fusese găsiţi de un rege al Ungariei în stăpînirea acelor pămînturi; că acel rege îi lăsase pe Români în stăpînirea lor şi le confirmase acea stăpînire în schimbul unor slujbe către cetatea Odorheiu, la care acei Români erau ţinuţi. Oricît ar suci şi ar întoarce cineva acest text, alt înţeles nu-i poate da. El alcătueşte o dovadă directă scrisă şi precisă, întăia până astăzi cunoscută, arătând că obştiile ţăranilor români erau stăpîne pe hotarul lor înainte de cucerirea ungară şi că, cel puţin în cuprinsul ținuturilor atîrnînd de castele regale, ele au fost menţinute de regii unguri în stăpînirea acelor hotare.

Şi mai frumoasă încă stă cu a treia categorie de cneji, acei care după broşură se găsiu :

„*mai cu samă în Banat, cneji proprietari pe pămînturile lor proprii, sau mai bine ţărani proprietari, un fel de moşneni. În documentele din veacul al 13-lea şi al 14-lea, găsim multe acte de hotărnicia moşiilor şi în acele hotărnicii întîlnim adesea ori moşiile nobililor învecinându-se cu acele a cnejilor ţărani.*”

Desigur că existenţa acestei categorii de cneji *mici proprietari, mai cu samă în Banat, în veacurile al 13-lea şi al 14-lea*, este cit se poate de interesantă şi că dovedirea ei prin acte din partea unui autor atît de darnic cu citaţiuni lungi, chiar în text, se impunea. Din nenorocire însă, tot materialul doveditor se reduce la următoarea notă sărăcăcioasă: „3) Ibidem, acelaşi volum.”

Volumul în chestiune, este partea a doua din I-ul volum al colecţiei Hurmuzaki. Într'însul nu se află nici un act relativ la veacul al XIII-lea, dar numai documente din acel următor. Trei din aceste sînt, mai mult sau mai puţin, referitoare la hotărnicii în Banat: în nici unul din ele nu se vorbeşte de cneji care măcar de departe ar sămăna cu acei din a treia categorie a autorului nostru. Am cercetat cu cea mai mare atenţiune toate documentele din acel volum, dar n'am găsit nici o menţiune despre pomenitul fel de cneji. Am mai studiat cu aceiaşi băgare de samă documentele din volumul precedent din Hurmuzaki, acel cuprin-

zind acte din veacul al XIII-lea și nici aici n'am găsit urmă de a treia categorie de cneji a unei încercări de mistificare. Mă văd deci iarăși silit să conchid că această atreia categorie, cași adoua, n'a existat niciodată, că este datorită și ea inchipuirii autorului nostru.

Broșura mai face o categorie deosebită din cnejii colonizatori. Iată cum îi definește :

Cneazul antreprenor se bucura întâiu de veniturile pădurilor și a câmpiilor moșiei (cum suis utilitatibus, cum meta et silvis, cum pratis). Al doilea se folosia de oarecare privilegii, câteodată de dreptul de judecată pe aceea moșie, prin gloabele pe care după obiceiul timpului le căpăta dela împriinați.

Să se noteze că în toate actele pe care le voiu cita, nu se mărginește dreptul cneazului a uza numai de o anume întindere fixă din pământul moșiei, cum vom vedea în Galiția. *Din contra, el are facultatea de a cultiva cât pământ are nevoie, de vreme ce proprietarul îi pune la dispoziție atât câmpiile cât și pădurile* ¹⁾.

În sprijinul acestei caracterizări ni se citează cele patru acte următoare :

1) Actul din 1370, prin care, după broșură :

regele Ludovic confirmă la doi cneji români, fiii lui Struza, două posesiuni regale, ca recompensă fiindcă tatăl lor le-a transformat în moșii locuite și populate ²⁾.

Adversarul meu este convins că aceste două posesiuni în ținutul Caransebeșului, pe care regele le hărăzește fiilor lui Struza și care innainte de donațiune erau cnezate, tot cnezate au rămas și după donațiune. Se înșală însă cu desăvârșire : prin actul în chestiune cnezatul hărăzit lui Struza se transformă de rege în *proprietate nobiliară*.

Aceasta rezultă cit se poate de lămurit pentru orice om care s'a ocupat cu studiul documentelor ungare, din cuvintele :

Possessiones nostras regales... in districtu Karansebus existencium sitas et per predictum Struza Pater ipsorum ibidem situatas, popuatas et locatas, omni eo Jure et Titulo, quo eedem ad nostram collacionem pertinere dinoscuntur, eisdem Romano et Ladislao filijs Struza necnon etc... Cum omnibus ipsarum utilitatibus, Juribus, fructuositatibus et pertinencijs universis, sub eisdemque metis et distincionibus metarum, quibus ab olim per prefatum Patrem eorum, et per consequens ipsos hactenus habite extiterunt et possesse, Nove Donacionis nostre Titulo dedimus, donavimus et contulimus. Jure perpetuo et habendas. Salvo Jure alieno ³⁾.

1) Panu, op. cit., p. 54 și urm..

2) Aceiași greșală o face și Densușianu cînd rezumă actul. V. Hurmuzaki, I, 2, p. 167 sq..

3) „...posesiunile noastre regale... aflătoare în ținutul Caransebeșului și descălecate, împopulate și așăzate de sus-zisul Struza, părintele lor, le dăm cu toate drepturile și titlurile cu care sînt cunoscute ca aparținînd colatiunii noastre, acelorăși Roman și Ladislav, fiii lui Struza, precum și (verilor

Cuvintele : *omni jure et titulo* nu lasă absolut nici o îndoială : ele sînt întrebuițate numai pentru hărăziri de proprietăți imobiliare. Prezența lor în act ar ajunge spre a risipi orice îndoială, dar faptul că nu este aici vorba de cnezat mai reesă și din acel că regele hărăzește satele pomenite fără a impune donatrilor vre-o plată anuală de cens sau prestare de serviciu, cum este totdeauna cazul cind actul este privitor la un cnezat. Adaog că lipsesc aici și cuvintele : *sub aceleași condițiuni sub care le-a ținut până astăzi*, sau *sub care țin alți cneji*, care se găsesc în actele privitoare la cnezate de cite ori nu sînt impuse unei plăți sau obligațiuni speciale.

Întăiul document citat aici de broșură trebuie deci cu desăvîrșire înlăturat ca nefiind privitor la o concesiune de cnezat.

Al doilea act citat, acel dela 1409, este fără îndoială privitor la un cnezat.

Lațcu de Szánto și Ioan Herman dela Tamași, voveozi și comiți de Zonuk, dorind ca patru cneji din țara Hațegului (pe care îi numește) să înmulțumească populațiunea satului Zeicani (Achynus Polyana) dela Poarta de Fier (Vaskapu), astfel ca ea să poată apăra drumul mare de prădăciunile tâlharilor și răufăcătorilor de tot felul care se adăpostesc în pădurile de prin împrejurul Porții de Fier, scutește atit pe cnejii sus-pomeniți și pe moștenitorii lor, cit și pe locuitorii din acel sat, *pe timpul cîl îl vor găsi voveozii cu cale (Nostro scilicet durante beneplacito)*, de orice cens, dare, contribuție, plată, serviciu sau lucrare. Însă atit cnejii sus-numiți cit și urmașii lor sînt îndatoriți să plătească pe fiecare an, în semn de supușenie, în ziua de Sfintul Gheorghe, cite 200 dinari și nimic alta nici lor, nici castelanilor de Hațeg¹⁾.

Al treilea act este din 1352 ; *O încercare de mistificare* îl rezumează în chipul următor : (Actul emană dela magistrul Possa, comitele Carasului) :

Fiindcă a venit înaintea noastră Iuga și Bogdan, fiii lui Ștefan de Mutnuc, cerînd cu umilîntă ca să le dau un pămînt pustiu numit Mutnucatac²⁾ în condițiile de libertate în care și alți cneji au asemenea locuri libere și pustii, în provincia Sebeș, în scop ca ei să stăpînească acea pustietate și s'o înmulțească cu oameni. Noi, în vederea serviciilor credincioase ale acelora, le concedăm numitul loc deșert, ca ei să poată trage din el toate veniturile din păduri și din cîmpii cu hotarele cunoscute și această concesiune le-o facem pe vecie, lor și urmașilor lor. *Ca privilegiu pentru osteneala lor*, hotărîm ca nici un judecător să se amestece acolo, ci ei singuri să judece pe cei care se vor aduna în acel sat, afară de trei cazuri, anume : de tâlhărie, de furt și de dare de foc, care cazuri vor fi de competența judecătorilor dela Sebeș³⁾

.....
lor)... să fie stăpînite și ținute de ei cu toate veniturile, drepturile, folosințele și dependențele lor, în cuprinsul acelorași hotare și semne de hotar în care le-au avut tatăl lor și prin urmare și ei până astăzi, printr'un nou titlu al nostru de donațiune, pentru vecie și în chip irevocabil, însă fără prejudiciul drepturilor altora⁴⁾.

1) Ibid., p. 56.

2) Valea Mutnucului.

3) Ibid., p. 57.

Am subliniat în rezumatul de mai sus, întâiu, pasajul : *în condițiile de libertate în care și alți cneji au asemenea locuri libere și pustii*, pentru că această traducere denaturează cu desăvârșire cuvintele respective din textul latinesc, și, al doilea, cuvintele : *Ca privilegiu pentru osteneala lor*, fiindcă ele alcătuiesc o adăugire a adversarului meu, adăugire care denaturează înțelesul întregului act.

În textul latin, pentru întâiul pasaj, găsim subliniate de Densușianu cuvintele : *in tali libertate, in qua libertate habent liberas villas quenesi in provincia Sebus*; ceia ce însemnă pe rominește : *în condițiile (în aceeași libertate) în care (condiții de libertate) au cnejii satele libere în provincia Sebeș*. *Villa* înseamnă în documentele medievale ungare și polone totdeauna *sat*, și prin urmare *villas liberas* nu poate însemna decit *sate libere* și nicidecum *locuri libere și pustii*.

Deosebirea între senzul adevărat și senzul arătat de broșură este foarte însemnată. Din rezumatul din broșură ar rezulta că fiii lui Ștefan de Mutnuc ar fi cerut și obținut dela comitele de Caras cnezatul unui loc pustiu în condițiunile în care și alți cneji aveau asemenea *locuri libere și pustii*. În realitate însă ei ceruse și obținuse acel loc în aceleași condițiuni în care ceilalți cneji din comitat țineau *satele libere*, adică satele care nu fuseseră hărăzite vre-unui nobil sau clerului și atirnau numai de castrul regal.

Din interpretarea dată de broșură ar rezulta un regim deosebit, special cnezatelor conferite asupra locurilor pustii ce au a fi colonizate. După interpretarea adevărată rezultă dimpotrivă că fiii lui Ștefan de Mutnuc au cerut și obținut dela comitele Carasului cnezatul unui loc pustiu, *în exact aceleași condițiuni în care cnejii satelor libere regale țineau cnezatele lor*.

Și lucru straniu, același autor care traduce aici, la pagina 37, cuvintele *villas liberas* prin *locuri libere și pustii*, ocupându-se la pagina 49 de actul din 1387, act prin care Ștefan banul Severinului conferă lui Petru, fiul cnezului Dees, și fraților săi cnezatul satului Valea (Patak), în aceleași condițiuni în care țin aceeași cneji și alte sate (același document în care autorul broșurii confundă *sessio*, adică *jireabie, mansus, Hube* prin *sesiune de judecată*), el traduce foarte corect cuvântul latinesc *villa* prin acel rominesc de *sat*.

Cum se face că *villa* însemnă pe pagina 49 *sat*, iar pe pagina 57 *loc pustiu*, adică tocmai contrarul ?

Să fie oare această confuziune involuntară ? Este oare admisibil ca autorul *Încercării de mistificare* să fi crezut un moment că cuvintele *villas liberas* însemnă *locuri libere și pustii* ? Ce caută aici mai ales acest de pe urmă cuvint ? Iată niște întrebări la care las cetitorului grija să răspundă.

Chestiunea se mai complică cu adăugirea făcută de autorul nostru în același document, citeva rinduri mai jos.

Ca privilegiu pentru osteneala lor, hotărîm ca nici un judecător să se amestece acolo, ei ei singuri să judece pe cei ce se vor aduna în acel sat..

În textul latinesc lipsește cu desăvîrșire echivalentul cuvintelor subliniate de mine la începutul acestui citat. Iată parte din acest text latinesc, care urmează îndată după descrierea hotarelor :

....concessimus et dedimus et contulimus Jure perpetuo et irrevocabiliter possidendam et habendam, in filios filiorum et suorum heredum successoribus, et quod ratum et firmum sit dedimus litteras nostras mediante fide nostra, ita tamen quod nullus Judex habeat iudicare ipsi autem poterunt iudicare preter tres causas, scilicet latrocinium furtivum et incendiarium, et si contingerit esse tunc ad sedem Judicis ad Sebus admittere debeatis. Datum in Elyed, etc...

Ceia ce însemnă :

.... am concedat și am dat și am conferit ca s'o poseadă și s'o aibă cu drept veșnic [ei și] fiii filor și urmașii moștenitorilor lor, și spre încredințare și întărire am dat cărțile noastre cu credința noastră, și asemenea ca nici un judecător să aibă a judeca, iar ei să poată judeca afară de trei pricini, adică tâlhăria, furtul și darea de foc, și dacă se va întâmpla atunci trebuie s'o trimitiți la scaunul judecătorului, la Sebuș. Dat în Elyed etc.

Precum se poate încredința oricine, nu este în acest text nici urmă de mențiunea : *Ca privilegiu pentru osteneala lor*. Ne găsim fără îndoială în fața unei adăugiri făcută de autorul *Încercări de mistificare*. Și întreb din nou : să fie oare această adăugire rezultatul întâmplării ?

Dacă se poate la rigoare admite ca un autor ușuratec să sară prin inatențiune peste citeva cuvinte dintr'un text, este cu greu admisibil ca el, tot din întâmplare sau din neglijență, să adauge la unul din textele pe care își bazează argumentarea un membru de frază avînd un înțeles al său propriu și complet.

Căci ființa sau neființa în acest loc a mențiunii în chestiune are importanța ei. Fără de mențiune, dreptul de judecată hărăzit fiilor lui Ștefan de Mutnuc este un drept care face parte din drepturile tuturor cnejilor satelor libere (regale) ale ținutului Caransebeșului. Comitele Carasului dă lui Iuga și lui Bogdan ceia ce ei îi ceruse : cnezatul satului Valea Mutnucului, cu toate drepturile de care se bucurau și ceilalți cneji din ținut. Este greu să admii că comitele le-a dat mai mult decît ei însiși au cerut. Dar, dacă adaogi mențiunea în chestiune, lucrurile se schimbă, se poate susține că comitele le-a dat ceia ce au cerut, adică aceleași drepturi de care se bucurau ceilalți cneji din ținut, drepturi care n'ar fi cuprins și acel de judecată. Însă acest drept li se dă pe deasupra, *ca un privilegiu special lor*, pentru osteneala ce și-au dat-o.

Autorul nu voește cu nici un preț să admită că dreptul de a judeca, pentru pricinile mici (*basse justice*), pe oamenii din

satul său era una din atribuțiunile de căpetenie și firești ale fiecărui cneaz; el avea deci interes să înfățișeze actele în care se conferă în mod lămurit acest drept, ca niște excepțiuni la regula generală, ca niște favoruri speciale. Iată pentruce găsim rezumatul actului dela 1352 a magistrului Possa împodobit cu o mențiune, prețioasă fără îndoială, dar care are păcatul de a nu fi figurat niciodată în textul original.

Într'adevăr, îndată după citațiune urmează în broșură și concluziunea :

De aici urmează că dreptul de judecată era un privilegiu deosebit care nu se da decît ad-hoc și în vederea unor necesități de un ordin public, de exemplu nevoia de a se popula locurile deșerte, deci îndemnul pentru oamenii ambulanti ca să vie să se stabilească în noua plantație.

Voiu dovedi mai departe că dreptul de judecată era nedespărțit de calitatea de cneaz, dar până atunci mă închin înaintea bunei credinți a procedului expus în rindurile de mai sus și trec la ultima citație reprodușă de autor pentru a defini drepturile cneazului așa zis colonizator.

Iată ce zice *O încercare de mistificare* :

În sfârșit se mai acorda cneajilor sau conducătorilor lor privilegiu speciale de natură celor ce am văzut sau în parte cum am arătat deja, ca o încurajare ca să atragă populația străină pe proprietatea regală, sau ca o răsplată pentru servicii ce acel sat aducea, fiind pe fruntarie și însărcinat fiind cu paza ei.

Iată un caz. Există la marginea țării Săcuilor, înspre frontiera despre Moldova, un sat rominesc, care aducea servicii regelui fiindcă păzia frontiera; iar pe de altă parte Rominii de acolo făgăduesc că vor popula partea deșartă. Regele pentru aceste motive le acordă privilegiul ca să fie scutiți de dreptul de judecată a funcționarilor regești sau chiar a castelanului¹⁾.

Apoi se reproduc în text cîteva rinduri din textul latinesc²⁾ al actului din 1426, prin care Sigismund, împăratul Germaniei și regele Ungariei, stabilește privilegiile satului Brețcu.

Iată traducerea pasajului citat :

1) Ibid., p. 58.

2) Iată aceste rinduri :

„Quod nullus omnino Judicum Regalium vel Terrestrium ipsos judicare, seu ipsorum iudicio ad stare compellere, aut compelli facere debeat, vel praesumat, nisi ipsimet Kenesius, cum prefate ville Villanis, preassumptis sibi Siculis potioribus, quos maluerint, cunctis hominibus querulantibus Judicium, et Justitiam valeant administrare, atque possint, concedimus etiam gratiose, quod universi, et singuli homines cujuscunque Status, et conditionis existant, de Moldavia, et Transalpine partibus, ad dictam Nostram Villam Bereczkialva liberam, et securam habeant facultatem veniendi, ibidem standi et commorandi, quos quidem homines pro quibuscumque factis, nec Judex Regalis nec Terrestris possit detinere, seu in persona captivare, sed ipse Kenesius predictus pro tempore constitutus, cum Villanis dicte Ville et aliis probis viris Siculis coassumptis teneatur cuilibet querulanti Justitiam ac omnimodam impendere satisfactionem...“

(Cuvintele subliniate sînt acele care, în text, urmează citației; le-am adăugat spre a completa senzul).

Ca nici unul din judecătorii regali sau pămînteni să-i judece sau să-i constrîngă să stea înaintea judecății lor, sau să-i facă a fi siliți [la aceasta] sau să îndrăznească sau să fie volnic a face dreptate tuturor acelor care ar cere dreptate, afară de însuși cneazul, împreună cu sătenii sus-zisului sat și în unire cu fruntașii Săcuilor ce-i vor alege (prefera). Concedăm din mila noastră ca orice oameni, de orice stare sau condițiune ce există, din părțile Moldovei și Țării Rominești, să aibă facultatea a veni liberi și în siguranță și a sta în zisul nostru sat Brețcu, și că pe acei oameni, pentru orice faptă a lor, să nu-i poată deține sau aresta vre-un judecător regal sau pămîntean, dar însuși cneazul sus zis, în funcțiune pe acea vreme, împreună cu sătenii zisului sat, la care s'ar adăoga și alți oameni buni Săcui, să fie ținuți a face dreptate și orice fel de satisfacțiune acelor care ar cere dreptate.

Pasajul reprodus este prea scurt pentru a pune pe cetitorul care nu cunoaște actul în stare să judece despre ce este vorba. Satul rominesc Brețcu exista de mult și avea ca îndatorire să păzească fruntaria despre Moldova; din deosebite împrejurări satul era, la 1426, în parte pustiu. Atunci folosindu-se de prezența lui Sigismund în Brașov, cneazul satului, Ion, poreclit Ungurul, și Radu, fiul lui Ciacu dela Brețcu, împreună cu doi săcui: Petru dela Nuyitod și Matei dela Lemhény¹⁾ se prezintă regelui și-i cer oareșicare privilegii pentruca satul să se umple de oameni. Iar regele, luînd și avizul contelui Săcuilor, le hărăzește privilegiile cerute, care se află expuse în pasajul reprodus și care consistă:

1. În faptul că nu numai sătenii romini, dar și Săcuii stabiliți sau care aveau să se stabilească în Brețcu, urmau să fie judecați de cneaz în unire cu sătenii și fruntașii săcui din sat. Săcuii stabiliți în Brețcu erau astfel scoși atît de sub jurisdicțiunea scaunului săcuesc din Kezdi, cit și de sub cea a comitelui Săcuilor, și supuși acelei a cneazului de Brețcu cu asesori săteni, cătră care se alăturau și conaționali lor fruntași așazați în sat.

2. Cneazul de Brețcu, cu tribunalul sătesc alcătuit din Romini și Săcui, judeca pentru toate cauzele, de orice natură, chiar și pentru cele trei rezervate justiției regale: adică pentru tâlhărie, omor și dare de foc (*quos quidem homines pro quibuscumque factis*).

Deci dacă Sigismund a hărăzit, la 1426, satului rominesc Brețcu, un privilegiu de jurisdicțiune special, acest privilegiu n'a consistat în faptul că se dădea cneazului dreptul de judecată asupra locuitorilor romini din sat: acest drept, fără îndoială, îl avea și mai înainte. Ci privilegiul a consistat în dreptul hărăzit cneazului (împreună cu un tribunal sătesc, alcătuit din Romini și din fruntași săcui) să judece și pe Săcuii așazați în sat, și, mai ales, în acel de înaltă justiție hărăzit aceluiași cneaz și aceluiași tribunal. Apoi să nu se uite că privilegiul în chestiune a fost solicitat, nu numai de cneazul și de sătenii romini din Brețcu, ci și de niște Săcui din satele săcuesți învecinate, care, după toate probabilitățile, doriau să se mute în Brețcu. Drepturile conferite prin actul dela 1426 nu trebuie deci privite

1) Aceste două sate, exclusiv săcuiesti, ea și Brețcu mai există și astăzi.

ca orice privilegiu hărăzit cneazului, ci ca o favoare specială merită a aduce în Brețcu coloni săcui, atrași prin perspectiva de a schimba jurisdicțiunea scaunelor și a comitelui lor pentru aceea, mai blajină și mai puțin costisitoare, a cneazului judecând împreună cu un tribunal sătesc în care se-alegeau și frunțașii lor.

De aici însă nu rezultă nici că dreptul de judecată să fi fost un monopol al citorva *cneji colonizatori*, nici că cneazul de Brețcu în anul 1426 era un *cneaz colonizator*.

În rezumat, din cele patru documente reproduse de autorul unei *încercări de mistificare* pentru a caracteriza ființa *cnejilor colonizatori*, am constatat că cel dintâiu și cel din urmă nu sînt privitoare la *cnejii colonizatori*, și că numai celelalte două într-adevăr se referă la cneji întemeietori de sate.

Actul dela 1409 stabilește, *pentru un period care avea să atîrne numai dela bunăvoința voevodului donator*, că cnejii întemeietorii ai satului Zeicani să plătească pentru cnezatul lor, în minile castelanului de Hațeg, a dare de favoare redusă, de 200 dinari.

Iar din acel dela 1352 reesă în chip foarte lămurit că drepturile și îndatoririle unui cneaz care obținea cnezatul unui loc pustiu, în acel an, în ținutul Caransebeșului, erau aceleași de cari se bucurau și la cari erau îndatoriți toți cnejii de sate regale din același ținut.

Mi se pare deci că prin nimic nu ni s'a dovedit că *cnejii colonizatori* alcătuiau o categorie deosebită de cneji, cu alte drepturi și alte îndatoriri decît cnejii din așa zisa *întîia categorie*.

Am văzut că, în ce privește *a doua și a treia categorie*, autorul nostru n'a fost în stare să dovedească prin nimic ființa lor, și că, prin urmare, cele patru categorii de cneji anunțate de el la pagina 47 a broșurii sale pe baza „cercetării numeroaselor documente din colecția Hurmuzaki, vol. I, partea I și II”, s'ar reduce la una, la cea dintâiu enunțată de el: „cnejii nobili, servitori ai regelui, cărora acesta le cesionează, pentru serviciile lor credincioase și multiple, diferite *cnezate*”, care „erau concesiuni pe viață și ereditare a uzufructului și folosinții unei moșii...”¹⁾

Dar atunci întreb: Ce se face cu cnejii neereditari, pe care îi întîlnim în documente și pe care *O încercare de mistificare* nu-i pomeneste nicăierea?

Am văzut doară pe episcopul Gublin jăluindu-se, în anul 1377, regelui Ludovic, că cnejii satelor aparținînd Romînilor, care erau supuse episcopiei transilvănene, cnejii cărora episcopia le concesiunase pe timp mărginit pămînturile lor (*terras, prata et silvas Keneziatus ipsorum titulo, ex concesiune ejusdem Episcopi, et capituli temporalitater tentas et possessas*), își permit să vîndă sau să transmită fiilor și moștenitorilor lor acele pămînturi pe

1) Panu, op. cit., pag. 47.

vecie (*alius pro lubitu vendere, et in filios, heredesque suos... perhennaliter transfundere*).

Am mai văzut că, în actul de la 1426 al regelui Sigismund, stabilind privilegiile satului Brețcu, se zice că locuitorii acelui sat vor fi judecați pentru orice faptă de un tribunal sătesc avînd în capul lui pe cneazul *constituit* în acel timp (*sed ipse Kenesius predictus pro tempore constitutus*).

Este într'adevăr straniu că un autor care ne-a lăgăduit să lămurească întreaga chestiune a cnejilor din Transilvania, de care nime nu s'a ocupat decît în chip greșit și artificial, un autor care vede adesea în documente lucruri care nu sînt cuprinse în ele, să nu fi văzut altele atît de bătătoare la ochi și atît de interesante pentru chestiune.

Faptul că, în evul mediu, se aflau în Ungaria două categorii de cneji, se mai dovedește cu prisosință și prin actul de la 1366 al regelui Ludovic, prin care se stabilește numărul de martori trebuitor pentru a dovedi culpabilitatea unei persoane acuzate de vre-o vină, dar neprinsă asupra faptului, și stabilind valoarea respectivă a mărturiei nobilului, cea a cneazului întărit de rege prin cărți regale, și cea a cneazului neîntărit sau de rînd și a Romînului de rînd. Mărturia cneazului confirmat are aceeași valoare ca cea a unui nobil, iar mărturia unui cneaz de rînd cu cea a unui îngrijitor sau intendent de sat, valorînd un sfert de mărturie (*pro villico fidei unius fertonis*). Documentele din care rezultă că cneazul de rînd, neîntărit prin cărți regale, era cu totul asimilat unui indendent (*villicus*) și era numit servitorul (*iobagio*) stăpînului acelui sat, sînt nenumărate. 1)

Și faptul că în Ungaria din evul mediu existau două feluri de cneji: unii ereditari și alții neereditari, unii întăriți de rege și alții nu, unii în capul satelor atîrnînd de cetățile regale, alții în capul satelor particulare, a fost constatat și semnalat nu numai de d. Bogdan și de mine, dar și de toți scriitorii care s'au ocupat de alcătuirea politică a Romînilor din Ungaria: Kémeny, Pič, Hunfalvy etc.; singur autorul *Incerarii de mistificare*, dacā a constatat ființa a patru categorii de cneji, din care trei înființate de închipuirea lui, n'a găsit nici una care să nu fi fost ereditară.

Vedem dar că cercetarea numeroaselor documente din colecția Hurmuzaki, vol. I, partea 1 și 2, chiar cu traducerea sau interpretarea uneori... riscată a acestor documente, departe de a lumina chestiunea cnejilor romîni din Ungaria, o incurcă mai rău.

Căci definițiunea cneazului cum o dă adversarul meu este cu desăvîrșire falșă: a poseda un cnezat nu înseamnă de loc „a fi stăpîn absolut întocmai ca un proprietar peste tot domeniul său²⁾“, îndată ce obligațiile la care era îndatorit cneazul erau îndeplinite, este cu desăvîrșire greșită.

1) Vezi mai cu samă acele reproduse de contele Kémeny, în cunoscuta lui lucrare: *Knesen und Knesate in Siebenbürgen*, în *Kurz, Magazin*, etc. II.

2) Panu op. cit., pag. 48.

Am văzut că trei acte emanând fiecare de la un rege al Ungariei, și anume :

1) donațiunea lui Bela al IV-lea către Ioaniți, din anul 1247,
2) diploma din 1301, prin care Ladislau al II-lea statuează asupra drepturilor Românilor din Satul Mare rominesc de lângă Odorheiu,

3) decretul din 1377, prin care Ludovic cel Mare ordonă voevodului Transilvaniei să constrângă pe cnezii din satele Românilor supuse episcopiei din Alba Iulia să recunoască autoritatea episcopiei.

conglăsuiesc pentru a ne arăta pământul în stăpînirea sătenilor Români așezați pe el, fapt care contrazice cu desăvîrșire definițiunea cnezatului făcută de *O încercare de mistificare*.

Autorul zisei broșuri mai zice într'un loc că :

Să se noteze că în toate actele pe care la voiți cita nu se mărginește dreptul cnezului a uza numai de o anume întindere fixă din pământul moșiei, cum vom vedea că vom găsi în Galiția. Din contra, el are facultatea de a cultiva cît pământ are nevoie, de vreme ce proprietarul îi pune la dispoziție atît cîmpiile, cît și pădurile. ¹⁾

Și mai departe :

Acordindu-le acest cnezat, le dă regele anume avantaje speciale, precum dreptul de a ținea crișmă, de a avea moară, dreptul de judecată, sau trei zile de elacă din partea locuitorilor, etc., cum se pretinde? De loc. Se acordă uzufructul întregilor moșii.

Această afirmare, chiar dacă facem abstracție de încheerile îndreptățite de cuprinsul documentelor regale dela 1247, 1301 și 1307, care ne arată pe țaranii români în folosința hotarelor sălășluite de ei, această afirmare, zic, dovedește că autorul ei habar nu avea de modul în care era ținut pământul în Ungaria, nu numai în satele române, dar în toate așezările acelu regat.

Diferitele teritorii erau împărțite în sesiuni, cuprinzînd fiecare loc în vatra satului, în cîmpul de arătură, în finaț în pășuni și în pădure și de care se foloseau țaranii așezării respective. Iată citeva exemple :

Regele Andreiu III al Ungariei întărește, la 1493, scutirea de *quingagesima* oilor de dijmă (cătră episcopie) și de toate dările în deobște, de care se bucurau în virtutea privilegiului dat de regele Ladislau al IV-lea, cele 60 sesiuni ale Românilor așezați pe moșiile Filești și Feleiud ale episcopiei Albei, sesiuni care fusese deosebite și despărțite de celelalte moșii ale capitolului (*...in quibusdam terris ipsius capituli Fylesd, et Enud vocalis a terris episcopatibus distinctis, et separatim sexaginta mansiones Olacorum* ²⁾).

1) Panu, op. cit., p. 55.

2) Hurmuzaki, I, 1, p. 522.

In actul de împărțală din 1389 a bunurilor din Banat a fraților Paul și Petru de Egerzagh, între Vasile și Margareta, copiii lui Neculai de Egerzagh de o parte și vărul lor, Ștefan fiul lui Petru de Egerzagh de alta, găsim amănunte prețioase asupra modului de așazăre pe acele bunuri. Iată traducerea părții din act care prezintă mai mult interes pentru noi. 1)

... numită Egerzagh douăzeci iobagi și o curie (casă) deșartă și trei mori în apa numită în deobște Paganch (.....) iobagi, zece iobagi pe marginea acelei porțiuni de posesiune care începe dela malul despre miazăzi (și merge) până la casa intendentului (*villici*) Toma, cuprinzând-o și pe aceia, lui Ștefan fiului lui Petru, și, începind de acolo, opt iobagi adică.... Nazac și o curie deșartă în aceiași ordine, asemenea, în ordinea: opusă aceleia, începind din marginea malului despre apus, Marcu, Ștefan, fiul acestuia, Dragoș și Marcu cel mic.... începind dela Marcu cel mic până la partea de posesiune a sus-zisului Vasile și a fraților săi zece iobagi și una casă deșartă, iar șase alte alăturate au fost cedate lui Vasile și fraților săi. Asemenea în posesiunea numită Izgara.... găsindu-se locurile a șasesprezece iobagi și patru curii deșarte din care patru iobagi și un loc pustiu, despre partea zisului sat Egerzagh [s'au atribuit] fetei [Margareta]. Asemenea alte patru locuri până la riu, numite Radu, cneazul, Brat și Draesa și o casă pustie [s'au atribuit] lui Vasile fiul lui Neculai. Asemenea Gheorghe, Dionisie, Musa, Milița, Bogdan, Radu și văduva lui Stoian [s'au atribuit] lui Ștefan, fiul lui Petru. Asemenea, în dreptul pirăului Wermespatak, s'au găsit patru cnezate cu douăzeci și șase iobagi și trei locuri pustii, din care cinci iobagi și un loc deșert sub cneazatul cneazului Neacșu, care se află din partea satului lui Precu [s'au atribuit] Margaretei]. Asemenea Proda cneazul cu patru iobagi și Stanciu cneazul cu șase iobagi ai săi [s'au atribuit] lui Ștefan fiul lui Petru. Asemenea Dobrușca cneazul care șade lângă același pirău Wermespatak cu nouă iobagi ai săi... [sau dat] lui Vasile, fiul lui Neculai. Asemenea, în satul Borzlyuk, s'au găsit douăzeci și unul de iobagi, din care șapte, adică Woszeel, Salasla, Duxa, Magas, Ilie, Călin și un loc pustiu, care [toate] se află în același [sat] Borzlyuk se atribuiesc lui Vasile, fiul lui Neculai. Asemenea posesiunea numită Zacho, ținând tot de Borzlyuk și conținând treisprezece iobagi [se atribuie] zisei fete. Asemenea posesiunea numită satul lui Supa, conținând într'însa șase iobagi, spre egalizarea acelor posesiuni Borzlyuk și Zacho [se dau] sus numitului Ștefan, fiul lui Petru. Asemenea posesiunile numite satul lui Drusa conținând nouă iobagi și satul cneazului Stanislav conținând opt iobagi și casa cneazului Halmag conținând doi iobagi au fost atribuite lui Vasile. Asemenea posesiunea numită satul cneazului Ion, cuprinzând în sine optsprezece iobagi și o parte de posesiune în satul lui Supa unde șade cneazul Ion și alt iobag [se atribuiesc] lui Ștefan, fiul lui Petru. Asemenea posesiunile numite satul lui Neculai și satul lui Farkaș, având în tr'însele cincisprezece iobagi, se atribuiesc fetei sus zise. Asemenea posesiunile de mai jos se țin de posesiunea numită Remete. Asemenea posesiunea satul lui Rașcu cuprinzând patrusprezece și satul lui Drașan cuprinzând trei iobagi [se dau] lui Ștefan, fiul lui Petru. Asemenea satul numit satul cneazului Fileș, cuprinzând în sine cincisprezece iobagi [se atribuie] lui Vasile, fiul lui Neculai. Asemenea posesiunea numită satul lui Gyur, cuprinzând în sine unsprezece iobagi [se atribuie], zisei fete. Asemenea în posesiunea numită satul lui Kecha, se dau lui Ștefan, fiul lui Petru, iobagii numiți cneazul Kecha, Saden, Bogdan, Duxa, Anea, Neculai, Mihai, Bogdan, Gheorghe, Dragomir, Gheorghe, Balea, Barliak, Ion, Oprișan și Buha; lui

1) Punctele reprezintă locurile în care actul este rupt sau ilizibil.

Vasile, fiul lui Neculai, i se atribue pe Ruja, alt Ruja, Ladul, Gheorghe, Fi-leș, Ștefan, Dracsan, Bogdan, Nosa, Danciu, Ion, Pousa, Stan, Ianuș, Do-brușa, Dragomir, Filip și Ion șazînd lingă ei. Asemenea Neculai, Ion, Buda, Dimitrie, Gheorghe, Radu, Oprișa, Roman, Stoian, Mrisauch (Mircea) și Lașa [se atribue] fetei sus-zise. Asemenea posesiunea numită satul lui Radu, cu-prinzînd în sine cincisprezece iobagi [se atribue] fetei sus-zise. Asemenea po-sesiunea satul lui Mocan cu moara dintr'însul, pe rîul Borza și posesiune-a lui Neculai cneazul cu douăzeci și patru iobagi șazînd într'însa se atribuesc lui Ștefan, fiul lui Pe-tru. Asemenea pe de altă parte posesiunea numită satul lui Neculai Pre-bișa, cu douăzeci și patru de iobagi care șad într'însa și moară pe sus-zisul riu Borza, se atribue sus-zisului Vasile. Asemenea, în porțiunea de posesiune din posesiunea numită Ermeu, a lui Neculai fiul lui Pavăl, găsindu-se șapte iobagi și trei locuri pustii, din care patru iobagi Iuco, Hinaci și Neculai și un loc pustiu și Druga (Dragu) lingă ei, [care șad] despre orașul Mezensom-lyo (Poiana Șoimului) [se dau] lui Vasile, fiul lui Neculai. Asemenea [ioba-gii] Pavăl, Slav, un loc pustiu, Negoiu și alt loc pustiu [se atribuesc] lui Ște-fan, fiul lui Petru. Asemenea posesiunea numită satul lui Ghergher și șapte iobagi șazînd acolo [se dau] fetei sus-zise. Asemenea posesiunea satul lui Ar-chican, cuprinzînd în sine un iobag [se atribue] lui Ștefan și lui Vasile în comun. Asemenea posesiunea Kysermen lui Ștefan, fiul lui Petru. Asemenea posesiunea Azonlaka lui Vasile fiul lui Neculai sus-zis. Asemenea jumătate din posesiunea Filestov, adică [iobagii] Gheorghe și Hegen lui Vasile, fiul lui Ne-culai, și cealaltă jumătate a acelei posesiuni, adică iobagii Bousa și Dimitrie lui Ștefan, fiul lui Petru. Asemenea trei mori aflătoare pe același riu Poganch se atribuesc nobilei fete sus-zise. Asemenea ținutul de Cuiessd, lipsit de locuitori, se atribue lor ca să se folosească în devălmășie și să dispună după dreptul ce-l au, pe vecie, cu toată opunerea lui Ștefan, fiul lui Petru, și a al-tora.....¹⁾

Am reprodus în extenso partea din act privitoare la îm-părțirea propriu zisă din cauza luminii ce amănuntele cuprinse într'acest fragment o aruncă asupra legăturilor dintre stăpîni,

1) Iată și textul latinesc corespunzînd traducerii de mai sus:

(...) Egerzegh vocata vi (ginti...) Iobagiones et un (am) desertam curiam ac tria Molendina in fluio vulgo Paganch duncupato (....) Iobagionibus decem Iobagiones in fine eiusdem porcionis possessionarie a plaga meridiei posita incipiendo usque domum Thome villici eadem inclusa Stephano filio Petri et ab inde incipiens octo Iobagiones videlicet (...dici) tur Nazgk ac deserta Curia in eodem ordine, item in opposito ordine eiusdem a fine a plaga occidentis incipiendo Markus Stephanus filius eiusdem Dragucha et Markus parvus prelibate (....) Marci parui incipiendo usque porcionem possessionariam pretacti Basily et fratrum suorum decem Iobagiones et vna deserta penes sese adiacentes Basilio et suis fratribus cessissent possidendi. Item in possessione Izgara vocata pe (...) locis sedecim Iobagiones et quatuor desertas Curias reperissent exquibus quatuor Iobagiones et vnum desertum locum, a parte dicte ville Egerzegh existentes, ipsi puelle, Item in alys quatuor locis penes eundem Riulum habitis (....) Rados Kenezium Brathes et draga vocatos et vnam desertam Curiam Basilio filio Nicolai, Item Georgium dyonisium Musa, Milita, Bogdan, Radul et relictam Stoyani Stephano filio petri, Item iuxta Riulum Wermespatak (viginti?) quatuor Keneziatibus et totidem locis viginti sex Iobagiones et tria loca deserta invenissent, ex quibus quinque Iobagiones et vnum locum desertum sub Keneziatu Nexa Kenezzy, a parte ville Prekolfalva existente (....) Item Proda kenezium cum quatuor et Stank kenezium cum sex Iobagionibus suis Stephano filio Petri, Item dobrucha kenezium penes ipsum Riulum Wermespataka residentem cum no-men Iobagionibus suis (....) Basilie filio Nicolai cessissent, Item in villa Borzlyuk viginti vnum Iobagiones invenissent, exquibus septem, videlicet Wozzeel Salazla duxa Magas Iliam Kalyn et locum desertum in eadem Borzlyuk

neji, săteni și pământ în părțile Ungariei locuite de Români.

Și această împărțire în sesiune a hotarelor satelor exista în Ungaria întreagă¹⁾.

Din textul conglăsuitor al actelor de mai sus, dar mai cu samă al celui de împărțeală, constatăm :

1) că, în așăzările romine din Ungaria, hotarul așăzării era

existentes Basilio filio Nicolai, Item possessionem Zacho vocatam ad eandem Borzlyuk pertinentem tredecim Iobagiones in se continentem puelle supradicte, Item possessionem Supafalva vocatam, sex Iobagiones in se continentem, ad equacionem dictarum possessionum Borzlyuk et Zacho, Stephano filie petri prenominate, Item possessiones drusanfalva nouem et Zanyslo Kenezfalva octo, ac Halmagkenezhaza vocate duos Iobagiones in se continentem. Basilio fuissent statute, Item possessio Ianuskenezfalva vocata, decem et octo Iobagiones in se continens, in saturus existens neenon quedam porcio possessionaria in Supafalva habita, in qua idem Iohannes Kenezius et alter Iobagio residerent, Stephano filio petri, Item possessiones Miklofalva et farkasfalva vocate quindecim Iobagiones in se habentes puelle supradicte, Item possessiones infrascripte pertinerent ad possessionem Remethe vocatam, Item possessiones Rachkfalva quatuordecim et drasanfalva tres Iobagiones in se continentem Stephano filio petri, Item villa phileskenezfalva vocata, contineret in se quindecim Iobagiones, Basilio filio Nicolai, Item possessio gyurfalva vocata, vndecim Iobagiones in se continens, puelle supradicte, Item in possessione Kechafalva vocata Stephano filio petri cessissent Iobagiones videlicet Kechakenez Ladem Bagdan duya Anka Nicolaus Myhe Bogdan, Georgius Dragomer, Georgius Balya Barlyak Iohannes opprisa et Bucha nominati, Basilio filio Nicolai, Iby cessissent videlicet Ruza alter Ruza, Ladula, Georgius fyles Stephanus, Drasan Bogdan Nosa Dank Iwan Pousa Stanol Ianus Dobrucha Dragomer fylepes et Iohannes penes sese sedentes, Item Nicolaus Iwan Buda Demetrius Georgius Rades Opprisa Roman Stoyan Mri-sauch et Lacha puelle supradicte, Item possessio Radafalva vocata, cum quindecim Iobagionibus in se continentibus puelle supradicte, Item possessio Mayanfalva cum Molendino in eadem habito, in superficie fluuy Borzua decurrente neenon possessio Nicolai Kenezy cum viginti quatuor Iobagionibus in eisdem residentibus, Stephano filio Petri, Item econtra possessio Pribifyamyclosfalva vocata cum viginti quatuor Iobagionibus in eadem residentibus et Molendino in eadem habito super dicto fluuy Borzua decurrente Basilio prenotato, Item in porcione possessionaria, preacti Nicolai filij pauli in possessione Ermen vocata habita septem Iobagiones et tria loca deserta reperissent, quorum quatuor Iobagiones Iuko et Hynach ac Nicolaus et locum desertum ac drugam penes sese, a parte Civitatis Mezeusomlyo existentes; Basilio filio Nicolai, Item paulum Slaw desertam, Negvy et alia desertam Stephano filio petri, Item possessionem Gergerfalva vacatam et septem Iobagiones, ibidem residentes, puelle supradicte, Item possessionem Arkykunfalva vocatam duum Iobagiones in se continentem prefatis Stephano et Basilio comuniter, Item possessio Kysermen vocata Stephano filio petri, Item possessio Azonlaka Basilio filio Nicolai prenotato, Idem medietatem possessionis fylestow videlicet Georgium et Hegen Basilio filio Nicolai, et alteram eisdem medietem, utputa Bousa et Demetrium Iobagiones; Stephano filio petri, Item tria Molendina in predicto fluvio paganch decurrencia nobili puelle prenotate commisissent, Item districtum de Kwesd habitatoribus destitutum comuniter vti commisissent, et statuissent Jure eisdem p (artibus) attinenti in eternum possidere, contradiccione ipsius Stephani filij petri et aliorum quorumlibet non obstante.

1) In *Diplome maramureșene*, prețioasa colecțiune a lui Mihalyi, găsim mai multe acte privitoare la sesiuni iobagionale romine; vezi piesele No. 162, 183, 205, 246, 324, 336, 338, 339, 346, 347, 350, 358, toate din veacul XV.

împărțit în fășii deopotrivă, corespunzând numărului caselor din sat¹⁾;

2) că cneazul este numit în capul sătenilor;

3) că sătenii erau în afirmare de cneaz, de oarece în mai multe locuri din documentul dela urmă se vorbește de ei ca de: *iobagii săi*, v. s. z. ai cneazului;

4) sesiunile iobagilor cuprindeau tot hotarul aşazării, de de vreme ce, cu toate că în cel de pe urmă act se împart o sumedenie de sate, nici într'un caz nu vedem împărțindu-se altceva decît iobagi și case deșerte, nicăire nu este vorba de păduri, pășuni, finațe etc.. Singura excepțiune la această regulă o alcătuiesc morile, cari le vedem pretutindeni specificate anume.

Vederat că această împărțire a hotarului în *sesiuni* este absolut același lucru ca împărțirea în *jireabii* din Moldova despre care am vorbit mai pe larg în *Pământul, Sătenii și Slăpânii*. Am arătat acolo cum hotarul satelor vechi din Moldova era împărțit în fășii ideale deopotrivă, mergînd în deobște dintr'un capăt al hotarului până 'n celalalt și cuprinzînd întregimea acelui hotar: siliște, arătură, finaț, pășuni și codru.

Textul documentelor de mai sus, distruge cu desăvîrșire afirmația autorului *Incercării de mistificare* cum că cneazul:

are facultatea de a cultiva cit pămînt are nevoie, de vreme ce proprietarul îi pune la dispoziție atît cîmpiile cit și pădurile... Se acordă uzufructul întregii moșii.

Actul de împărțeală dela 1389 ne arată pe moștenitorii lui Paul și Petru de Egerzegh nefăcînd nici o deosebire între cneji, iobagii lor și locurile pustii; ar reeși de aici că sesiunile cnejilor erau de aceeași mărime ca acele ale iobagilor. Precum voiu arăta mai departe, în obștiile agrare din Ungaria propriu zisă, nobilul (care era socolit mai sus decît orice cneaz) avea drept la o porțiune de pămînt indoit mai mare decît cea a săteanului²⁾.

Concesiunea unui cnezat era deci departe de a însemna cvasi proprietatea hotarului pe care era aşazăt satul al cărui cnezat se hărăzia, cum pretinde adversarul meu.

Faptul că, în Ungaria, cnezatul era mai ales o deregătorie, reesă în chip vederat pentru oricare cercetător cu bună credință a documentelor și poate fi pus la îndoială numai de oameni care, ca adversarul meu, sînt absoluți hotărîți să caute ceia ce Romînul numește: nod în papură. Cit colo se vede că cneazul, fie el confirmat sau nu de regi, fie el ereditar, ales sau numit, este

1) De altmîntrelea, tot astfel era și în aşazările alcătuite de celelalte naționalități supuse coroanei ungare: Nemți, Unguri, Slovaci, Croați, Ruteni. În această privință vezi mai departe.

2). Karl Taganyi, *Geschichte der Feldgemeinschaft in Ungarn*, în *Ungarische Revue* pe 1895.

mai înainte de toate și mai cu samă un ocirmuitor de sat. Din fericire dispunem, pentru a dovedi acest fapt, de un arsenal întreg.

Mai întâi avem un document din 1357 care specifică lămurit că cneazul este o deregătorie: *officiolatus*:

Sigismund... oareșcare posesiune a noastră ținută până acum sub cneazul sau diregătoria lui...¹⁾

Urmașii cnejilor din Țara Făgărașului primesc, în urma domniei Basarabilor acolo, denumirea de *boeri* (*boerones*), iar documentele ungare ni-i arată îndeplinind: *officium boeronatus* (diregătoria sau slujba boeriei), adică supuși drepturilor și îndatoririlor cnejilor din vechime.

Apoi avem un șir de acte în cari se asimilează pe deplin cneazul cînd unui judecător, cînd unui îngrijitor de sat (*villicus*)²⁾, din cari voiu cita numai cîteva:

1390. Sigismund, regele Ungariei, confirmă din nou pe Petru cneazul, nobil din Timișel și pe frații lui, cari pierduse actele lor cînd Dan, voevodul Țării Rominești, năvălise în ținutul Mehadieii cu o oaste puternică, în posesiunile Valea Crivei și Valea cu toate drepturile și jurisdicțiunile lor (*cum omnibus ipsorum juribus et jurisdictionibus*)³⁾.

1447. Delegații voevodului Transilvaniei, împreună cu nobilii de acolo, hotărăsc că pentru a putea aduce înapoi, în satele lor, pe iobagii cari ar fi fugit pe ascuns din acele sate, domnii și nobilii să fie datori ca înșiși sau prin persoana *vilicilor* sau *cnejilor* lor, să presteze jurămînt că astfel de iobagi au fugit pe ascuns din satele lor (*per se aut eorum vilici seu kenezii, tertio se super eo quod tales iobagiones furtive recessissent, juramentum praestare debeant*)⁴⁾.

Într'un document din anul 1517 găsim pomenit pe Ion Dan, *villicul* sau *cneazul sătesc* al familiilor Apafi și Bétlen (*Joannem Dan villicum seu Kenezium paganum et Michaellem Porta iobagiones dictorum Dominum*)⁵⁾.

Un act din 1536 asimilează pe cnejii romîni cu servitorii. *juzii, beresii* (birăii?) și *vilicii*. (*Item ut omne genus hominum libertini scilicet ac servitores, iudices, beresii, vilici, kenezii valachi*)⁶⁾.

1) Sigismundus... quondam possessionem nostram sub ipsius Keneziatu seu officiolatu hactenus habitam (Hurmuzaki, I, 2, p. 300).

2) *Villicus* (sagt Du Cange), *proprie ville gubernator est, unde a villa villicus nomen accepit*. (*Villicus* (zice Du Cange) este ocirmuitorul satului, de unde, dela *villa*, a primit *villicus* numele său) (Kemény, *Über die damaligen Knesen u. Knéesate in Siebenbürgen*, în *Kurz, Magazin*, II, p. 296).

3) Hurmuzaki, I, 2, p. 331.

4) *Ibid.*, pag. 737.

5) Piğ, *Über die Abstammung der Rumänen*, p. 164 nota 69.

6) Kemény, *op. cit.*, p. 311

O hotărâre a dietei Transilvaniei din 1543 hotărăște că țaranii (colonii) cari au o avere de 3 florini să fie impuși, iar cei cari nu vor avea atita nu se vor impune, ci vor fi scutiți în urma jurământului depus de jude sau cneaz (*sed per iudicem vel Kenezium deposito juramento liberentur*)¹⁾.

Altă hotărâre a aceleași diete, din 1552, hotărăște că: toți acei (săteni) cari vor avea o avere de șase florini, în afară de vii, sămănături, haine, așternuturi și arme de războiu să se impună. Apoi ca fiecare jude sau cneaz să poată scuti prin jurământul său pe oricine ar voi să scutească. (*Porro quoscumque Judex vel Kenezius juramento suo liberare voluerit, secundum antiquam regni consuetudinem habeant potestatem liberandi*)²⁾.

Găsim în această privință un act foarte interesant în prețioasa colecțiune de *Diplome maramureșene* a lui Ioan Mihalyi.

Regele Ludovic cel Mare, hărăzind la 1352 cnezatul sateilor rominești Lipce și Zelezmezeu (Herince), scrie sătenilor de acolo:

... și Romînilor adunați în zisele noastre sate și cari se vor aduna pe viitor acolo, le poroncim cu tot dinadinsul printr'acest al nostru edict ca pe sus-zisii Saracin, Neculai, Valentin și Luc, fiii lui Crăciun, să-i primiți în mijlocul vostru ca pe cneji și seniorii voștri și să-i conservați pașnic în mijlocul vostru, atît pe ei, cît și pe urmașii lor și ca să le dați ascultare la toate, lor și urmașilor lor, precum ați dat ascultare altor cneji³⁾.

Caracterul de diregător sătesc al cneazului reiesă deci pe deplin și din actul de mai sus. Dacă apropiem textul acestui act de acel ale cărților domnești moldovene ale lui Vasile Lupu din 18 Maiu 1651 și Gheorghe Ștefan din 9 Decembrie 1653, rezumate de mine în *Pământul, Sătenii și Stăpânii* ⁴⁾, constatăm că există între ele o uimitoare asemănare.

1) Ibid., ibid., p. 312.

2) Ibid., ibid., ibid.

3) ...et Olachys ad dictas villas nostras congregatis et in futurum ad easdem congregandis primo primius edicto Regio precipentes mandamus, quatenus, praedictos Serechinum, Nicolaum, Valentinum et Lukachium, filios Karachun, tanquam Kenesios et seniores vestros in medium vestri acceptando ipsos et eorum successores inter vos pacifice conservare debeatis et ipsis ac eorum posteris tanquam alys Kenesys predecessoribus ipsorum obedivitis, in omnibus obtemperare debeatis.... I. Mihalyi. *Diplome maramureșene*, p. 29.

4) 1651, Maiu 18. Vasile Vv. scrie la vatanul și „la toți mișei noștri, din sat din Brătiani“ că *i-au dat călugărilor dela mănăstirea din Cetatea Neamțului, deci ei dacă vor vedea cartea domnească să aibă a asculta de călugării acelei mănăstiri „de tot ce le vor hi trebele și ce vor da învătătură“.* (Acad. Rom., XLIII, 146).

1653 Dechembrie 9. Gheorghe Ștefan Vv. scrie vatanului și la toți sătenii din sat, din Pașcani (Vasluin), că *i-a dat să fie sub ascultarea lui Racoviță Cehan și ei să aibă a asculta de acel boer și de omul care-l va pune ispravnic întru tot, iar care nu va asculta, să aibă a-l certa „după deala lui“, iar Racoviță să aibă „a-i folosi și a-i sprijini la toate trebile și greutățile lor“.* (Acad. Rom., XLIV, 8)

Alt act din colecția lui Mihalyi ni arată pe regele Sigismund al Ungariei hărăzind Romînului Valentin, fiului lui Tudor din Ieud, precum și fraților și fiilor lui, cnezatul Romînilor regali din posesiunea Ieud (Kenesiatum Valahorum nostrorum regalium in eadem possessione Ieod in comitatu Maramosiensi existente residencium). De aici reesă că regele nu dăruia susnumiților o moșie, ci autoritate și drepturi asupra locuitorilor satului.

Faptul că cneazul, în calitate de ocîrmuitor sătesc, era ținut să strîngă și să plătească dările către fisc și către stăpînul locului este documental dovedit.

Am văzut că, prin actul dela 1387, banul Severinului îndatorește pe Petru, și pe frații lui, cărora le conferă cnezatul satului Valea, să plătească în fiecare an cîte trei groși de fiecare sesiune și quinquagesima oilor, după cum sînt obișnuiți să plătească și pentru alte sate cneziale ale lor.

Alt act dela 1454 hotărăște: Ca ei după cum este obiceiul cnezatului¹⁾ să nu plătească cenzul și dările anuale.

Apoi am văzut că cneazul avea puterea să scutească de dare pe acei din săteni pentru care jurau că aceștia nu posedă avere îndestulătoare.

Cred util de a observa aici că una din îndatoririle de căpetenie ale cnejilor confirmați de regii Ungariei era aceea a serviciului militar, călare cu sulița:

1390 Sigismund... nobilului cneaz de Temeșel în ținutul Castrului nostru Mehadia... sub condițiune ca de cîte ori noi sau urmașii noștri regi ai Ungariei vom porni cu oștirea împotriva Turcilor... ei și moștenitorii lor în aceste posesiuni să fie ținuți a merge la aceea oștire cu o suliță după obiceiul celorlalți nobili eneji din zisul pămînt (Banatul Severinului). (Pesty, op. cit., p. 11).

Din cele ce preced reesă lămurit că cneazul, departe de a fi fost, cum pretinde autorul unei încercări de mistificare, un cvasi proprietar, nu era altceva decît un dirigător însărcinat să ocîrmuiască satul, adică: să adune dela oameni dările către fisc (*quinquagesima*) și către stăpînul locului (cens), să execute oamenii la corvezile datorite și să-i judece pentru pricinile obișnuite, adică tocmai ceea ce ziceam eu cînd, pe pagina 26 a cărții mele, enumeram însărcinările cneazului romîn din Ungaria.

Iar amănuntele privitoare la drepturile cneazului le-am luat din actele referitoare la satele cu drept romînesc din Galîția, netrecîndu-mi prin minte că alcătuirea acelor sate, întemeiate după obiceiul romînesc, de către emigranți romîni din Ungaria,

1) Quod ipsi Censum et munera annualia ut moris Kenezatus est, exoluentia, non exolussent... (Pesty, *Szöreeyi Bansag es Szöreeyi Vármegye Története*, p. 67.

să se fi putut deosebi în chip simțitor de alcătuirea satelor rominești din țările supuse coroanei Sfintului Ștefan.

De altmintrelea însuși cuvântul de *cneaz* ne dovedește că avem a face, nu cu un stăpîn de pămînt, ci cu un diregător. Precum am avut grijă să arăt :

Cuvîntul *cneaz* vine dela slavonul КНѢЗЪ sau КНѢЗЪ, care la Poloni a devenit *ksiaje*, (prou eșionje) și la Litvani era *kunigas*. Pare a fi venit dela un cuvînt mai vechiu : КНѢГЪ (pron. kneng), identic cu paleogermanul *kuning* și cu anglosaxonul *cynig*, care însemnă *regulus, dominus; princeps*, Ἀρχων și se mai poate traduce prin *căpetenie, (chef, Häuptling)*¹⁾

Pentruca *cneazul* din diregător al obștiei să fi devenit proprietar al pămîntului pe care era sălășluită obștia, ar fi trebuit să se fi produs, sau o revoluție ce nu s'a produs, sau o lungă evoluție care, la Romini, atit la acei dela vestul, cit și la acei dela estul Carpaților, nu avuse încă, în veacul XIV, vreme să se indeplinească. Voiu arăta mai departe care a fost obirșia și rolul *căpeteniei* la alte popoare.

Dreptul rominesc nu era alcătuirea sub care trăiau, în Ungaria, numai Rominii din Maramureș, Transilvania, Banat și părțile răsăritene ale Ungariei propriu zise, îi găsim ocîrmuiți de dînsul și în coloniile alcătuite de ei în comitatele slovace dela nordul crăiei, sub numire de *jus valachicum (Walaske Prawo)*. Rominii care întemeiasă în comitatul Arvei coloniile Iablunka cu 18, Vlczek cu 19, Harkabuz cu 6, Bukowina 5, Poockle cu 7, Pekelnic cu 11, Oravka sub Sarna cu 8, Orowka sub Kulici cu 8 și Ondriovka cu 20 case de Romini plătiau cite 14 florini ungurești de sesiune, dări destul de ridicare în natură, printre care vicesima (nu quinquagesima) oilor și mai erau ținuți la slujbă militară²⁾. Fiecare sat era ocîrmuit de un *scultet* sau *soltis* care se folosia de două sesiuni, de o moară și altele. El judeca oamenii din sat pentru pricinile obișnuite, cu drept de apel în caz de nemulțămire la castrul regal, unde se judecau și cauzele criminale³⁾.

1) (Schafarik, *Slavische Alterthümer*, II, p. 647).

2) În *Pămîntul, Sătenii și Stăpânii* am menționat un act din 4 Octombrie 1614, prin care se acordau, de Foispanul comitatului Arvei, ușurări de dări coloniei romine Sucha Horka (Martinus Schwartzner, *De scultetis per ungariam quondam obviis*) p. 167.

3) Pič, *Der nationale Kampf gegen das Ungarische Staatsrecht* p. 205 și nota 81.

„O încercare de mistificare“ și dreptul românesc în Galiția și în Țara Românească

În *Pământul Sătenii și Stăpânii în Moldova* m'am servit, pentru a stabili drepturile și îndatoririle cnejilor români în deobște, mai ales de actele privitoare la cnejii coloniilor române stabilite în Galiția pe baza dreptului românesc (*prawie woloskie*)¹⁾. Autorul *Încercării de mistificare* se ridică cu hotărâre și cu minie împotriva acestui procedeu.

Răsping cu energie orice concluzie care s'ar putea face asupra cnejilor din Moldova, cu dovezile și argumentele privitoare la cei din Galiția. Nu poate fi nici un punct de contact între unii și alții și este o îndrăzneată operație de fabricație istorică, când te servești de cnejii din Galiția pentru a restabili viața *anti-istorică* (sic) a cnejilor din Moldova și chiar acea din timpurile istorice²⁾.

După cit știu, dovedirea stării de lucruri în ființă la un popor, la o anumită epocă, prin cuprinsul unor acte alcătuite cu un veac, două și chiar trei în urmă, care acte arată starea de lucruri în ființă la această epocă posterioară, alcătuește o metodă nu numai uzitată în istorie, dar și foarte adesea incununată cu izbîndă, de citeori se poate stabili că împrejurările care te interesează au rămas neschimbate și în cursul veacurilor următoare.

Observ mai întăiu că nici unul din actele constitutive de cnezate citate de mine nu este din veacul al XVII-lea, cel mai nou fiind privilegiul hărăzit de Sigismund August la 20 Martie 1572, lui Ivanco și Mihai Odrihovski, pentru înființarea satului Polava pe Vistula, în ținutul Sanocului³⁾. Documentele din veacul al XVII-lea, cuprinse în *Arhiva Istorică*, sînt întăriri de acte constitutive, reproduse acolo sau alte documente relative la cnezatele constituite prin acte din veacul al XVI-lea. Autorul *Încercării de mistificare*, cu buna-i credință obișnuită, a mai adaos și veacul al XVII-lea, incredințat că masa cetitorilor nu-l va mai controla și că astfel va crea o atmosferă mai nefavorabilă pentru argumentele mele.

Întăiul și principalul argument care „il face să răspingă orice apropiere între starea din Moldova și cea din Galiția“ este tocmai faptul că: pentru a dovedi ce erau cnejii din Moldova în veacurile al XIII-lea și al XIV-lea, mă servesc de acte polone din veacurile al XVI-lea și al XVII-lea.

Din fericire este ușor de a dovedi că încheerile trase de mine

1) *Pământul, Sătenii și Stăpânii în Moldova*, p. 52 sq.

2) Panu, op. cit., p. 75.

3) Hasdeu, op. cit., pg. 97. Grușevski, *Materialii do istorii suspilno politichnih i iconomičnih vidnosin zahidnoi Ukraini*, Liiov 1906, p. 164.

din asămănarea obiceiurilor ocirmuind relațiunile dintre sătean, pământ și stăpin în Galiția și în Moldova sint cu desăvîrșire întemeete.

În Galiția, la finele veacului al XV-lea, se aflau, pe lângă mulțimea satelor polone, ocirmuite de dreptul polon (*jus polonicum*), sate vechi și colonii rutene ocirmuite de dreptul rutean (*jus ruthenicum*), sate nemțești ocirmuite de dreptul nemțesc (*jus teutonicum, deutsches Recht*) și sate rominești ocirmuite de dreptul rominesc (*jus valachicum, prawie woloskie*).

Amănuntele dreptului polon nu sint codificate nicăiure, ele nu sint menționate în acte decît în chip sporadic și necomplet, lucru de almintrelea destul de firesc, căci ele alcătuind obiceiul țării, sub care trăia obștia, se presupunea cu drept cuvînt că erau cunoscute de toți. Pe cînd celelalte obiceiuri, fiind străine și alcătuind niște regimuri excepționale, de favoare, era firesc ca amănuntele lor să fi fost specificate cu mare îngrijire.

Posedăm foarte multe privilegii de așazăre de sate în Polonia pe temeiul dreptului nemțesc, încă dela începutul veacului al XIII-lea; numărul privilegiilor date spre același sfîrșit în cele trei veacuri următoare este și mai mare. Aceste documente nu lasă absolut nimic de dorit în privința specificării amănunțite a tuturor drepturilor și îndatoririlor coloniștilor și a șoltuzilor lor (*Schultheiss*). Cercetarea acestui bogat material ni arată că condițiunile în care se făceau așezările la începutul perioadei de colonizare erau aceleași în care ele urmau să se facă și la sfîrșitul ei. Autorii care s'au ocupat de chestiune relevă toți că condițiunea juridică a colonilor străini, din pricina neconținentei scaderii a puterii regale în Polonia, și a creșterii puterii aristocrației, care pusese stăpinire pe cea mai mare parte a pămîntului, mersese și ea, nu spre îmbunătățire ci spre înrăutățire.

Nu este absolut nici un temei care să îndreptățească presupunerea că lucrurile să fi stat altfel în ceea ce privește așezările făcute în Polonia pe temeiul dreptului rominesc: condițiunea colonilor romini poate să se fi înrăutățit, ea în nici un caz n'a putut să devină mai bună.

Nu știm cînd a început așezarea de colonii romine în Galiția: cel mai vechiu privilegiu în această privință este acel hărăzit, în anul 1378, lui Alexandru Romînul de principele de Polonia, Vladislav, căruia regele Ludovic îi încredințase Galiția drept uzufruct, și prin care privilegiu se asigura lui Alexandru stăpinirea satului Hodlo pe temeiul dreptului rominesc. Însă acest privilegiu nepăstrînduni-se, nu știm nici dacă el conținea amănunte asupra acelui drept, nici în ce consistau acele amănunte¹⁾.

Posedăm apoi textul întreg al actului din 1424, prin care Ziemovit, principele Mazoviei și al Belzu'ui hotărăște ca:

1) Actul în chestiune ne este cunoscut numai din mențiunea ce o face despre el Tadeu Czacki. Vezi Hildeu, *Arhiva Istorică*, IV, pg. 5.

pe teritoriul satului său Ruda, să se așeze Romini și să și atribuie tuturor Rominilor care ar voi să locuiască acolo, pentru trebuința lor, folosința pădurii. Mai dă și mai concedează tuturor zișilor Romini cari ar voi să șadă acolo, și fiecărui în parte, uzul deplin al dreptului românesc, precum ceilalți Romini din țările noastre se folosesc și se bucură de acelaș drept, scutind pe aceeași Romini de orice atîrnare dela dreptul rutean, astfel ca pentru nimic să nu fie judecați pe temeiul dreptului rutean și ea nime să nu cuteze a-i judeca după dreptul rutean. Mai dăm și prin cuprinsul celor de față atribuim zișilor Romini finetele aparținînd acelei păduri, iar spre credință etc. Dat în Belz în a treia ferie după Înălțarea Domnului, în anul 1424¹⁾.

Precum vedem, nici în acest act nu se specifică amănuntele obiceiului românesc.

Mai este un act din 25 Martie 1441²⁾, prin care regina Sofia hărăzește lui Iacob Romînul: „cîmpul zis Radosziczce, în ținutul Sanocului“, ca să așeze acolo un sat. Din text reesă însă că, pe lângă Romini, erau sau aveau să mai fie și locuitori de alt neam în acel sat (...scultetus et omnes Walachi et incolae villae saepedictae...), și că ei erau supuși dreptului rutean (...iure eorum ruthenico duntaxat de se querulantibus respondere astricti sint...). Apoi la sfîrșitul actului se mai dă scultetului învoire să așeze sculteția lui după dreptul nemțesc (Damus insuper antefato Iakobczowy liberam facultatem cum potestate scultetiam antefatam iure theutonico locare). Astfel fiind, cu toate că foloasele concesate cnezului prin actul de față, sint aceleași care le vedem concesate prin alte acte pe temeiul dreptului românesc, voi lăsa de o parte acest act, neputînd hotări cu siguranță de care drept era ocîrmuit acest sat.

Întăiul act în care se specifică, în toate amănuntele, după dreptul românesc, îndatoririle reciproce dintre cnez și sătean, este acel prin care regele Ioan Albrecht hărăzește, la 29 Noembrie 1499, lui Iașcovici, cnezatul satelor Derevno și Coblo.

Dela 1499 și pînă la 1572 (cînd s'a dat, pentru satul Polava, cel de pe urmă privilegiu de asemenea natură cunoscut de noi), avem un număr îndestulător de acte privitoare la constiuirea de cnezate romine în Galiția și aceste acte intră în fel de fel de a-

1) Iată textul latinesc al actului de mai sus: Siemovitus. D. G. etc. quomodo in hereditate et infra limites villae Nrae Ruda vulgariter dictae, et intra ipsam villam Valachos locandos decrevimus sic et omnibus Valachis ibidem residere volentibus medietatem silvae ad usum ipsorum damus et asseribimus. Dantes et concedentes etiam dictis Valachis omnibus et singulis ibidem residere volentibus plenum Jus Valachorum prout caeteri Valachi in terris Nostris eodem jure gaudent et utuntur, absolventes ipsos Valachos ibidem ab omnibus Juribus ruthenicalibus, ita ut de caetero eodem Jure Ruthenico non judicentur nec judicare aliqui ipsos Jure Ruthenico presumat, damus etiam et tenore praesentium asseribimus prata dictis Valachis ad eandem medietatem silvae spectantia in cujus rei testimonium etc. Datum in Belsz, Feria tertia post Ascensionem Domini. Anno ejusdem millesimo quadringentesimo vicesimo quarto. (Lubomirski, *Polnocno-Wschodine Woloskie osady* în *Bibliotheca Warszawska*, 1855, Tom. IV, p. 11 nota [1]).

2) M. Grusevski, op. cit., p. 37.

mănunte, care ne pun în stare să ne facem o idee foarte completă de toate particularitățile acestui obicei relative la aşăzarea sătenilor şi la îndatoririle reciproce dintre cneaz şi sătean.

Din aceste acte, pe care le-am analizat în chip foarte conştiinţios şi complet în *Pământul, Sătenii şi Stăpânii*, unde le-am consacrat un capitol special¹⁾, reeasă că condiţiunile generale ale acestui drept au fost aceleaşi pentru toate satele ale căror acte de întemeiere le cunoaştem şi că se pot constata deosebiri numai în privinţa unor amănunte de a doua mână. Ne găsim prin urmare în faţa unui obicei tol atât de uniform caşi dreptul nemţesc. Şi, de oarece nu este absolut nici un temei pentru a presupune că dreptul rominesc ar fi avut, în Polonia, altfel de dezvoltare decit acel nemţesc, sint în tot dreptul să incheiu, pînă la proba contrară, că amănuntele celui dintăi, în veacul al XVI-lea, nu puteau să fie decit aproape identice cu acele din veacul al XIV-lea. Şi dacă există vre-o deosebire, această deosebire consistă numai în faptul că, din cauza cotropirilor aristocraţiei nobiliare asupra puterii regale, soarta sătenilor acelor colonii era mai puţin favorabilă în veacul al XVI-lea decit cu două sute ani înainte. În rezumat, drepturile sătenilor romini de rînd, astfel cum reieasă din actele constitutive de cnezate în Polonia între 1499 şi 1572, trebuiesc privite ca un minimum al drepturilor recunoscute lor de obiceiul strămoşesc în evul mediu.

Această incheiere s'ar putea înălatura numai prin dovezi pozitive, care ar arăta că între ultimul pătrar al veacului al XIV-lea (1378) cînd s'a dat actul dela Hodlò şi sfîrşitul veacului următor s'au modificat cu desăvîrşire deosebitele amănunte alcătuint dreptul rominesc. Autorul *Incerării de mistificare* nu stă la îndoială macar o clipă şi afirmă că alte erau amănuntele alcătuint acest drept în veacurile al XIII-lea şi XIV-lea, şi alte acele ce le cuprindea în veacurile al XVI-lea şi XVII: iată temeiurile pe care îşi sprijină afirmaţiunea:

Reproduce parte dintr'un pasaj al lui Stadnicki în cunoscuta lucrare, reproducă şi tradusă de Hasdeu în *Arhiva Istorică*, pasaj aflat la începutul lucrării lui Stadnicki şi merit a arăta că, pînă la dînsul, nu se ştia aproape nimic despre coloniile romine din Galiţia. Iată partea reproducă de *O încercare de mistificare*:

„Inşă unde anume se aflau acele sate? În ce număr? Cum se numiau? Cu ce condiţiuni fost-au ele fundate? Aceasta nu ne-o spune nici un act al Parlamentului şi nici un autor vechiu.

Până şi Tadeu Czacki, carele aprofundase toate părţile istoriei şi toate ramurile legislaţiunii polone, ne prezintă nişte date foarte nesuficiente şi chiar rătăcite, după cum o vom proba mai la vale, despre stabilimentele romine.

Acele date se mărginesc la următoarele cuvinte:

„Noi vedem în privilegiul lui Vladislav, principe de Opolia (căruija regele Ludovic îi încredinţase Galiţia drept uzufruct, iar Polonia sub o admi-

1) Vezi acolo p. 52—76.

nistrațiune precară), cum că în anul 1378 a acordat slugii sale, lui Alexandru Romînul, cîmpul și satul Hodlo pe apa Tîrnova, cu permisiunea ca el și urmașii lui să-l stăpînească pe baza dreptului romînesc“.

Autorul nostru incheind aici cele citate de Stadnicki din Czacki, dă iarăși cuvîntul lui Stadnicki, sîrînd dela pagina 5 la pagina 34 a disertațiunii acestuia și reproduce liniile următoare :

Așa dară, pe baza probelor de mai sus, constatînd faptul istoric al colonizării romine în Polonia, cată acum să mai precizăm, după putință, epoca primei ior aparițiuni. Autoritatea lui Czacki ne-ar îndemna a ne urca pînă la a doua jumătate a secolului XIV, cînd s'au dat privilegiile satelor Hadlo și Lubicz din 1378 și 1420; dar neavînd acele privilegii înaintea ochilor, noi nu putem ști, dacă ele în adevăr au fost locaționale, adică cuprînzînd în sine condițiuni de locațiune, și nu știm cu atît mai cu samă, dacă fundarea acelor sate se și realizase chiar atunci în conformitate cu privilegiile.

1 Vedem că aici Stadnicki, vrînd să constate cînd a început întemeierea, în Polonia, de sate pe temeiul dreptului romînesc, nu se crede îndreptățit să admită ca dată a acestei începeri anul 1378 sau anul 1420, de oarece nevăzînd actele vorbite nu știe 1) dacă ele erau relative la așăzări de sate și 2) în cazul afirmativ, dacă satele s'au întemeiat într'adevăr pe baza condițiunilor stabilite de acte.

Însă *O încercare de mistificare* nu ezită a lua aceste rînduri ca o probă că nu este dovedit cum că, în veacul al XIV-lea, în Galiția, „cnejii întreprinzători de colonii“ aveau drepturile și îndatoririle ce eu le atribuesc lor. Dar ceia ce urmează este mai interesant. După ce triumfă asupra mea, autorul urmează :

Mai mult. Tadeu Czacki care văzuse actul din 1378 și cel din 1420, precum și altele posteroare, se exprimă în modul următor despre așa numitul drept romînesc din Galiția :

„Coloniile Romînilor, ce imigrau aci din țara lor, în speranță de a gusta siguranța și libertatea își rezervau următoarele :

„1) Grivnele, adică amendele precuniare, nu aparțineau fiscului, ci rămîneau în sat pentru trebuințele publice, judiciare și altele.

„2) Judecățile în cercul coloniei se făceau de cătră un tribunal electiv de bătrîni, îndatorați a judeca după dreptul sau obiceiul propriu romînesc.

„3) Intrunirile pentru a se sfătui despre gospodăria sau despre ordinea publică erau permise“.

Și autorul incheie :

Prin urmare, cu constatările d-lui (sic) Tadeu Czacki în mînă, putem să-i dăm d-lui R. Rosetti o desmîntire formală, în privința cnejilor din Galiția din veacul al 14-lea. Acei cneji aveau cu totul alte atribuții și privilegii precum și organizația satelor era cu totul alta decît acelea pe care d. Stadnicki le constată la cnejii și cnezatele din veacul al 16-lea și al 17-lea.

Fiînd așa, adică avînd a face cu două feluri de organizații deosebite a cnejilor galițiani, una, cea din veacul al 14-lea, și a doua, cea din veacul al 16-lea și al 17-lea, un istoric conștiințios, daea ar fi voit să iee ca punct de razim cnejii din Galiția pentru reconstituirea existenței anti-

istorice (sic) a enejilor din Moldova, e întrebarea: De ce tip ar fi trebuit să se servească: de tipul din veacul al 17-lea sau din veacul al 14-lea? Evident că de tipul celor pe care Tadeu Czacki le arată; iar nu de acela descris de d. Stadnicki din veacul al 17-lea, din Polonia.

Ei bine, d. R. Rosetti face contrarul și numai așa poate conchide că și enejii moldoveni se bucurau de privilegiul amenzilor penale, de cele trei zile de elacă, de monopolul crișmelor și a morii, etc.

Acest singur lucru dărimă întreaga fantasmagorie a acestui autor.

O încercare de mistificare cînd are grijă să observe, înainte de-a reproduce cuvintele lui Czacki, că acesta văzuse actele dela 1378 și 1420, voește să facă să reiasă competența vechiului autor polon în materie de drept romînesc în veacul XIV, apoi, la sfîrșitul comentariilor sale expuse mai sus, broșura zice clar că Czacki expune organizația satelor romine din veacul XIV.

Oare așa să fie?

Confruntînd cele spuse de autorul nostru mai sus cu textele din *Arhiva Istorică*, constat că *O încercare de mistificare* rupe în două citațiunea din Czacki reprodușă de Stadnicki.

Întîi ni se servește începutul citațiunii de pe pagina a 5 a Vol. IV al *Arhivei Istorică*: „Noi vedem în privilegiul lui Vladislav, principe de Opolia...” pînă la cuvintele „... să-l stăpînească pe bază dreptului romînesc.” Urmează textul citat mai sus al lui Stadnicki de pe pag. 34 a *Arhivei Istorică*, comentarii de ale autorului *Incerării de mistificare* și ni se dă apoi și partea finală a citatului din Czacki, începînd dela cuvintele: „Coloniile Romînilor, ce emigrau din țara lor, în speranță, etc.”.

Rîndurile începătoare ale acestei de pe urmă citații se află în acelaș paragraf ca întîia citație din Czacki, dar precum se poate lesne constata cetînd textul din *Arhivă*, începutul celei de a doua citații nu urmează imediat după sfîrșitul celei dintîi. Ele sînt despărțite prin textul următor pe care autorul *Incerării de mistificare* l'a lăsat de o parte:

În privilegiul din 1420 al lui Ziemovit, principe de Mazovia și de Belz, se acordă satului Lubiez dreptul romînesc. Acest drept fusese cunoscut nu numai în Pocuția, în voevodatul Galiției și al Belzului, ci încă noi găsim în Metrica Regală privilegiul acordării acestui drept, în 1543, unui sat din starostia de Bielez în voivodatul Cracoviei. Dispozițiunile economice din 1568, făcute de Stanislau Zamojski în privința Samboriei, ne dau o idee oarecare superficială despre natura acelui drept romînesc.

Cetînd ultima frază, cea subliniată de mine, înțelegem motivul trunchiarii textului lui Czacki și a suprimării unei părți dintr'însul. Din această de pe urmă frază reiesă că ideea superficială pe care și o făcuse Czacki despre dreptul romînesc o datorîa, nu actelor 1378 și 1420, ci dispozițiunilor economice făcute de Stanislau Zamojski, la 1568, în privința Samboriei.

Reproducerea acestei fraze zădărniciă orice încercare de a rupe dreptul romînesc al satelor din Galiția în două: unul din vea-

XIII și XIV, întemeiet pe constatările lui Czacki și celalalt din veacurile XVI și XVII, întemeiet pe încheierile scoase din actele reproduse de Stadnicki.

Pentru autorul *Incercării de mistificare* lucrul nu putea să fie decit clar: Czacki își întemeia încheierile (pe cari Stadnicki le declară greșite), nu pe actele din 1378 și 1420, ci pe niște dispozițiuni economice făcute la 1568, adică numai cu patru ani innainte de ultimul act publicat de Stadnicki. Și totuș buna lui credință nu stă un moment la îndoială: el suprimă din text mențiunea din care reesă că Czacki își sprijină încheierile pe un act făcut în 1568. Apoi, imediat după sfirșitul citației, el mai întreabă:

Ce are a face toate aceste cu cele ce Stadnicki le stabilește mai tirziu, din acte descoperite nouă, din veacul al 16-lea și al 17-lea, și pe cari se bazează d. R. Rosetti?

Prin urmare, cu constatările d-lui Tadeu Czacki în mână, putem să-i dăm d-lui R. Rosetti o desmințire formală, în privința cnejilor din Galiția din veacul al 14-lea, etc.

Este clar că, cu asemenea meșteșuguri, poți desminți orice adevăr, poți dovedi orice neadevăr, dar că față de un cetitor serios, care controlează textele, te faci de ris și de rușine. Și autorul *Incercării de mistificare* mai are îndrăzneala să vorbească de modul în care ar fi trebuit să procedeze, în cazul de față, „un istoric conștiincios“!

Vedem deci că nu există nici un temei care să militeze împotriva identității condițiunilor în cari se alcătuiau cnezatele romine în Polonia, în veacul XIV și cu două sute de ani în urmă.

Al doilea argument pentru care autorul *Incercării de mistificare* răspinge încheierile mele, este faptul că n'a existat nici o legătură istorică între cnejii din Moldova și acei din Galiția¹⁾.

Nu fac nici o greutate pentru a recunoaște că între cnejii din Moldova și acei din Galiția n'a putut să existe nici o legătură și că, după toate probabilitățile, cei dintâi nu bănuiau ființa celor de-al doilea și vice-versa²⁾.

1) Panu, op. cit., pag. 79.

2) Mă voiu folosi de acest prilej pentru a zice câteva cuvinte asupra locului de origine a Romînilor care au alcătuit coloniile ocirnuite de dreptul românesc în Galiția. Singurul act care ne dă oarecare lămuriri în privința acestei origini este acel constitutiv al cnezatului dela Ustrzycki, în care regele Sigismund (Hasdeu, op. cit., IV, p. 102) zice că hărăzește lui Ion, fiul lui Ianciu din Transilvania, cnezatul satului Ustrzycki: „*pentru a ascuți energia sa dela care așteptăm mult în aducerea coloniștilor din părțile Ungariei și așazarea spre cultură pe locurile deșerte ale regatului nostru polon*“. Toate celelalte sînt absolut mute în privința locului de origine al coloniștilor, ceiace face pe Stadnicki să se declare în neputință „de a spune de unde anume veniră acei coloniști romini în părțile sub carpatine ale Poloniei“ (Hasdeu, op. cit., p. 34).

Declar că cred cu neputință ca acele colonii să fi venit din Moldova.

Ajung la al treilea temei pe care îl invocă autorul *Incerării de mistificare* pentru a răspinge teoriile mele, adică că:

Cnezatele din Polonia sînt o creațiune proprie și locală a acelei țări, ele sînt izvorite din împrejurări cu totul speciale și n'au nici o asemănare cu cnezatele fle din Țara Romîneasă, fie din Transilvania de care am vorbit mai sus. Prin urmare este absurd a căuta să găsești în Moldova o organizație de cnezate pe care o găsim în Polonia, pe cînd nici împrejurările, nici condițiile locale, nici nevoile economice, nimic nu se potrivește.

Mi se pare că acelaș autor, acolo unde vorbește despre cnejii din Ungaria, se întinde cu multă complezență și asupra unor cneji pe care îi numește cneji colonizatori și din care se încearcă (cu puțin succes de altmîntrelea) a face o speță deosebită de cneji.

Și pe ce se întemeiază *O incercare de mistificare* pentru a găsi vre-o deosebire între cnejii așa zîși colonizatori din Ungaria și acei tot așa zîși din Polonia? Numai pe faptul că actele de concesiuni de cnezate din Polonia, în veacul XVI, enumeră în toate amănuntele drepturile și îndatoririle cnejilor, iar acele ungare, din veacul XIV și XV, nu! Motivul acestei nespecificări e foarte simplu: în Galiția dreptul romînesc era un obicei nou, un regim de favoarea, iar în Ungaria el era un obicei vechiu, datînd de înainte de cucerirea ungară și deci presupus cunoscut de toți.

Vreu deocamdată să arăt cum autorul nostru, adversar hotărît și neîmpăcat al vre-unui drept romînesc, reduce uzul acestui drept pentru satele romînești din Galiția la facultatea de a fi judecate după legile lor și în limba lor. Adică acel drept romînesc, despre care eu fac atîta caz, n'ar fi fost de-înt un cod de obiceiuri și legiuiri juridice romîne, căci iată ce zice:

Aceste cnezate nu sînt înființate în puterea *dreptului romînesc*, ci în puterea dreptului proprietarului și a intereselor lui. Este adevărat că în ele se vorbește că coloniștii se vor bucura de uzul dreptului valah; dar aceasta numai cu privire la judecata lor, iar nu și cu privire la privilegiile cnezatului.

Toate satele cu drept romîn ale căror acte de întemeiere ne sînt cunoscutele să aflu în partea de vest a Galiției, în ținuturile Samborului, Sanocului și Sandețului. Departarea acestor regiuni de Moldova închide cu desăvîrșire orice drum ipotezei ca acele colonii ar putea să aibă o origină moldovenească. Pentru același temeiu trebuie înlăturată presupunerea că satele în chestiune ar fi datorite unei emigrări din comitatele bănățene, ardeleni sau din cele situate pe malul stîng al Tisei. Mi se pare că ele trebuiesc puse în legătură cu acea mișcare de expansiune a Romînilor cărei i s-au datorit coloniile romîne din Moravia și din comitatele slovace, ocîrmuite și ele de dreptul romînesc numit acolo *Walaske Prawo*, astăzi dispărute cu desăvîrșire și despre care s'a vorbit și mai departe în acest studiu.

Această presupunere mi se pare îndreptățită prin faptul că, atît Moravia cît și comitatele slovace, în care găsim urme de colonii romîne, sînt megeșe cu ținuturile Sandeț, Sanoc și Sambor, în care se aflau mai cu seamă satele galițiene cu drept romînesc. Inșă mențin că și unele și alții alcătuiau o manifestațiune a aceluiași drept sau obicei național, a dreptului romînesc.

Se vede că adversarul meu n'a cedit cu atențiune nici textele reproduse de Hasdeu, nici acele publicate de Grușevski, căci altfel el ar fi dat peste cele următoare :

Libertate vero expirata incolae villae eiusdem secundum ius valachicum et more aliarum villarum nobis labores exercere tributaque et dationes solvere tenebuntur et eodem iure valachico gaudere debent. (*Timplul de scutire (slobozie) expirând, locuitorii acelui sat, potrivit dreptului românesc și după obiceiul celorlalte sate, ne vor lucra și ne vor plăti dările și contribuțiunile, folosindu-se totodată de dreptul românesc.*) (Derevna, 1499. Grușevski op. cit., p. 64). Quibus expiratis dationes omnes et labores nobis et nostris successoribus solvere tenebuntur, prout aliae de iure valachico nobis solvunt. (*Aceștia (anii de zlobozie) expirând, vor fi finiți să ne plătească dările și să ne lucreze nouă și urmașilor noștri precum ne plătesc alte sate cu drept românesc.*) (Lopușanca, 1533, Grușevski, op. cit., p. 97). Qui quidem Tymko praedictus in supra dicto flumine debbit villam locare in jure valachico... In qua quidem villa quilibet emetho sedebit in tribus quartis Nobis et successoribus Nostris omnem daciam more aliarum valachicarum dabit ac salvet. (*Prezisul Timco va trebui să așaze, pe sus zisul riu, un sat după dreptul românesc... Fiecare emeton țaran care va ocupa în acel sat trei șferturi (de lan) ne va da și ne va plăti toate dările, după obiceiul celorlalte sate românești.*) (Sviniacz, 1541. Hasdeu, op. cit., IV, 39-40)... Cum quererentur quidam ex pago nostro Lubicz dicto... se a generoso Stanislao a Tanczyn capitaneo loci illius contra morem antiquum et ius eorum valachicum gravari... alia servitia praestare soliti essent pro iure suo valachico... praeterea quod multos agros contra morem valachici iuris habeant... a quibus nullum tributum dabant, sed ab aliis tantum, secundum veterem consuetudinem, et exceptis sexaginta gr. pecuniae, quam omnes contribuere solebant quotannis copitaneo loci illius propterea, ut in iure valachico conservarentur (... Au jăluit unii din satele nostru numit Lubicz... că sînt asupriți peste dreptul lor românesc... dar că sînt obișnuți să preseteze, după dreptul românesc alte servicii... pentrucă, împotriva dreptului românesc, au mult pămînt... pentru care să nu dea nici o plată, după vechiul obicei și afară de șasezeci groși în bani ce plăteau căpitanului aceluia loc (Belsz) pentru că să fie menținuți în dreptul românesc). Hotărîrea regelui asupra plingerii sătenilor din Lubicz. 1541. Grușevski, op. cit., p. 115). Quarum villarum Inferioris et Superioris Tarnawa emethones fieri debent et locantur iure valachico. (*Țaranii acelor sate Țirnavă de sus și Țirnavă de jos să se aște și să fie așazate după dreptul românesc.*) (Tirnavă. 1549. Grușevski op. cit., p. 121). ...ex cruda radice iure valachico extirpandi, erigendi, fundandi hominibusque et emetonibus tam Polonis quam Ruthenis locandi... (a curăți din pajiste, după dreptul românesc, a ridica, a întemeia și a așaza cu oameni și cu țarani atît poloni cît și ruteni (Polava. Grușevski op. cit., p. 164). ...villam Wiczow... iure et consuetudine Walachorum locare... scultetus... ad ea onera, dacias, census et tributa pendenda, quae aliae villae nostrae eidem vicinae in eodem jure valachico locatae nobis pendere consueverunt... habebunt a emethonibus villae eiusdem nostrae columbationes et honores, alias poczty bis quolibet anno more aliarum villarum iure valachico locatorum accipere. Adică: să așeze satul Wiczow după obiceiul și dreptul românesc... (scultetul să fie înut la aceleași sarcini, dări), censuri și plăți la care sînt ținute celelalte sate vecine a noastre, așazate în același drept românesc... Să primească de două ori pe an dela sătenii aceluia sat al nostru darurile și cinstele numite poczty după obiceiul altor sate așazate după dreptul românesc. 1568. Hasdeu, op. cit., I, 2, p. 118). Quarum villarum Polava et Dvernic emethones fieri debent in jure valachico, sub regimine et obedientia ipsorum. (*Țaranii acelor sate Polava și Dvernic trebuie să fie sub dreptul românesc, sub ocîrmuirea și ascultarea lor, (a concesionarilor).*) (Dvernic și Polava. 1533. Hasdeu, op. cit. IV, p. 73). Hryez supradictus... debbit villam locare in jure Valachico... In qua quidem villa quilibet-

Cmetho residebit in tribus quartis emensuratis aequaliter de quibus Nobis et Nostris successoribus quamlibet zord (?), census, omnem daciam more aliarum villarum Valachicarum dabit quolibet anno et exsolvet. (*Sus zisul Hriteo trebue să aşaze satul după dreptul romînesc.... In acel sat jiccare țaran va ședea în trei șferturi de lan, măsurate de opotrivă, de care va da și va plăti în jiccare an, nouă și sucesorilor noștri care vor fi, zord (?) censul, orice dare după obiceiul celorlalte sate romînești*). (Rovien pe Ocolişte. 1541. Hasdeu, op. cit., p. 42)... ita quod eandem more-antiquo huiusque a predecesoribus suis continuato jureque et consuetudine Wallachorum, in haec ipsa villa Korosno et aliae villae et scultetiae valachicae quae illic antiquitus sunt locatae, tenebunt, habebunt, possidebunt, atque scultetiae officium exercebunt... (*cu aceia ca ei să aibă și să posedă, și să exercite oficiul de scultet după obiceiul vechiu urmat de predecesorii săi, după dreptul și obiceiul Romînilor, în același sat Corosno și în celelalte sate și scultetii romînești aşazate din rechime*). (Corosno. 1555. Hasdeu, op. cit., p. 55.

Din toate citațiile de mai sus reiese că sătenii nu numai erau judecați de cneazul lor, pe temeiul dreptului romînesc, dar că tot pe temeiul aceluși drept ei își împărțiau pămîntul (terram locabant) în *fășii* ideale de cite trei șferturi de lan (*sesiune, mansus, manse, Hufe, vloka, jireabie*) purtînd numele de *areae valachicae*; că pe temeiul dreptului romînesc achitau censul și dările ce le datoriau pentru ținerea aceluși pămînt, că pe temeiul dreptului romînesc se ocîrmuiau și erau supuși cneazului, că pe temeiul dreptului romînesc erau ținuți să presteze servicii stăpînului locului și cneazului lor. Acest drept romînesc este deci departe de a fi, cum pretinde autorul *Incercării de mistificare*, dreptul pentru Romîni de a fi judecați în limba lor și după obiceiurile lor, dreptul romînesc este complexul obiceiurilor străvechi care ocîrmuiau întreaga viață socială, economică și juridică a neamului romînesc.

Și autorul nostru nu se șfiește să facă declarația de mai sus, cu toate că el nu numai cunoaște textele citate, dar a și reprodus *in extenso*, între altele, actul de întemeiere a cneazului dela Swiniacz în care se zice că: Timco trebue să aşaze (*locare*) pe acel riu un sat după dreptul romînesc, iar mai departe că fie-care țaran trebue să dea stăpînului locului și urmașilor lui toate dările după obiceiul celorlalte sate romînești.

Oare autorul operei în chestiune n'a văzut sau n'a voit să vadă aceste mențiuni ?

Autorul nostru mai zice : 1)

A fi judecat în limba națiunii la care aparținea o colonie, nu era o prerogativă numai a Romînilor ci a tuturor coloniilor de Nemți, de Ruteni, etc.

Dacă autorul și-ar fi dat osteneală să studieze actele publicate relative la chestiune, ar fi putut să constate faptul că cneazul unui sat de Ruteni, constituit pe baza dreptului rutean, obținea dela coroană dreptul să transforme acest drept în drept

1) Panu, op. cit., pg. 89.

nemțesc¹⁾. Iar în alte cazuri vedem sate de Ruteni sau de Poloni constituite sau după dreptul românesc sau după acel nemțesc²⁾.

Iată cit de amănunțite și de temeinice sînt cunoștințele adversarului meu în privința satelor cu drept străin din Galiția!

*

Autorul *Incerării de mistificare* admite: că, în Țara Românească, existau cneji; că acei cneji aveau o origine comună cu acei din Ungaria; că cnejii, ca rang, veniau imediat după boieri, dar erau mai sus decît oamenii saraci, constatări pe care le făcusem și eu³⁾.

Zisul autor desparte pe cnejii munteni în două categorii:

Unii, cei mai puțin numeroși, posedînd moșii mari, aproape boeri, ceilalți trăind în comun, în indiviziune chiar, pe moșiile lor.

Și ceia ce este curios, autorul nostru știe și singur arată că:

Prin cuvintele de *cneaz*, *megieș*, sau *judec* (?) erau desemnați moșnenii în veacurile cele dintâi.

Dacă adversarul meu și-ar fi dat osteneală să cetească cu atențiune lunga notă care, în *Pământul, Sătenii și Stăpânii*, începe pe pagina 185 și se sfîrșește pe pagina 190, el ar fi văzut citat acolo un șir de documente muntenești, din care reiesă în chip absolut indiscutabil că cnejii cari, în Țara Românească, „trăiau în comun, în indiviziune, chiar pe moșiile lor“ se trăgeau totdeauna dintr'un singur strămoș sau din frați stăpînind singur sau singuri satul în care vedem că trăesc mai tirziu urmașii lor. Vederat că, deoarece urmașii erau cneji, strămoșul sau strămoșii erau și ei cneji. Aceste două categorii de cneji aveau deci o origine comună și se deosebeau doară numai prin faptul că hotarul și satul celor de ai doilea erau împărțite în părți adesea mici, pe cînd acele ale celor dintâi erau împărțite în părți puține deci mari, sau era stăpînit întreg de un singur stăpîn. Cnejii, megieșii, judecii și moșnenii din Țara Românească sînt identici cu răzășii din Moldova care, precum am dovedit în *Pământul, Sătenii și Stăpânii*, se trag totdeauna dintr'un strămoș comun sau din frați sau veri strămoși comuni. Și, lucru de mirare, încheierile mele în această privință au fost admise pînă și de autorul *Incerării de mistificare*⁴⁾.

Dar acesta nu voințe să admită cu nici un preț că cnejii din Țara Românească să fi fost judecătorii satelor, iar dovezile

1) Grusevski, Op. cit. pg. 39.

2) Ibid., pg. 12, 105, pg. 164.

3) *Pământul, Sătenii și Stăpânii*.

4) G. Panu, *Cercetări asupra stării țaranilor*, p. 139.

date de mine în celaltă privință le declară de neserioase și absurde. Eu le găsesc absolut temeinice și de natură a convinge pe orice om care nu este de mai nainte hotărît să nu se lese a fi convins, dar nu le voi reedita și, pentru a dovedi că cnejii din Țara Românească erau judecătorii satelor lor, mă voi servi de un argument foarte simplu.

Însuș adversarul meu admite că cuvintele de *cneaz*, *meșter* sau *judeniu* sînt sinonime servind a desemna pe moșnenii în veacurile cele dintâi. Acuma întreb: de ce purtau oare moșnenii unui sat, adică urmașii cneazului sau ai cnejilor, frați sau veri, cari stăpînesc odată satul întreg, numele de *judeni*? Este sigur că *judeniu* este sinonim cu judecător. Se poate oare admite că, în acele vremi, moșnenii să fi purtat numele de *judeni* ca un simplu titlu onorific? Și chiar în acest caz (absolut absurd) de unde ar fi putut veni o asemenea calificare dată unei clase întregi, dacă nu din faptul că, altă dată, strămoșii lor erau într'adevăr judecătorii satelor? Și doară, ei aveau pe cine judeca, de oarece documentele ne dovedesc că, pe părțile lor de ocină, se aflau vecini ¹⁾.

Numai faptul că ei purtau denumirea de *judeni* ajunge pentru a ne autoriza să încheem că moșnenii veacurilor XIV și XV erau judecătorii sătenilor lor. A pretinde că denumirea de *judeni* ar fi fost numai un titlu deșert, este o perfectă absurditate.

Apoi este vederat că dacă moșnenii-cneji din veacurile XVI și XVII erau judecătorii satelor lor, cu atît mai mult aveau această calitate strămoșii lor, cnejii din vremea întemeerii statului muntenesc.

Desvoltarea legăturilor dintre pămînt, săteni și pămînt a fost aceeași în amîndouă țările romine; faptul că fiecare moșnean moștenise dela strămoșii lui dreptul de judecie asupra acelor case din vatra satului care căzuse în partea lui, este o dovadă mai mult că domnii țărilor noastre hărăziau sau întăreau, nu proprietatea unui hotar de sat, ci judecia, echivalentă cu cnezatul din Ungaria și din Galiția, pe acel hotar.

Este absolut dovedit că sătenii de rînd din Țara Românească, chiar și acei ce erau vecini încă de înainte de *rumînirea* întregii țărâni din acel Principat de către Mihai Viteazul, șădeau sau locueau în satele boerești, moșnenești, domnești și ale clerului, fiecare pe *delnița* lui, corespunzînd *jurabiei* din Moldova, *lanului* din Polonia și *sesiunii* din Ungaria. Obiceiul *dijmei* date și acel al *slujbei* făcute stăpînului satului era tot atît de obiștuit și tot atît de vechi în Țara Românească ca și în Moldova. Dreptul de moară și de crîsmă era și acolo un privilegiu al stăpînului.

Dată fiind identitatea aproape desăvîrșită a alcătuirii care ocirmaia așăzările sătești ale Romînilor în toată întinderea crăiei ungare, în Galiția și în Țara Românească, ne este oare permis să

1) Pămîntul, Sătenii și Stăpînii, actele din 1604 și 1612 rezumate în notă pe pagina 187.

ne indoim de uniformitatea acelu drept și de ființa lui în Moldova, unde găsim urme pozitive, neîndoelnice de existența cnejilor, precum și împărțirea hotarului în jireabii, dreptul de folosință al țaranului asupra pășunilor și a pădurilor din întregul hotar, slujba datorită stăpînului, privilegiul de crișmă și de moară precum și dreptul de judecată al acestuia?

III. „O încercare de mistificare“ și Pravila lui Vasile Lupu

Spre a dovedi mai bine dreptul săteanului asupra hotarului așazării din care făcea parte, ziceam în *Pământul Sătenii și Stăpânii*:

Dreptul săteanului asupra posesiunilor lui individuale în hotarul satului: casă, grădină, pămînturi de arătură, curătură și vie, este consfințit de cea mai veche legiuire scrisă a Moldovei, de *Pravila lui Vasile Lupu*, care numește aceste posesiuni *ocine*, adică *patrimoniu*. Și nu trebuie uitat că, în epoca lui Vasile Lupu, țărănimea începuse să scoboare durerosul povârniș al drepturilor care se pierd, povârniș la sfîrșitul căruia ea găsi Regulamentul Organic.

Atît casa clădită de sătean cît și grădina sădită cu mîna lui precum și arăturile desfundate de plugul lui, din *țalină* sau din *pajiște*, erau posesiuni personale ale sale, pe care le transmitea copiilor lui. Codul lui Vasile Lupu le numește *ocini* (patrimoniu). Tot astfel erau privite via sădită de el, *lazul* (curătura) din pădure sau locul de prisacă sau de finaț curățit din *pajiște*.¹⁾

Apoi, puține rinduri mai jos, spre a arăta cît de străină de neamul nostru, în epoca precedînd descălecarea (căci de aceasta este vorba în capitolul la care se referă *O încercare de mistificare*), era ideea de proprietare absolută, cviritară a pămîntului:

Precum vom vedea în capitolul III al cărții următoare, *Pravila lui Vasile Lupu* oprește, *sub pedeapsă de blăstăm*, pe stăpînul unui loc, să ea dela acel ce samănă pe locul lui mai mult de a zecea din roada acelu pămînt. Ne găsim vederat aici în fața unei rămășiți a vechiului obicei, a unei dovezi că, în vechime, pămîntul neocupat era privit ca bun obșteșe de care se putea folosi oricine dînd județului respectiv a zecea din roadă.

Autorul *Incerării de mistificare* găsește că încheerile trase de mine din textele *Pravilei lui Vasile Lupu* alcătuiesc un exemplu de „adevăruri travestite și rău talmăcite“ de mine²⁾, iar mai departe hotărăște că încheerea ce o trag din a doua citație (acea privitoare la împărțirea roadelor), este o simplă inchipuire a crierului meu“ și că „am cetit acest text fără inteligență și fără competență“³⁾. Apoi, cu o ironie fină, adaugă:

Invățatul barbat și profundul istoric d. R. Rosetti auzit-a din intim-

1) *Pământul, Sătenii și Stăpânii*. p. 111.

2) Panu, op. cit., p. 107 sq.

3) *Ibid.*, p. 107, 108.

plare că pravila lui Vasile Lupu nu este originală și că este o simplă traducție? Venitu-i-a la ureche că traducătorul este un oarecare Meletie Siligos care spune singur că, îndemnat de Vasile Lupu, a tradus instituțiile (sic) lui Iustinian și o alegere din acele a împăraților Leon și Constantin? Și că prin urmare art. 22 căruia îi atribue o origină de vechiul drept rominesc este și el o simplă traducere?

D. R. Rosetti e în urmă de tot cu aceste chestii. Desigur că nu cunoaște că d. S. G. Longhinescu s'a ocupat cu pravila lui Vasile Lupu și că a desfăcut-o în părți, arătând fiecare parte de unde e luată.

Incercarea de Mistificare ne citează pe urmă pe d. Longhinescu, arătând ce zice acest autor cu privire la cele întâi 94 de paragrafe din pravila în care intră articolul în chestiune.

Mai citează apoi citeva rinduri din Fustel de Coulanges ¹⁾ în care acesta arată că există o culegere intitulată *Obiceiuri A-grare*, scrisă în grecește, în veacul al optulea (vederat că Fustel de Coulanges vorbește de *Νομοι Γεωργικοι*), și care poate fi privită ca înfățișând aproximativ obiceiurile admise în Imperiu pe vremea lui Anastasie sau Iustinian, culegere în care se zice că partea colonului parțiar este de nouă snopi iar cea a proprietarului de un snop, și că proprietarul care ia o parte mai mare să fie blăstămat de Dumnezeu. Și *O încercare de mistificare* încheie :

Așa că aventura d-lui R. Rosetti e picantă? Ori de citeori urmărești pe acest autor lipsit de orice seriozitate dai peste surprize de asemenea natură ²⁾.

Trebue să mărturisesc că invierșunatul autor al *Incercării de mistificare* nu este singurul care mă invinovățește că ași fi tras din textul Pravilei lui Vasile Lupu, cu neertată ușurință și chiar ignoranță, niște încheeri absolut neadevărate și absurde. D. Ioan Nădejde care, îndată după eșirea de sub tipar a broșurii în chestiune, a sărit în ajutorul meu și, printr-o lungă serie de articole în *Voința Națională*, a arătat lipsa de temei a celor mai multe din invinovățirile ce mi se aduceau, este și domnia-sa de părere ca, în privința relațiunii ce vreu s'o stabilesc între dreptul rominesc și articolele din *Pravilă* relative la folosința pământului, sint cu desăvîrșire greșit. Iar un neoromin care scrie în *Viitorul*, pentru aceleași temeuri, declară că: observațiunea și analiza fenomenelor juridice îmi scapă, eu nefind om de legi ³⁾.

Mă stric de ris!

Pravila lui Vasile Lupu, identică cu a lui Matei Basarab, a fost alcătuită și tipărită în al patrulea deceniu al veacului al XVI-lea, adică într-o epocă care ne este răscunoscută, din care posedăm

1) Fustel de Coulanges, *Recherches sur quelques problemes d'histoire*, p. 128.

2) G. Panu, op. cit., p. 116.

3) *Viitorul* dela 23 August 1910.

mii de documente de tot soiul, într'o epocă în care trăia și pe care a scris-o Miron Costin.

Dacă Vasile Lupu și Matei Basarab, oameni pe care toate izvoarele contimporane ni-i înfățișează ca niște domni cu deosebire înțelepți și destoinici, ar fi comis imprudența să introducă în Moldova și în Țara Românească o legiuire nouă, cuprinzând în sine dispozițiuni privitoare la folosința pământului străine de obiceiurile strămoșești ocirmuind de veacuri acea folosință, este oare cu putință ca o asemenea inovație, revoluționând legăturile dintre pământ, sătean și stăpîn, să nu fi stîrnit în țară cea mai vie și mai firească senzație? Este oare admisibil ca o schimbare atît de însemnată să fi rămas nepomenită în cronică povestind acea vreme, alcătuită de frunzașul cronicarilor noștri, om înzestrat cu o cultură înaltă, care fusese ani îndelungați vel vornic și vel logofăt, adică ocupase cele mai înalte direcții judecătorești? Cum se face că din mii de cărți de judecată cunoscute ale lui Vasile Lupu nu reesă nici cel mai mic indiciu despre desființarea vechilor obiceiuri și introducerea unor legiuri nouă? La aceste întrebări nu se poate da decît un răspuns și anume că: legea cea nouă, scrisă, nu schimba întru nimic dispozițiunile vechiului obicei în vigoare, ci era o simplă redactare și codificare a acestor obiceiuri.

Acest răspuns nu este întemeiat numai pe deducții logice: el este coroborat de istoria acelei părți a Pravilei lui Vasile Lupu care tratează despre pământ și despre folosința lui. Acele părți ale Pravilei sînt fără îndoială o traducere a colecției de legiuri și de obiceiuri cunoscută sub denumirea de *Νομος γεωργικός* care, după părerea celei mai recunoscute autorități în asemenea materie, am numit pe Zachariae von Lingenthal, trebuie atribuită împăraților Leon și Constantin Isaurianii¹⁾.

Zachariae zice:

O mare parte din cuprins, alcătuește un drept cu desăvîrșire nou, astfel că el nu poate fi compilat din izvoare mai vechi... După cuprins, *νόμος γεωργικός* poate fi caracterizat mai cu samă ca fiind o rînduială de poliție rurală... și reproduce, cînd mai puțin, hotărîrile dreptului justinianeu, apoi stabilește drept cu totul nou. Inșă pe ici și pe colea mai ales la început, se găsesc articole care se pot desemna ca alcătuint principiile unui drept țărănesc deosebit, mai făcînd și oareșicare lumină asupra împrejurărilor țărănești în veacul al optulea²⁾.

Iată acum cum explică Zachariae alcătuirea acestui drept țărănesc nou, după care hotarele satelor se află în posesiunea comunității agrare respective (*τοῦ χωρίου κοινότης*):

1) Zachariae v. Lingenthal, *Geschichte des Griechisch-Römischen Rechts* p. 249 sq. Leon Isaurianul și fiul său Constantin au domnit dela 717 la 740. Lor se mai datorește *Ecloga*, *Νομος ῥοδιῶν Ναυτικῶς* și *Νομος στρατιωτικῶς* (*Leges. militares*).

2) Zachariae v. Lingenthal, *op. cit.*, p. 250 sq.

Bătător la ochi aci e mai eu samă, că împărțala trebuia să se facă în părți deopotrivă. Aceasta ne face pe de o parte să ne reamintim de procedura dela întemeerea coloniilor, iar pe altă parte de dreptul slav. Și se poate prea bine ca, ici o pricină dincolo cealaltă, să fi dat naștere părerii că pământul obștiei trebuie privit ca o coproprietate a obștienilor de o potrivă de indrituiți, respectiv a șefilor de familie ai obștiei și că o proprietate particulară asupra părților de pământ poate eși numai dintr-o coîmpărțală¹⁾.

În adevăr, din a doua jumătate a veacului al șaptelea, o droae întregă mai cu samă de cîrduri de noroade slave au dat navală și s'au așezat deavalma în ținuturi pustii; de asemenea cîrduri întregi de noroade băștinașe alungate au căutat deavalma adăpost în alte teritorii; însfîrșit obștini întregi din unele părți ale împărăției au fost așazate în ținuturi părăsite. În toate aceste cazuri nimic nu era mai prielnic decît de a privi țărănimile din nou așazate ca niște coproprietari ai pământului pe care se așazase și aceasta ca atît mai mult, cu cît ele erau răspunzătoare în solidar de dările impuse. Ori și cum ar fi părerea că obștia sătească cuprinde în sine o oarecare codevălmășie a membrilor, a rămas dominantă și mai tîrziu în împărăția bizantină. În înțelesul acesta, chiar după trecerea de veacuri, se vorbește de *οὐκὸδες τῶν χωρίων*, de *ανακοινώσεις χωρίων* sau *πενύτων* și, ca urmare a aceluia principiu, se aplică regula că niciodată o bucată din pământul obștiei nu poate fi privită ca fără stăpîn, cîtă vreme mai este de față măcar numai un membru al obștiei sătești (*χωρίτης*) și că o parte ajunsă fără stăpîn sporește oarecum părțile celorlalți membri ai obștiei sătești²⁾.

Rezultă din rindurile de mai sus că, după părerea lui Zachariae v. Lingenthal, căruia i se recunoaște de obicei oareșcare autoritate în chestiune:

1. *Νομος γεωργικός* alcătuește o culegere de dispozițiuni alcătuită, în parte, principiile unui drept țărănesc nou, în vigoare în peninsula balcanică pe la mijlocul veacului al optulea;

2. Acest drept se poate privi ca fiind o urmare a așazării, în ținuturile pustii ale împărăției, atît a fugariilor din alte părți ale acelei împărății cît și a unor popoare străine, mai cu deosebire slave.

3. Așazările astfel alcătuite (de popoare străine și mai cu seamă de Slavi) alcătuiu obștii agrare, țărani alcătuitându-le fiind priviți ca stăpînind în devălmășie pământul pe care se așazase. Și, cînd acest pămînd se împarte, împărțirea se face în părți deopotrivă, după obiceiul întrebuițat la întemeerea de așazări nouă și în ființă la popoarele slave.

Rominii din Dacia Traiană sint rezultatul contopirii unor elemente romanizate deoparte și slave de alta, contopire efectuată în cursul veacurilor VI, VII și VIII, Slavii fiind elemental care avea puterea în acel timp³⁾. Populațiunea peninsulei balcanice în veacul al VIII lea era, în cea mai mare parte, alcătuită și ea

1) Părți egale, adică *jireabii*.

2) S. G. Longinescu, *Pravila lui Vasile Lupu* s. c., p. 102. Cnf. Zachariae v. Lingenthal. *Geschichte des Griechisch-Römischen Rechts*, p. 254. Cine nu vede aici că aceste obștii aveau toate caracterele obștiei gentilice?

3) *Pământul, sătenii și stăpînii*, p. 1, sq.

din contopirea acelorași elemente romanizate cu Slavii imigrați în massă. Este deci lucru firesc că obiceiul romînesc sub care trăiau Romîni de la Nordul Dunării să se asemene cu dreptul de care era ocîrmuit amestecul de Traci romanizați și de Slavi alcătuint obștia populațiunii de la Sudul fluviului.

Deci, cînd în cartea mea am afirmat că articolul 22 al *Pravilei* lui Vasile Lupu, articol care sună :

„Partea aceluia ce samănă pe locul altuia, de va fi sămînța lui și cu toată cheltuiala, sînt a lui nouă snopi și a celui ce a dat pămîntul un snop; iar cel ce va împărți în alt chip este blăstămat de Dumnezeu...“

ne arată că ne găsim vederat în fața unei rămășiți a vechiului obicei, am afirmat un lucru absolut adevărat. Iar însuși acest obicei, codificat întăiu în *Νομοι γεωργικοί* și apoi în *Pravilă*, este rămășița obiceiului străvechiu al tuturor popoarelor primitive, al celor arice ca și al aelor nearice, la care pămîntul neocupat a fost pretutindeni privit ca bun obștesc.

Faptul interesant nu este ființa acestui obicei în vechiul drept romînesc și în *Νομοι γεωργικοί*, ci faptul că este afirmat în *Cartea de învățătură* de la 1646, cînd „țărînia începuse se scoboare durerosul povrniș al drepturilor care se perd, povrniș la sfîrșitul căruia ea găsi Reglementul Organic“.

Și acum rog pe cetitor să hotărască cine îi servește „adevăruri travestite și rău tălmăcite“, și „simple închipuiri ale crierului său“, cine a cetit textele „fără inteligență și fără competență“; cine „este lipsit de orice seriozitate“, „a cui aventură este picantă“ ?

Dar voiu dovedi acumă că aventura *Incercării de mistificare* este ceva mai mult decit picantă. Iată ce urmează cîteva rînduri mai jos :

Notați un lucru. Și aici este partea comică a acestei aventuri istorice pătîită de autorul *Pămîntului, sătenilor și stăpînilor*. Art. 22 din *pravila* lui Vasile Lupu tradus, afirmă și la noi dreptul de proprietate individuală, căutînd numai un lucru, ca să îngrădească lăcomia proprietarului față cu colonul parțiar sau cu săzătorul pe moșia aceluia. El face parte din complexul care regulează raporturile între proprietari și între locuitorul care ar luera pămînt străin, stabilind drepturile fiecăruia.

Așa art. 21 din *pravila* lui Vasile Lupu zice următoarele :

„Un plugar ce va fi sămînat sămînța sa în pămînt străin și va fi cheltuit toată cheltuiala, de va îndrăzni totuși să-și care snopii fără știrea proprietarului,*) ca un jur să-și piardă toată roada pămîntului“.

Se poate o mai energică afirmare a dreptului individual de proprietate ?....

Mărturisesc că o mai temeinică afirmare a dreptului de proprietate individuală nici că se poate cere, de oarece

1) Subliniat de mine.

însuși cuvîntul **proprietar** se găsește în textul reprodus de *O încercare de mistificare*. Dacă astfel ar sta și în textul ce se găsește tipărit în *Cartea Romînească de Învățătură*, nu mi-ar rămîne decît să-mi acopăr capul cu cenușă și să părăsesc pentru toată viața condeii. Și spre a arăta cum stau lucrurile în realitate, reproduc aici, față în față ambele texte :

Textul din Cartea de învățătură *Textul din O încercare de mistificare*

21. Un plugar ce va fi sămănat sămînța sa în pămînt străin și va fi cheltuit toată cheltuiala sa, și de va îndrăzni să-și care snopii fără de știerea **celuia cu pămîntul**, ca un fur să-și pearză toată roada de pre acel pămînt.

Un plugar ce va fi sămănat sămînța sa în pămînt străin și va fi cheltuit toată cheltuiala sa, și de va îndrăzni totuși să-și care snopii, fără știerea **proprietarului** ca un fur să-și piardă toată roada pămîntului.

Constatăm o singură deosebire esențială: textul dela 1646 are: **celuia cu pămîntul**, textul *Incerării de mistificare* are: **proprietarul**. Acest de pe urmă cuvînt tranșează toată chestiunea. Dacă legiuirea dela 1646 recunoaște că existau atunci în Moldova **proprietari**, exista și o **proprietate**, și dacă la 1646 existau în Moldova **proprietari și proprietăți**, toată cartea mea nu mai face două parale și este bună de svirlit în foc. Dar cel cu pămîntul nu trebuie numai decît să fie un proprietar. El poate fi prea bine un sătean șazind într'un sat stăpînesc, domnesc, mănăstiresc; capitolul în chestiune din pravilă tratează mai cu samă despre afaceri privind aceasta clasă a populațiunii dela țară, acel cu pămîntul mai poate fi luat pămîntul dela altul, înarendă.

Cunosc cetitori de ai *Incerării de mistificare*, care au rămas convinși de netrebnicia teoriilor mele numai în urma cetirii cuvîntului de **proprietar** în textul art. 21 citat de broșură.

Exemplele în ființă din ediția dela 1646 ale *Cărții de învățătură* sînt foarte puține, acele ale ediției atît de defectuoase dela 1875 se mai găsesc cu greutate, pe la anticvari. Pravila lui Vasile Lupu mai este reprodusă și în colecția lui Bujoreanu, dar aceasta din cauza prețului ei ridicat, nu este la îndemîna obștiei publicului cititor, care de altmîntrelea nu are obiceiul să controleze textele ce i se servesc de autor.

O încercare de mistificare neavînd de loc de scop o refutare temeinică și cinșită a teoriilor mele ci numai acel de ale ponegri și ale discalifica în ochii marelui public, autorul ei n'a stat la indoială, în lipsă de alte argumente, și a recurs la **meșteșug** spre a produce efectul dorit.

Mă abțin de orice calificare a faptului și urmez mai departe cu citațiunile din broșură !

Trec la al doilea argument, tras tot din legiuirea lui Vasile Lupu. Iată ce ne zice autorul :

„Dreptul săteanului asupra posesiunilor lui individuale în hotarul sa-

tului: casă, grădină, pământuri de arătură, curătură și vie este consfințit de cea mai veche legiuire scrisă a Moldovei, de *Pravila lui Vasile Lupu*, care numește aceste posesiuni *ocine*, adică patrimoniu. Și nu trebuie uitat că, în epoca lui Vasile Lupu, țărănimea începuse să scoabore durerosul povârniș al drepturilor care se pierd, povârniș la sfârșitul căruia ea găsi Regulamentul Organic“.

Iar mai jos, vorbind de posesiunile personale ale țaranului, revine zicînd: „codul lui Vasile Lupu le numește *ocine* (patrimoniu)“.

Iată încă o fantazie ca aceea cu dreptul copilului celui mai mic asupra pământului tatălui, ca aceea a blăstămului din pravila lui Vasile Lupu de care am vorbit chiar acuma.

Pravila lui Vasile Lupu întrebuițînd cuvîntul de *ocine* în sens de patrimoniu, de proprietate? E ridicol.

Traducătorul a întrebuițat cuvîntul de *ocină* în lipsă de altul mai just și mai apropiat.

Observ mai întăiu că autorul nu găsește cu cale să ne arăte care este cuvîntul grecesc pentru care traducătorul dela 1646, negăsind cuvînt românesc echivalent, l'ar fi tradus prin acel de *ocină* care se apropie mai mult de el.

Din cele de mai sus ar reieși că neînduplecatul meu adversar a comparat textul original din *Νομοι γεωργικοι* cu din acel din *Cartea de învățatură* și a dat acolo de un cuvînt grecesc întrebuițat pentru a desemna posesiunile personale ale țaranului, pentru care lipsind un echivalent românesc, a fost tradus prin cuvîntul *ocină* ce se apropia de sensul cuvîntului grecesc în chestiune fără, însă a fi cu totul echivalent.

Voiu pune deci față în față și în acest caz textul grecesc al paragrafului respectiv cu textul românesc din *Cartea de învățatură*:

Textul din Νομοι γεωργικοι

Textul din Cartea de învățatură.

§ 13. Εάν απορησας γεωργος προς το εργαζεσθαι τον ιδιον αγρον και διαφυγη, οι τα δημοσια απαι τουμενοι τρυχειτωσαν του αγρον, μη εχοντας αδειαν επανερλομενου του γεωργου ζημιουν η ζητειν αυτον το ολονου

(traducere romînească)

Dacă țaranul din cauza sărăciei nu va mai fi în stare să-și cultive ogorul său propriu, se va înstrăina și va fugi, ca fiseul să se culeagă roada ogorului și dacă se va întoarce țaranul să nu aibă volnicie să-l globească sau să ceară ceva dela el.

§ 15. Un om oarecine dacă va sărăci și va slăbi de nu va putea să-și lucreze via sau curățitura sau altă *ocină* ce va avea, sau cînd va fugi de se va înstrăina, atunci aceea *ocină* să fie pre sama domniei sau a stăpînului a cui va fi locul, aceștia să o crămască și să iea roada ce va fi, iară de se va întoarce acel om și va veni la locu-și, ca să nu aibă nime treabă cu *ocinele* lui nici să-i eie alta nimică ci să fie în pace.

Dela întâia vedere constatăm că nu avem a face aici cu o traducere. Textul românesc, din *Cartea de învățătură*, neasămănat mai lung și mai complex, nu este deloc tălmăcirea textului grecesc; el este vederat o redactare nouă a acestui text, redactare adaptată la împrejurările românești.

Prin cuvîntul *ocine*, *Cartea de învățătură* nu traduce cuvintele τὸν ἴδιον ἀγρὸν care înseamnă: cîmpul (*agrum*) sau ogrul propriu, ci ea cuprinde toate posesiunile individuale ale țaranului: vie, curățitura și orice altă posesiune în hotarul satului.

Prin urmare cum rămîne cu afirmațiunea *Incerării de mistificare* că cuvîntul *ocine* din *Pravilă* este întrebuițat, în lipsă de alt cuvînt, pentru a traduce un oareșcare cuvînt grecesc care nici macar nu ni se citează, cînd constatăm că nici vorbă de traducere nu este?

Mi se pare că ea împarte soarta multor alte afirmațiuni din pomenita lucrare și că nu celor scrise de mine în privința încheierilor de făcut asupra întrebuițării de către *Cartea de învățătură* a cuvîntului *ocine* se cuvine calificativul de fantazie.

Din punerea față în față a textului grecesc al paragrafului 21 din Νόμοι γεωργικοί cu acel al *Pravilei* reesă în chip vederat:

1) că această din urmă nu este pretutindeni o traducere servilă a legiurii cunoscută sub numele de Νόμοι γεωργικοί sau *leges rusticae* și că unele articole au căpătat, la Iași sau la București¹⁾, o redactare nouă, a cărei scop a putut fi numai adaptarea legiurii la împrejurările și la obiceiurile țării;

2) că cuvîntul *ocină* a fost întrebuițat aici în chip foarte conștient și în înțelesul ce-l avea acest cuvînt în toate documentele vremii, adică de patrimoniu, de posesiune ereditară asupra unei porțiuni de pămînt.

Și, după ce a recurs la asemeni meșteșuguri și *tertipuri*, *Incercare de mistificarea* ne surprinde cu declarația următoare:

Este drept că pravila lui Vasile Lupu consacră posesiunea țaranului asupra pămînturilor, viilor și curăturilor, însă sub formă de posesiune pe moșia altuia, nu pe a sa proprie.

Deci iată că adversarul meu recunoaște prin cuvintele de mai sus dreptul de posesiune al săteanului asupra pămîntului de care se folosia, adică tocmai ceea ce eu, în locurile incriminate, fac să reiasă și din textele *Pravilei* lui Vasile Lupu.

În cit privește faptul că dreptul țaranului era un drept de folosință și nu alcătuia un drept de proprietate în sensul de dominium absolut, acesta este un fapt, ce departe de a-l fi tăgăduit, l'am accentuat și l'am lămurit la fiecare prilej: dacă pretutindeni în cartea mea vorbesc de dreptul de posesiune sau de folosință al săteanului asupra hotarului așazării, niciodată și ni-

1) Nu se știe unde s'a făcut traducerea originală, la Iași sau la București. Imbele texte privitoare la dispozițiile agricole sînt identice.

căiure nu pomenesc despre vre-un drept al lui de proprietate. Cred că în această privință am fost destul de clar în *Pământul, Sătenii și Stăpânii* și că nime afară de autorul *Incerării de mistificare* n'a putut să dobîndească din cetirea acelei cărți impresiunea că, într'insa, se susține că țărani erau proprietari individuali asupra hotarelor locuite de ei. Inșă am tăgăduit și urmez a tăgădui că acele hotare ar fi fost vreodată proprietatea particulară (în sensul cviritar) al acelor care, fie prin moștenire fie prin privilegiu domnesc, dobîndise dreptul de judecie asupra lor. De proprietate nu poate fi vorba. Hotarele satelor erau, la început, niște posesiuni ale obștiei sătești care se folosia de ele potrivit obiceiului strămoșesc. Voiu reveni asupra acestei chestiuni mai departe.

*

În cartea mea, printre dovezile aduse spre a dovedi că hotarul unui sat era posesiunea obștiei și nu acea a stăpînului, am citat pe lingă altele și judecata ce au avut-o înaintea lui Vasile Lupu, Dumitru Buhuș, stăpînul Bohotinului, cu sătenii din Podoleni. Acest de pe urmă sat era al Domniței Ruxanda, fata lui Ștefan Tomșa Vv., fiindu-i dat de zestre de mănăstirea Solca. Sătenii crezîndu-se impresurați de Buhuș pornise judecată înaintea Domnului împotriva acelu boier. Iar Domnul necontestîndu-le deloc dreptul să stea la judecată pentru acel hotar, trimise pe Neaniul, Vornicul de Poartă, în cercetare la fața locului. Acesta arătînd prin raportul său că Buhuș nu încălcase nimic și că actele arătate de săteni erau meșteșugite, Vasile Lupu scrisese Podolenilor să aibă numai decît a da „scrisoare ce aveți de mărturie de la megiași pentru hotarul satului vostru...” pe care sătenii o arătase lui Neaniul la cercetare, amenințîndu-i că, de nu vor da-o, le va lua cincizeci de boi.

Autorul *Incerării de mistificare* arată că a căutat în zadar în actele No. 12, 13, 16 și 17 anexate la a mea *Cronică a Bohotinului*, la care trimiteam pe cetitor pentru a găsi dovadă cum că satul Podoleni era într'adevăr al lui Ștefan Boul, dar că nu a găsit nici o lămurire în aceasta privință și se întrebă de ce nu arăt locul de unde scot lucruri atît de însemnate. Apoi adaug :

Dacă în adevăr satul Podolenii a aparținut Mănăstirii Solca și a fost dat zestre Domniței Ruxanda, atunci într'adevăr acel sat era de clacași. Și faptul că el, adică obștia lui s'ar fi judecat cu Dumitru Buhuș, ar arăta că asemenea sate nu aveau propriu zis un stăpîn și erau stăpîne pe hotarele lor.

Dar acest lucru d. R. Rosetti nu ni-l dovedește, nici măcar nu ni-l arată. Și atunci nu ne explicăm faptul judecării satului cu Dumitru Buhuș decît prin aceia că satul Podoleni era sat de răzăși adică de proprietari mici. Și că d. R. Rosetti prin inadvertență ia un sat de răzăși drept unul de clacași. Și atunci acest exemplu nu face nici o dovadă...

Inadvertență din partea mea este, dar nu cum o insinuiază adversarul meu. Trimițind pe celălalt la actele anexate *Cronicei Bohotinului*, am citat numai actele privitoare la judecata dintre Buhuși și sătenii de Podoleni, omițând să citez pe acel în care se găsește lămuririle privitoare la satul Podoleni.

Faptul că adversarul meu n'a știut să le găsească arată că el, deși avocat, cercetase prea puține acte vechi relative la hotărnicii. Altfel el ar fi știut că: lămuririle relative la istoria moșiilor megieșe trebuiesc totdeauna căutate în hotarnica moșiei de care te ocupi. Lămuririle în privința istoriei Podolenilor se găsesc pe pagina 110 a *Cronicei Bohotinului*, în hotarnica făcută la 1785 de Ion Ursoianul, trei logofăt. Locul respectiv din hotarnică este reprodus de mine în *Cronică*, în extenso, iată-l;

Moșia Podolenii au fost a lui Andrei Hatmanul, dată luiș miluire și danie, cu sat pe dinsa, care au fost drept domnească, sub ascultare Branistei, tot dela acelaș domn, Petru Vodă, carele i-au fos dat danie și din Bohotin loc numit de prisacă ce să chiamă Himiosul; însă Podolenii i-au fost dat lui Andrei Hatmanul cu un an în urmă dăni dela Bohotin, pentru o mari slujbă ce arată că au făcut Domniei și țării, după ispisoc din 7098, Săptemvrie 8. După săisprezăce ani, satul Podoleni l-au dat domnul Eremie Movilă Vodă miluiri lui Isac Balica, vel căminar, nepomenind nimica de Andrii hatmanul, ei zicînd iarăși că au fost domnese, sub ascultare Branistei din țirgul Eșii, iar hotarul să fie pe unde au umblat din vece, după ispisoc din 7114 Martie 12. După douăzeci și cinci ani, domnul Moisaïu Movilă Vodă au dat și au întărit lui Ștefan Boul și giupănesii sale Rucsandei, ficea răposatului Ștefan Tomșa Vodă, dintru a lor dres ȝau avut dela Miron Barnovskie Vodă, satul Podoleni la Braniste, țanutul Fălciului încă și satul Stroestii, la țanutul Hirăului, care aceste două sate au fost danie și miluire di Ștefan Tomșa Vodă Mănăstirii Solcăi, și călugării dela Solca le-au dat lui Ștefan Boul și giupănesii sale, Rocsandii, zăstri cind au făcut nuntă în zilele lui Barnovskie Vodă, cum arată și ispisocul lui Moisaïu Movilă Vodă, din 7139 Maiu 10. Cu șapți ani în urmă acestui ispisoc, la divanul domnului Vasilie Vodă sau giudecat Gligorii Ureche Spătariu, nepot lui Andrei hatmanu, cu Ștefan Boul fiind cluceriu și cu alți mulți din boieri... (Ștefan Boul pierde judecata, iar la 1655 satul Podolenii trece în stăpînirea logofătului Racoviță Cihan).

Judecata între Podoleni și Buhuș întimplînduse la 1636 (7144), precum dovedesc actele anexate *Cronicii Bohotinului*, iar judecata dintre Ureche și Boul avînd loc la 1638 (7146), rezultă că, în momentul celei dintăi, satul Podolenii era sub stăpînirea lui Boul¹⁾.

Dar, întreb, cum se face că adversarul meu, nu vorbește de un al doilea caz de asemenea natură care se află citat pe pagina 217 a cărții mele:

În anul 1676, sub Gheorghe Duca, satul Buciumi era domnesc, din ocolul țirgului Iași. Totuși la 5 Maiu a aceluși an, stărita Mănăstirii Socola se judecă dinaintea Domnului pentru hotarul Mănăstirii, nu cu vre un dregător

1) Actul se află la Academia Romînă; Pachetul LXXXI, No. 106.

domnese sau orășănesc ci cu vatamanul și cu toți sătenii din sat din Buciumi!).

Și autorul *Incerării de mistificare* nu vorbește nici de alt text, și mai important, citat de mine, adică de art. 10 al Cărții a II-a. Pricina I-a din Pravila lui Vasile Lupu care sună:

Două sate de vor avea sfadă pentru hotarul sau pentru pământuri, acolo să socotească județul să facă dreptate să dea acel loc pentru carele se pricesc, acesta să-l dea acelora ce se va afla că l'au ținut mai multă vreme, alegînd cînd va fi hotar bătrîn, ținerea cea veche, aceia biruiește. Cum s'ar zice cum se va afla c'au ținut cei din veci așa să rămie neclătit.

Iată deci un text de lege, care arată lămurit că satele se judecă pentru hotarele lor, iar acel text de lege este coroborat de două acte domnești, din care unul este privitor la un sat, boeresc iar celalalt la un sat domnesc. Și adversarul meu nici nu pomeneste textul de lege reprodus în extenso în cartea pe care o critică, trece fără a-l menționa peste actul privitor la satul domnesc rezumat în text și în nota de pe pagina 217 a cărții în chestiune, iar în cit privește acel privitor la satul boieresc, neștiind (?) să găsească dovada că era într'adevăr al lui Ștefan Boul, conchide că trebuie să fi fost răzășesc. Precum vedeți un procedeu cit se poate de îndemănatic pentru a nu răspunde la dovezi și argumente supărăcioase!

III. „O încercare de mistificare“ și originea proprietății mari în Moldova

Mult sînge rău îi face autorului *Incerării de mistificare* afirmarea mea că Moldova înainte de descălecare n'avea nici suveran, nici voevod statornic.

„Moldova era pe atunci un fel de țară a lui *Cremene* !!!“ exclamă el cu indignare²⁾. Și apoi urmează:

Minunat, dar atunci adîncule istoric te întreb: *Pentru cine cneazul d-tale strîngea birurile, îndeplinia poroncile stăpînirii și ducea pe săteni la răsboiu?* căci aceste spui în răspunsul ce îmi faci, cînd te string cu ușa (!) și neavînd cum să scapi (!) transformi pe cneaz dia judecător în ocirmuitor (!)?

În cartea d-tale spui, cum ți-am dovedit prin citații mai sus, că cneazul percepea dări numai pentru dînsul și-și păstra toate veniturile moșiei neavînd proprietar cu cine să le împartă și că nu exista nici suveran nici voevod.

Încă odată te mai întreb: Atunci pentru cine strîngea birurile? Va

1) 1676, Maiu 5. Gheorghe Duca Vv. Safta Starîța și tot soborul mănăstirii Socola se pîrăște cu vatamanul și toți sătenii din sat, din Buciumi, pentru hotarul mănăstirii. (Iorga, *Studii și Documente*, VI, p. 58). Satul Buciumi era atunci domnesc, de ocol tîrgului Iași. A fost hărăzit pe urmă de Constantin Duca Vodă (1700—1704) bisericii dela Dancu, care de atunci deveni mănăstire.

2) Panu, *O încercare de mistificare istorică*, p. 99.

să zică era un domn sau voevod sau cel puțin un proprietar? Atunci care era stăpînirea a cărei poronci el le implinia? Va să zică era un voevod? Atunci pentru cine ducea pe săteni la răsboiu? Va să zică era o organizație politică?

Și atunci în fine cum rămîne cu afirmarea d-tale din carte, că în timpul enejilor nu exista ni Dumnezeu ni maitre?

Îată în ce contradicție se pune cineva cînd scornește teorii istorice, fără să aibă alt frîu și disciplină mentală decît propria sa fantazie..

Și cînd mă gîndesc că toată această supărare pe lingă că este neîntemeietă mai este și prefăcută!

Căci adversarul meu numai dacă n'a voit să vadă n'a văzut § 10 a capitolului III, cartea II din *Pămîntul sătenii și stăpînii*, paragraf care cuprinde trei pagini pline, paginile 124—127, în care lămuresc pe larg că stăpînirea pomenită mai sus, acea stăpînire pentru care se strîngeau birurile și se duceau oștenii la răsboiu, erau popoarele barbare: Pecenegi, Cumani și Tatari, păgînul cum îi zicea Românul, care din veacul IX-lea pînă la mijlocul veacului al XIV-lea, adică pînă în a-ajunul descălecării, au cotropit, jăfuit și stăpînit țările romine dela amiază-zi și dela răsărit de munți.

Din două una. Sau adversarul meu a sărit peste acele pagini și atunci n'am cum să stau la vorbă cu el, sau, ceia ce este mai probabil, le-a văzut și se face că nu le știe și iar n'am cum să discut cu un critic care întrebuițează asemenea proceduri.

Voi mai observa odată aici că *O încercare de mistificare* neconținut denaturează spusele mele, precum mai reiesă din următoarele rînduri :

Pe lingă aceste puternice argumente, am văzut din citațiile de mai sus, că autorul se sprijină pe afirmațiunea că înainte de Bogdan Dragoș, suveran nu a existat nici voievozi.

Să fie oare așa?

Mai întăiu, în privința voevozilor, autorul este de o altă părere la altă pagină. Îată ce cetim la pag. 47 :

„Voevozi au existat negreșit în Moldova și în Țara Românească mult înainte de acei ce-i întîlnim prin documentele din veacul XIII și XIV.

„Răsboiele erau neconținute.... Voevodul fu cel dintăiu șef militar.... Voevozi în sens de general se găsesc în istoria tuturor popoarelor slave. Ei răspundeau unei trebuinți“.

Iar la pag. 48 :

„Din Moldova cunoaștem un voevod anterior lui Lituan și lui Seneslau. Acesta este Ploskinia, voevodul care comanda Brodnicii (Birlădenii) aliați cu Tatarii în bătălia dela Kalka (1224).“

Cum se vede în această miraculoasă carte, voevozii cînd există cînd nu există, după interesul autorului. Cînd susține că țara Moldovei era satul lui Cremene și că numai țărăanii cu enejii stăpîniau în ea, atunci d. R. Rosetti spune că voevozi nu erau. Cînd însă voește să facă puțină istorie și să asimileze țara Moldovei cu ceia ce era la alte popoare slave, atunci ne spune că au existat voievozi și chiar ne citează numele unuia.¹⁾

1) Panu, op. cit., p. 115.

Și astfel, asupra minții unui cetitor indolent sau credul, adversarul meu a creat impresia că eu sînt un scriitor lipsit de logică sau de bună credință, făcînd să-i apară dinaintea ochilor voveozi moldoveni, după ce am declarat că asemenea lucru n'a avut ființă în Moldova înainte de descalecare.

Păcat pentru el numai că eu nicăiere n'am zis acest lucru.

Citațiunea la care se referă aici *O încercare de mistificare* se află pe pagina 99 a cîrții broșuri și este luată de pe pagina 114 a cărții mele unde sună astfel :

De altmîntrelea al cui să fi fost acel hotar ?

Al suveranului nu, căci suveranul lipsia. Al voevodului regiunii nu, căci nu știm de existența unui voevod *statornic* în fiecare regiune, și puterea unui voevod *vremelnic* ar fi fost prea precară și prea neînsemnată pentru ca el să fi putut pretinde la un drept atît de exorbitant ca proprietatea întregului pămînt asupra a cărui locuitori el exercita o autoritate din cele mai restrînse.

O încercare de mistificare care, precum am văzut ceva mai sus, nu văzuse trei pagini pline din zisa a me carte, de astădată a trecut cu vederea singurul cuvînt *statornic* tipărit cu litere grase în fragmentul de text reprodus aici.

Eu am zis că în Moldova de dinainte de descalecare nu exista Voevod *statornic*, dar am vorbit de ființa unor voveozi *vremelnici*. *O încercare de mistificare*, pentru a mă pune în contradicere cu mine și a discredita cartea mea, afirmă fără ezitare că eu aș fi zis că : înainte de descălecarea n'au existat de loc voveozi în Moldova, bîzuindu-se pe indolența sau credulitatea cetitorului il vor opri să confrunte textele.

Autorul broșurii voiește numai decît ca Moldova să fi avut suverani înainte de Dragoș și numai decît îi găsește unul :

Să fie oare adevărat că Moldova n'a cunoscut suverani înainte de Bogdan Dragos ? ¹⁾

Ia să vedem.

În 1134, în Birlad era un Principe galițian, anume Ivenco Rostislavici care asculta de regele Galiției și a cărui autoritate se întindea asupra întregii Moldove de mijloc și de jos. Acest lucru rezultă dintr'un document din acel an, prin care Ivenco Rostislavici, principele din Birlad, scutește pe locuitorii din Mezembria de plata vămii etc. (urmează rezumatul textului cunoscutei diplome birlădene) ²⁾

Observ mai întăiu că diploma în chestiune vorbește numai de orașele Birlad, Tecuci și Galați și nu zice nici un cuvînt despre : „întreaga Moldovă mijlocie și de jos”. Al doilea, din textul cronicilor rusești, reiesă că Ivenco Rostislavici, fiul principelui de Halici (căci la 1134 nu exista încă vre-un regat halician) era un fel de aventurier a cărui domnie asupra Birladului, dacă a

1) Ce caută aici numele de Dragoș ? Dragoș este pînă astăzi o ființă pur legendară.

2) Panu, Op. cit., pag. 115 sq.

avut vr'o dată ființă, n'a putut să fie decît foarte efemeră.

Aceste considerațiuni nu împiedecă pe criticul meu să triumfe și să exclame :

Va să zică Moldova nu era fără stăpin, ea atirna de regele (?) Galiției și nu era administrată de acolo direct, ci avea principii locali. Ivan Rostilavici, cum am spus, stăpînia toată Moldova centrală și cea de jos; cit despre Moldova de Nord, vecină cu Galiția, nici nu mai încapc indoială (?) că ea atirnă direct de scaunul galițian.

Era Moldova la începutul veacului al 12-lea o țară de izbeliște fără nici o organizație? Documentul ni dovedește contrarul. Principatul Moldovei avea o organizație vamaică bine definită, acea care domnia în tot restul Europei și care se știe că consista în faptul că negustorii plăteau vamă în fiecare oraș... Apoi dacă Ivanco Rostilavici percepea o vamă de la mărfurile indigene și străine pe întinderea teritoriului Moldovei, oare din aceasta nu rezultă că el avea un drept de stăpînire asupra principatului său și că percepea și impozite interioare dela locuitorii principatului, după cum percepea impozite exterioare dela negustorii străini.

Și cînd mă gîndesc că adversarul meu mă acuză pe mine că mă mulțămesc cu probe superficiale sau servesc cetitorului numai roadele imaginațiunii mele! Dar să urmăm cu citația :

Și atunci cum rămîne cu afirmațiunea d-lui R. Rosetti că cnejii din toată Moldova n'aveau voveozi, că pămîntul nu era al nimănu și că ei n'aveau de plătit nici un impozit nimănu?

Cum rămîne afirmațiunile autorului din clădirea sa fantastică față cu actul dela 1134?¹⁾

Și acuma să vedeți în ce chip lamentabil se sfîrșește argumentarea dusă până aici pe un ton atît de triumfător :

Știu ce poate să mi se răspundă, și anume că autenticitatea documentului dela 1134 este contestată²⁾. D. Bogdan s'a pronunțat contra autenticității acestui document.

Argumentele d-lui Bogdan pe mine nu m'au convins, dar nu mă pot pronunța categoric, fiindcă nu sint slavist.

Deci fiindcă actul din 1134 e contestat, hai să-l dăm deoparte³⁾.

Și acuma eu întreb : Dacă știa că vestita diplomă birlădeană este bănuită, de ce a mai pierdut două pagini pentru a clădi o argumentare întregă pe această temelie ce o cunoștea ca putredă? Care clădire este fantastică, a mea sau acea a autorului *Incerării de mistificare*?

În lipsă de suverani pămînteni, adversarul meu are recurs la suverani străini care ar fi ocîrmuit Moldova de dinainte de descălecarea și aici dăm peste următorul mărgărintar care ne arată temeinicia cunoștințelor lui în materie de istorie a Moldovei :

1) Ibid., ibid..

2) Rărit de mine.

3) G. Panu, op. cit., p. 117.

Moldova n'a putut scapa, cași Muntenia, de acțiunea politică și cuceritoare a regatelor vecine constituite puternic. Și după cum Muntenia o găsim sub dominația ungară la începutul veacului al 13-lea, tot așa găsim și pe Moldova sub aceeași dominație, înainte de descălecarea lui Bogdan Dragoș, dominație pe care Pecenegii și Cumanii în năvălirea și ocuparea lor o întrerupsese.

Îndată ce Pecenegii și Cumanii se retrag sau se confundă cu populația autohtonă, îndată ce aceste popoare năvălitoare încetează de a fi o forță prădătoare, Ungaria caută să pună mina din nou pe Moldova¹⁾.

Până acuma era lucru absolut stabilit că Pecenegii puseseră stăpânire pe țările noastre către sfârșitul veacului al IX-lea, înainte de cucerirea Panoniei de către Unguri; Împăratul Constantin Porfirogenitul dă în această privință știri cit se poate de amănunțite²⁾. Această stăpânire ținu până la sfârșitul veacului al XI-lea, cînd ei fură învinși de Cumani care își întinseră stăpânirea peste Moldova, Basarabia și Țara Românească și peste rămășițele Pecenegilor.

Dominațiunea cumană se menținu aici fără întrerumpere până la învingerea Cumanilor de către Tataři. În tot timpul acestei stăpîniri, întâi Pecenegii și apoi Cumanii, făcuse neconținute năvăliri prădătorii în Transilvania, năvăliri pe care Ungurii le răs-pingeau urmărind pe păgîni peste munți, dar fără a se face stăpîni peste vre-un teritoriu dincoace de Carpați.

Tocmai în al doilea și în al treilea deceniu al veacului al XIII-lea, caralerii teutoni căroră regele Andreiu al II-lea le hără-zise țara Birsei pentru ca ei s'o colonizeze și s'o apere de nă-văliri, trecură munții și se așăzară în ținuturile mărginașe ale Moldovei și ale Țării Rominești, clădind aici și cetăți.

La 1227 Cumanii, spărieți în urma învingerii lor de către Tataři și ademeniți de propaganda misionarilor catolici trimiși de Arhiepiscopul de Gran, încep a primi botezul. Convertirile luără astfel de proporții încit însuș Arhiepiscopul, însoțit de principele moștenitor al Ungariei, Bela, veniră peste munți unde creștiniră mai multe mii de păgîni. Cu acest prilej, Cumanii locuind în acele părți se supuseră coroanei ungare, care le închezeșlui liniștita stăpînire a pămînturilor lor, precum și anumite libertăți și privilegii³⁾.

În anul 1238 puterea Cumanilor fu cu desăvîrșire distrusă de Tataři; parte din ei fugiră peste Dunăre, iar cea mai însem-nată din căpeteniilor lor, Kuthen și 40,000 Cumani valizi, cu familiile și vitele lor fură primiți de Bela IV în cimpiele slab populate ale Ungariei, după ce ei făgăduise că se vor converti la creștinism.

Și aceste sunt fapte stabilite mai presus de orice îndoială și necontestate de nici un istoric!

Îată cum Pecenegii și Cumanii „au întrerupt“ dominația

1) Panu, op. cit., p. 117 sq.

2) Constantin Porphyrogenitul, *De administrando imperio*, cap. 8, 37, 40, 42

3) V. în această privință memoriul meu intitulat: *Despre Ungurii și Episcopii catolice din Moldova în Analele Academiei romîne*, vol. XXVII

ungară în Moldova și cum s'au confundat cu populația autohtonă !
Iată cine mă acuză de ignoranță și de fantazie !

Dar să trecem mai departe.

Intemeindu-se pe două diplome cunoscute ale regelui Ludovic cel Mare, autorul nostru declară că :

Indată ce acea stare de lucruri încetează în Moldova, regii unguri reiau în stăpînire principatul și dacă-l iau în stăpînire desigur că-i dau aceiași organizație socială și politică pe care o avea și Muntenia și însuș regatul împreună cu Transilvania.

Cele două acte în chestiune nu conțin nici un cuvînt care să îndreptățească presupunerea cuprinsă în cuvintele rărîte din citația de mai sus.

Cel dintăiu este un act din 1360, prin care regele hărăzește lui Dragoș fiul lui Gyula, pentru multele sale servicii, dovezi de credință și merite strălucite, în amintirea slujbelor aduse cu prilejul afacerilor și expedițiilor lui incredințate și de el indeplinite (*in memoriam... quae servicia in plerisque nostris negotiis et expeditionibus sibi commisis et confisis*) mai ales în readucerea țării Moldovei sub ascultarea regelui (*specialiter autem in restauratione terrae nostrae Moldavanae*), șase sate românești în Maramureș¹⁾.

Aceste cuvinte ajung adversarului meu pentru a-l face să declare că :

De vreme ce Moldova în întâia jumătate a veacului al 14-lea aparți-

1) Iată întregul fragment cum este reprodus pe pagina 119 a *Incerării de mistificare* :

Proinde ad universorum notitiam harum serie volumus pervenire; quod nos multimodis fidelitatibus et fidelium obsequiorum preclaris meritis Dragus, filii Gyulae, fidelis Olahi nostri de Maramarussio, in memoriam nostrae Celsitudinis reductis, quae servicia in plerisque nostris negotiis et expeditionibus, sibi commisis, et confisis specialiter autem in restauratione terrae nostrae Moldavanae, plures Olachos rebellantes a via debitae fidelitatis deviantes, iuxta suam industriosam virtutem et constantem fidelitatem regiae coronae observandam, vigili cura, et indefessa sollicitudine reducendo, iuxta sui status et possibilitatis exigentiam nostrae exhibuisse et impendisse cognavimus maiestati, volentes eidem pro praemissis suis obsequiosis meritis, regio occurrere donativo, ut ceteri hoc viso ad debitae fidelitatis opera exercenda facilius imitentur, discantque sub Principe glorioso devotius formulari, in condignam retributionem servitorum alicuiquam quosdam villas nostrae Olachales, Zalatna, Harpatakfalva, Kopacsfalva Deszefalva, Herneshaza et Sugatufalva vocatas, in Marmarussio existentes, cum omnibus earum fructuositatibus, proventibus nostris quinquagesimalibus, collectis, debitis, et aliis utilitatibus universis, novae donationis nostrae titulo dedimus, donavimus et contulimus prafato Dragus, et per eum Gyulae, et Lad. filius suis, eorumque heredibus et prosteritatibus quibuslibet iure perpetuo, irrevocabiliter possidendas, tenendas et habendas. (Hurmuzaki, I. 2, p. 61). Cuvintele tipărite în cursive sunt sârbe de *Incerarea de Mistificare*, iar cuvîntul *expeditionibus* înlocuit prin acel de *conditionibus*, ceiace face că textul latin din acea broșură n'are nici un sens, și să se roteze că autorul se păzește a da traducerea, incredințat fiind că obștia cetitorilor nu va fi în stare sau nu-și va da osteneala să traducă textul latin.

nea Ungariei, nu se mai poate zice cum spune d. R. Rosetti că era o țară lasată în plata lui D-zeu, că țaranii erau proprietari pe moșii și că singura autoritate era cnejii, de vreme ce regele Ungariei era stăpînul și acest rege nu administra direct, fără funcționari, fără castelani, fără nobili, ei imprimase și Moldovei aceeași organizație socială și economică pe care o avea și celelalte părți ale regatului.

Iată-l deci pe d. R. Rosetti prins în flagrant delict de afirmațiune de neadevăr istoric. ¹⁾

Precum se poate lesne convinge cetitorul, în fragmentul de document reprodus mai sus în notă, nu este un singur cuvînt care să dea măcar a bănui că regele Ungariei dăduse Moldovei „aceiaș organizare socială și economică pe care o aveau și celelalte părți a regatului“ și că o administra cu „funcționari, castelani și nobili“.

Știm că regii Ungariei aveau pretențiuni asupra unor părți din Moldova, știm că aceste pretențiuni datau dela 1227, cînd niște căpitenii cumane recunoscuse suveranitatea ungară, știm că un rege ungar, probabil Bela IV, colonizase văile Siretiului și ale Bistriței cu Săcui, în sfîrșit, este probabil că Sas, voevodul micului voevodat al Moldovei propriu zise, adică a părții de țară care cuprindea basenul acestui rîu, recunoștea suveranitatea crăiei ungare. Dar mai știm cu siguranță că pretențiunile Ungariei n'au cuprins niciodată Moldova dintre Siret și Nistru și este absolut cert că regele Ungariei n'a avut niciodată funcționari, castelani și nobili care să fi ocîrmit Moldova pentru el, de oarece nicăiure, în nici unul din nenumăratele documente ungare ale epocii, nu vedem citați sau menționați acești „funcționari, nobili și castelani“, după cum sint citați acei cari ocîrmuiau celelalte părți ale regatului.

Regele Ungariei își exercita suveranitatea asupra Moldovei doar primind tribut și omagiu dela voevodul din Baia ²⁾, dar organizarea politică a aceluî ținut după formele uzitate în Ungaria va fi fost cu bună samă cea de pe urmă grijă a lui. Suveranitatea ungară asupra Moldovei n'a fost niciodată mai mult decît nominală.

De altmîntrelea Țara Romînească se afla și ea sub suzeranitatea coroanei Sfîntului Ștefan și niciodată regii Ungariei n'au încercat să s'amestece în ocîrmuirea ei lăuntrică, s'o organizeze după modelul Ungariei și s'o administreze prin „funcționari, nobili și castelani“. Nu găsim în Moldova sau în Țara Romînească nici o urmă de alcătuirea în comitate, cea temelie a constituției dată Ungariei de Sfîntul Ștefan.

Și iată cum adversarul meu „m'a prins în flagrant delict de neadevăr istoric“. Culpabili de acelaș neadevăr s'au mai făcut doară toți scriitorii care s'au ocupat de începuturile Moldovei! Toți, fără excepție, au privit legăturile ei cu Ungaria ca absolut nominale.

1) Panu, op. cit., p. 119.

2) Căci după toate probabilitățile aceasta și nu Suceava era reședința aceluî voevod.

Apoi, dacă este vorba de neadevăr, îl prind eu îndată pe autorul *Incerării de mistificare* cu un neadevăr patent, dacă nu este istoric. Iată liniile care urmează îndată după declarația că „m'a prins în flagrant delict de neadevăr istoric“.

Mai mult. Mulți cred și d-lui R. Rosetti în particular îi place a crede următorul lucru, că Moldova era o țară părăsită și neocupată de nimeni; pînă cînd într'o bună dimineață îi vine ideie lui Bogdan Dragoș (?), un voevod din Maramureș, să treacă munții și să pună stăpînire pe țară cu dreptul oare cum a primului ocupant și să-și croiască un principat. Eroare, absolută eroare.

Pămîntul, sătenii și stăpîinii cuprinde un capitol întreg, și anume al treilea din cartea întâia, care tratează despre legăturile dintre săteni, cneji și pămînt în Moldova, înainte de întemeierea domniei. Un titlu de paragraf (tipărit în litere grase) a acestui capitol sună: **Cneazul și săteanul român din Moldova față cu stăpînirea țării înainte de întemeierea Domniei**, iar cel ce urmează: **Despre viața sătenilor din Moldova înainte de întemeierea Domniei**. Și adversarul meu nu ezită să pretindă că eu cred că, înainte de descălecare, Moldova era pustie!

Și el nu poate macar să invoace scuza că a trecut cu vederea acel capitol, căci îl discută pe lung și contestă, precum am văzut mai sus ¹⁾, cele zise de mine despre perioada anterioară întemeierii domniei.

Cetitorul să califice o asemenea procedare!

Dacă autorul broșurii ni-a dat fragmentul din documentul dela 1360 reprodus mai sus în text latin, făcut neinteligibil prin sărirea unui membru de frază întreg, spre a pune pe cetitor în neputință să constate că din acel fragment nu reiese de loc cele ce el le deduce de acolo, ni servește, de astădată numai în traducere romînească, actul dela 1365, prin care regele Ludovic cel Mare hărăzește lui Balc, fiul lui Sas, fostul voevod al Moldovei și fraților lui Balc, domeniul Cuhnia din Maramureș cu toate dependențele lui, pe cari regele le confiscase dela Bogdan.

Rindurile următoare ne lămuresc în ce scop nu ni se dă aici textul latin :

În afară de partea istorică care nu ne interesează aici, din documentul acesta ca și din acel din 1360 deja citat, rezultă că Moldova aparținea coroanei Ungariei, deci avea un suveran înainte de descălecarea lui Bogdan Dragoș (sic), avea chiar un voevod, iar Dragoș (?) nu face decît uzurpa puterea. Decînd Ungaria stăpînea Moldova? Cel puțin dela începutul veacului al 14-lea (?). Iată deci afirmarea d-lui R. Rosetti; cum că înainte de descălecarea Moldova nu avea suveran, desmințită.

Al doilea fapt care rezultă din acest document. D. R. Rosetti ne spune că în Moldova satele erau ale taranilor, ele n'aveau nici stăpîni nici proprietari pe boeri. „Dar în Moldova“, ne zice autorul, „înainte de întemeierea Domniei și chiar în întăile domniei, pămîntul pe care locuiau locuitorii satelor n'avea stăpîn“.

2) Vezi pag. 117 de-mai sus.

Și mai jos:

„Numai de judecie dăm acolo (în Ungaria) cași la noi, nici de cum de un fel de proprietate“.

Aceste le spune autorul la pag. 115, iar la pag. 120 adaugă: „Absența proprietarului locului în Moldova, etc.“ Va să zică proprietate mare nu există!

Pentru moment mă mărginesc numai a mă servi de actul din 1365 pentru a desmînti pe d. R. Rosetti, căci iată ce cetim în el: „Decînd s'a lipit de Maiestatea noastră (e vorba despre Balc) despărțindu-se de iubiții săi părinți și mai mulți frați și rudenii de ale sale, așijderea părăsind și toate moșiile cîte a avut în acea țară a noastră (Moldova)“.

Iată deci Balc, fiul lui Sas că posedă moșii în Moldova, fapt care dovedește contrarul de cele afirmate de faimosul autor.

De aici reeisă că actul dela 1365 este reprodus de autorul *Incerării de mistificare* pentru a dovedi că Balc posedă moșii în Moldova și că proprietatea mare există deci acolo înainte de descălecare.

Ce bine că cunoaștem textul original al actului!

Dar, mai întăiu o mică observație. Broșura ni dă tălmăcirea rominească a actului după *Uricarul* lui Codrescu²⁾. În această traducere locul care ne interesează sună:

... cînd, din țara noastră cea moldovenească, lăsînd și punînd după spate pe iubiții săi părinți și pe mai mulți frați și rudenii ale sale; așjderea și toate bunurile sale cîte a avut în acea țară a Noastră, au venit în crăia noastră a Ungariei, sub sinul dragostei noastre...

Vedem că traducerea lui Codrescu ni vorbește aici de: *toate bunurile cîte le a avut în Moldova* Balc, iar nu în special de *moșii* cum pretinde *O încercare de mistificare*. Dacă ne adresăm textului original, constatăm că acel text are:

... *ut de terra nostra Molduana suis caris parentibus, et quam plurimis cognatis necnon bonis eiusdem universis, in eadem terra nostra p̄bst tergum relictis et postpositis in regnum nostrum Hungarie advenit sub sinu nostre dileccionis...*

Iată că și textul original vorbește de: *toate bunurile* cari le a avut Balc în Moldova și nu de *moșii*.

Să nu fi știut oare autorul *Incerării de mistificare* că bunurile sunt și mobile și imobile? Să nu fi știut el că categoriei celeia dintii aparțin hainele, uneltele, mobilele, armele, odoarele, banii, proviziunile de pîne și de tot soiul de hrană, stupii și mai cu samă turmele de tot feliul? Dar oare veniturile cnezatului nu erau și ele bunuri? Cuvîntul latinesc *bona*, are aici un sens general care nu poate fi redat decit de cuvîntul romînesc *bunuri* care este și traducerea lui literală; acest cuvînt fiind urmat de adjectivul *universa*, nu putem înțelege aici decit bunurile de tot feliul ale lui Balc. Tra-

1) Să se știe că eu, în locul citat, nu vorbesc de Ungaria în deobște ci de *cnejii romîni din Ungaria*.

2) Th. Codrescu, *Uricar*. VII, 1.

ducerea acestor cuvinte de cătră *O încercare de mistificare prin : toate moșiile lui Balc*, nu alcătuesc decit o îndrăzneță încercare de scamatorie, o adevărată *mistificare* a cetitorului !

De altmintelea voi observa că singurul act unguresc care se ocupă de stăpîniri de pămînt în țările romine de această parte a munților, diploma dela 1247 a regelui Bela IV, despre care am vorbit mai prelung în capitolul II al acestei lucrări, ne arată numai cnezate în ființă în Oltenia și în Țara Rominească și nu pomenește de proprietăți.

Este oare admisibil ca regii Ungariei cari lăsau să subsiste mii de cnezate în părțile regatului lor locuite de Romini, regii pe cari îi vedem conferind cnezate în Maramureș până în al optulea deceniu al veacului XV¹⁾, să se fi apucat de reforma modului de stăpînire al pămîntului în Moldova, asupra căreia ei n'aveau decit o suveranitate nominală ? Dar vom reveni asupra acestui punct cînd mă voi ocupa de regimul proprietății în Ungaria în evul mediu.

Multămit de chipul cum a dovedit că Balc poseda moșii în Moldovă, autorul nostru nu-și poate stăpîni indignarea că, pe pagina 114 a cărții mele, am scris :

Ca și în Polonia, în Rusia, în Boemia și în toate țările ocupate de Slavi, hotarul aşazării în Moldova era, la origine, bunul obștesc al aşazării, asupra căruia întreaga aşzare avea un drept de folosință.

El esclamă :

Moldova în veacul al 13-lea și al 14-lea comparată cu țările barbare și selbatece din timpul epocei vinatului, pescuitului și pășunatului ! Moldova în acea epocă asemănată cu Polonia, Rusia și Boemia, la *origina* acestor nații, adică în timpuri cu totul primitive, unde omul trăia aproape în stare de natură, cu o organizație socială rudimentară ! Și de ce mă rog Moldova era la acea epocă în o asemenea stare ? Fiindecă ea nu avea voevozi nici suverani ! Adică fiindecă în Moldova nu era încă o *unitate politică* independentă, or avea forma oficială de un stat independent, urmează că ea *era la origina* existenței sale sociale, la *inceputul* formațiunii sale etnice și la *pragul* civilizației celei mai elementare pe care un popor o are îndată ce iesă din barbarie !

Ce fel de cultură istorică are autorul, de vreme ce amestecă veacurile, încercă etapele civilizației, confundă lipsa de unitate politică cu lipsa de orice închegare socială, asimilind Moldova care la sfîrșitul veacului al 14-lea se va arăta cum voi dovedi ca un stat constituit, cu o clasă boierească, cu o proprietate mare, cu un regim economic și social identic cu acela a celorlalte state vecine, asimilind-o zic cu Polonia, Rusia și Boemia la origina lor și cu popoarele primitive selbatice, în epoca cînd trăiau în pșteri sau se hrăneau din vînat sau pescuit. Și toate aceste ea să susțină, contra evidenții, că în veacul al XIV-lea nu exista o proprietate mare în Moldova ci numai țărani erau proprietari cu cnejii lor, de capul lor !

Cetitorul, cetind cu puțină bagare de samă citatul în chestiune va vedeă îndată că eu spun acolo una, iar criticul meu, în liniile reproduse aici, îmi pune în gură cu desăvirșire alta. Eu zic că, la originea Moldovei, hotarul aşazării era, ca în toate țările ocupate de Slavi, un bun obștesc, asupra căruia întreaga aşzare avea un

1) Mihalyi, *Diplome maramureșene*.

drept de folosință. Adversarul meu dimpotrivă, după ce citează cuvintele mele, mă acuză că eu compar starea Moldovei în veacurile XIII și XIV cu starea Poloniei, Boemiei și Rusiei, la originea acestor țări, în timpurile cu totul depărtate cind omul trăia în stare primitivă, în peșteri, din vinat și din pescuit! Cetească cetitorul încă odată cele zise de mine în cele trei rinduri din citație și răspundă el dacă li se poate da alt înțeles decit acel ce îl dau eu aici, răspundă el dacă cuvintul *la origine*, se referă, cum zice criticul meu, nu la Moldova ci la celelalte țări!

Iată deci și aici o nouă probă de buna credință a criticii ce mi se face. Iar încît privește dreptul de folosință al obștiei asupra hotarului așazării mă voi ocupa de el pre larg ceva mai jos, unde îmi propun să expun pe scurt cum au evoluat legăturile dintre pămînt, sătean și stăpîn la celelalte popoare europene.

V. „O încercare de mistificare“ și evoluția legăturilor dintre pămînt, sătean și stăpîn în deobște

În cartea lui intitulată: *Cercetări asupra stării țăranilor în veacurile trecute*, autorul *Încercării de mistificare* constatase însuși, în diferite locuri ale acelei cărți, cite un drept al săteanului asupra hotarului așazării. În răspunsul ce i l'am făcut în numărul de Ianuarie 1910 al *Vieții Românești*, adunam la un loc aceste constatări răzlețe, constatînd la rîndul meu că din întregimea lor reesă un drept de folosință foarte desăvirșit al obștiei asupra hotarului în chestiune. Iată dealtmîntrelea cuvintele mele:

Acum am mintuit cu citațiile. D. Panu ni-a dat sub însăși a sa iscălitură tot materialul necesar pentru a răspunde la afirmarea d-sale: „cum că satele hărăzite sau întărite de Domn alcătuiau pentru donatari niște proprietăți depline, cu toate drepturile care decurg și fără nici o rezervă, dar absolut fără nici o rezervă“.

Din constatările făcute de însuși d. Panu rezultă: că sătenii așazați pe hotarul satului hărăzit sau întărit:

1. Se folosiau în evul mediu de tot pămîntul de care aveau nevoie;
2. Se folosiau de locurile lor de casă și de grădină, de pometurile, livezile, viile și curăturile lor, din tată în fiu, cită vreme ședeau în sat și dădeau dijmă și făceau clac;
3. Se folosiau asemenea, din tată în fiu, de locurile cultivabile și de pășune;
4. Nu puteau fi scoși de pe acele pămînturi fără de voia lor, cită vreme dădeau dijmă și făceau clac;
5. Noii căsătorii aveau drept la loc de casă și de grădină în vatra satului și loc de hrană, care și aceste locuri deveneau ereditare și stăpînul nu i le putea refuza;
6. Până la începutul veacului al 19-lea aveau drept de preferință cind stăpînul voia să arendeze prisoasele de pămînt rămase pe acea moșie și puteau, la fiecare sfîntu Gheorghe, scoate din arendă pe arendaș, chiar cind acesta avea contract pe mai mulți ani;
7. Până la 1805 stăpînul moșiei nu putea rezerva pe sama sa nici o parte a moșiei, ci era dator s'o pună la dispoziția țăranilor întregă, dacă ei aveau nevoie de întreaga ei întindere;
8. Până la 1792 pădurile erau un bun al obștiei, în care oricine putea

să tae lemne de foc și de construcție, existind restricție numai pentru re-diuri și dumbrăvi.

Constat deci, întemeindu-mă numai pe constatările d-lui Pannu, că această proprietate ce o declară, la pag. 102, deplină, fără nici o rezervă, dar fără absolut nici o rezervă, devine în partea a II-a a cărții d-sale numai rezerve... în folosul țăranilor așezați pe moșie.

Nu vi se pare că d-lui Panu i-ar fi prins bine să nu facă la p. 102 a-firmări ce însuși este silit să le nimicească în a II-a parte a lucrării sale?

Și cînd mă gîndesc că există un ce care se numește logica!

Și acuma întreb, după mărturisirile d-lui Panu, ce mai rămîne din așa zisa proprietate deplină?

La aceasta iață ce răspunde adversarul meu :

Măi, mare comedie!

D'apoi bine ilustrule logic, toate drepturile pe care d-ta le înșiri, pe care le reproduci din cartea mea, minus cel dela No. 1 (căci niciodată n'am vorbit de drepturile țăranilor în evul mediu) le arăt eu ca decurgînd din faptul secular al șederii țăranilor pe pămînturile boerești și discut pe larg chestia naturii acestor folosințe a țăranilor. În cartea mea dovedind că țăranii nu erau proprietari, nici n'au fost în timpurile istorice niciodată proprietari pe moșiile boerești și dacă a-veau dreptul de stăpînire asupra casei, grădinii, curăturii, viii și pămîntului de arătură, aceste drepturi erau de natură emfiteotică. Pămîntul de sub casă, de sub grădină, de sub vie, de sub curătură și de sub locul arabil, aparținînd proprietarului, sau cum se zice în termeni juridici, proprietarul avînd *nuda proprietate* a întregii moșii.

Iată ce arăt pe larg în cartea mea și dovedesc.

Iar mai sus, tot autorul nostru, răspunzînd la cele ce le zic despre dreptul de folosință al țăranului moldovan pe pag. 114 din *Pămîntul, Sătenii și Stăpîni*, scrie:

Rămîn înmărmurit de atîta aberație. Este știut de toată lumea cu cele mai elementare cunoștinți istorice, că faptul posesiunii țăranilor asupra casei, grădinilor și locurilor de arătură este rezultatul unor drepturi pe care ei le cîștigă stînd pe moșiile nobililor și a boerilor, este rezultatul stării lor de clăcași și dijmarii.

Voiu observa mai întăiu că deși autorul declară că: *a arătă că toate drepturile pe care eu le înșir decurg din faptul secular al șederii lor pe pămînturile boerești și a dovedil că drepturile în chestiune erau de natură emfiteotică*, eu deși am citit cu atențiune *Cercetările asupra stării țăranilor*, totuși nicăiurea n'am dat nici de acele arătări, nici de acele dovezi.

Declar acuma la rîndul meu că, din punctul de vedere al rezultatului practic, starea de lucru înfăoșată de mărturisirile răzlețe ale adversarului meu, adunate și coordonate de mine în citația de mai sus, mărturisiri pe care însuși autorul, precum am văzut, le menține, este aceiași pe care o arăt eu în cartea mea. Adversarul meu recunoaște că țăranul moldovan, până la începutul veacului al XIX-lea, dispunea de dreptul de a se folosi de întreg hotarul așazării sub obligațiunea clăcii și acea a dijmei. Nici eu n'am susșinut în cartea mea altceva decît acest drept

de folosință al țaranului. (De un drept de proprietate al sateanului, n'am vorbit niciodată și nicăiurea).

Deosebirea dintre noi consistă în faptul că eu pretind că acest drept de folosință al țaranului a existat dela început, că este anterior dreptului stăpînului născut din uzurpări succesive și continue, pe cînd adversarul meu prezintă dreptul de folosință al țaranului ca fiind posterior dreptului de proprietate al stăpînului și datorit șederii țaranului pe pămîntul stăpînului, transformindu-l chiar în emfiteoză.

Mă voiu ocupa îndată și pe larg de această deosebire, dar nu mă pot împedeca să observ că partidul politic care s'a alarmat într'atita de teoriile din cartea mea, cu greu s'ar putea împăca cu teoria de mai sus a avocatului său.

Un drept tot drept rămîne dacă datează de șase, șapte, opt sau de douăsprezece veacuri. Dreptul de folosință al sateanului tot drept de folosință era la 1832, fie că data dela așăzarea Slavilor în țările noastre, fie că se născuse cu cîteva veacuri mai tîrziu. Prin urmare faptul că, la 1832, boerimea i-a luat cea mai mare parte din acest drept pentru a și-l însuși, tot uzurpare și ca atare tot odioasă rămîne, după teoria autorului *Incerării de mistificare* ca și după a mea. Pare mi-se deci că imprudentă a fost *Epoca* cînd, imediat după eșirea de sub tipar a *Incerării de mistificare*, s'a grăbit să-i cînte osanale înnainte ca călăuzele intelectuale ale partidului reprezentat de acel ziar să fi avut vreme să cerceteze cu amănuntul teoriile cuprinse în broșură.

Dar cu toată mulțămirea sufletească ce o resimt văzînd că însuși aprigul meu adversar recunoaște că, pînă în ajunul punerii în vigoare a *Regulamentului Organic*, țaranul moldovan se bucura de un întins drept de folosință asupra întregului hotar al așăzării din care făcea parte, de oarece chemarea mea este să fac istorie și nu politică, mă văd silit să contest cu cea mai mare energie explicarea dată de autorul *Incerării de mistificare* asupra obirșiei acelu drept de folosință.

Nu, nu „este știut de toată lumea cu cele mai elementare cunoștinți istorice“, că dreptul de folosință al țaranilor asupra hotarului așăzării lor este datorit „unor drepturi pe care ei le cîștigă stînd pe moșiile nobililor“. Astăzi lumea cu cunoștințile istorice cele mai elementare știe că, în regulă generală: *pretutindenii dreptul de folosință al țaranului asupra hotarului așăzării în care șede este neasemănat mai vechiu decît acel al nobilului și că acest drept al nobilului, iar în regulă generală, este rezultatul unor cotropiri succesive și continue, în curs de veacuri, ale căpeteniei așăzării.*

Afirmarea adversarului meu este o dovadă că el n'a cetit pe nici unul din autorii care s'au acupat sau se ocupă cu istoria legislațiunii. El nu cunoaște nici pe Roepell, nici pe Lelewel, nici pe Chomjakov, nici pe Maurer tată și fiu, nici pe Hanssen, nici pe Haxthausen, nici pe Nasse, nici pe G. Landau, nici pe Thudichum, nici pe Morgan, nici pe Sumner Maine, nici pe Seebohm,

nici pe Sobjestianski, nici pe W. Roscher, nici pe Mieroslavski, nici pe Kovalevski, nici pe Lamprecht, nici pe Meitzen, nici pe Weber, nici pe Freeman, nici pe Inama-Sternegg, nici măcar pe Laveleye! El habar nu are de studiile lor făcute cu ajutorul etnologiei, căci, de le-ar fi cunoscut, n'ar fi scris o asemenea e-rezie. Iar spre a arăta cetitorilor cit de mare este acea e-rezie, voi încerca să rezum aici pe scurt istoria evoluției legăturilor dintre hotarul așazării și locuitorii lui.

Intr'un mic studiu apărut în această revistă în cursul verii trecute, am arătat, rezumînd prefața scrisă de Cunow la a doua ediție a cunoscutei opere a lui G. L. v. Maurer, *Einleitung in der Geschichte der Stadt-Dorfund Markverfassung*, cum felul de folosință al pămîntului a fost întocmai același la Germani, la Romani, la Peruviani și la Azteci.

Emile de Laveleye în cartea lui *De la propriété et de ses formes primitives*, carte tradusă în aproape toate limbile europene, dovedește că pretutindeni, la toate popoarele din lume, stăpinirea pămîntului a avut dintăiu forma colectivă, că, la cele mai multe, ea a păstrat această formă timp de veacuri îndelungate, că această formă de proprietate se păstrează încă și astăzi de unele popoare europene, iar urme vii de ale ei se mai găsesc chiar în statele cele mai civilizate din apusul Europei :

Altă dată se credea că proprietatea cviritară, astfel cum o concepe dreptul roman, a existat pretutindeni și totdeauna; astăzi se știe că forma obștească a proprietății a fost posesiunea cum o vedem la triburile slave și germanice și cum era exercitată la Roma pe *ager publicus*.¹⁾

Juriștii, inspirîndu-se din *Digeste* și din *Institute* derivă proprietatea dela faptul ocupării unei *res nullius*; dar pe acea vreme pămîntul n'a fost niciodată *res nullius*. La popoarele de vînători teritoriul de vînătoare, la acele de păstori parcursul pentru turme, în sfîrșit la cele dintăiu popoare agricole ogoarele cultivate, erau privite ca proprietate colectivă a tribului și nimăru nu-i venea ideea că un individ oareșicare ar putea să aibă asupra lor un drept exeluziv și ereditar...

...Se mai crezuse că obștile sătești, astfel cum ele există în Rusia, erau o instituție cu desăvirșire slavă și se deducea de aici că Slavii ar avea instincte comuniste. Slavofilii laudă chiar această instituție ca proprie neamului lor, a cărui predominare ar fi menită s'o închezășliască, prezervîndul de convulsii sociale în care se vor dizolva toate statele din apus. Astăzi se poate dovedi, precum vom încerca să dovedim, că aceste obștii au existat la popoarele cele mai deosebite, la Germani și în vechea Italie, în Peru și în China, în Mexic și în India, la Scandinavi și la Arabi, întocmai cu aceleași caractere. Găsind astfel această instituție sub toate climatele și la toate neamurile, trebuie să vedem într'insa o fază necesară a desvoltării societăților și un fel de lege obștească care prezidează la evoluțiunea formelor proprietății funciare. Oamenii primitivi s'au servit pretutindeni de aceleași unelte grosolane pe care le făceau din cremene și ei au orînduit posesiunea pămîntului în același chip, sub imboldul unor condițiuni la fel...

...Istoria proprietății este un lucru care rămîne să fie făcut de acum

1) E. de Laveleye, *De la propriété et de ses formes primitives*. Prefața, ediția X-2, p. XXVII.

înnainte. Dreptul roman și dreptul modern s'au alcătuit într'o vreme în care nu se mai păstra vre-o amintire a formelor colective ale proprietății funciare, forme care au fost singure în uz vreme atit de îndelungată. Rezultă de aici că numai cu greu putem concepe proprietatea altfel decit este alcătuită prin *Institute* și prin Codul Civil. Când juristii vreu să lămurească originea acestui drept, ei se întorc la ceea ce se numește starea de natură, din care fac să reiasă de dreptul proprietatea individuală, absolută, dominiul cviritar.

Ei astfel arată că nu cunosc această lege a dezvoltării graduale, lege pe care o întilnim pretutindeni în istorie, și se pun în opoziție cu faptele astăzi recunoscute și constatate.

Proprietatea individuală aplicată pământului a fost alcătuită numai în urma unui șir de schimbări succesive și la o epocă relativ recentă.

Cită vreme omul primitiv trăește din vînat, din pescuit și din culesul poamelor sălbatice, el nu gîndeste să-și apropieze pământul, și el nu privește ca aparținindu-i decit obiectele dobîndite sau fabricate cu mîna lui. Sub regimul pastoral, noțiunea proprietății începe a se arăta; totuși ea este privitoare numai la spațiul parcurs de obiceiul de turmele fiecărui trib și certe frecvente izbucnesc în privința hotarelor acelor percursuri. Ideia că un individ izolat ar putea să reclame o parte a solului ca exclusiv a lui nu vine încă nimănui; condițiunile vieții pastorale o fac cu neputință.

Puțin cîte puțin o parte din pămînt este pusă vremelnic în cultură și regimul agricol se stabilește; dar teritoriul ocupat de clan sau trib rămîne proprietatea lui indiviză. Pămîntul arabil, pășunea și pădurea sînt exploatare în devălmășie. Mai tirziu pămîntul cultivat este împărțit în loturi, repartizate între familii, *gentibus cognationibusque hominum*, pe calea tragerii la sorți; uzul vremelnic singur este astfel atribuit individului. Fondul urmează să rămînă proprietate colectivă a clanului, la care se întoarce din cînd în cînd, pentru a se putea procedea la o nouă împărțire. Este sistemul în vigoare astăzi în comuna rusească; era, în vremea lui Tacit, acel al tribului germanic.

Printr'un nou progres al individualizării, părțile rămîn în minile grupelor de familii patriarcale ocupînd aceiași locuință și lucrînd împreună pentru folosul tovarășiei, ca în Italia și în Franța evului mediu și ca la Slavii meridionali astăzi.

În sfîrșit apare proprietatea individuală și ereditară; dar ea este încă prinsă în mulțimea piedecilor drepturilor suzerane, ale fideicomisului, ale dreptului de *protimis* (retrait lignager), a arenzilor ereditare, a acelor pricinuite de *Flurzwang* (rotațiunea obligatorie), etc. Ea se constituie în chip desăvîrșit, ajungînd să rămînă acel drept absolut, suveran, personal defînit de Codul Civil, singurul pe care îl înțelegem astăzi, numai după o nouă evoluțiune, uneori foarte lungă.¹⁾

Nu mai intru în alte amănunte și mă mulțimesc cu traducerea acestui rezumat atit de clar al lui Laveleye, căci evoluțiunea astfel descrisă de el este un fapt care astăzi nu mai este pus la indoială de nici un om cu oarecare cultură.

Și forma colectivă a proprietății a fost, o repet, o fază prin care au trecut sau trec toate popoarele care alcătuiesc omenirea. Ea există și astăzi în Rusia sub forma *mirului* și la Slavii de sud sub aceea a *zadrugei*, iar urme încă vii de ale acestei alcătuirii persistă la toate popoarele care locuiesc centrul și apusul Europei.

1) E. de Laveleye, op. cit., p. 2—4.

Se mai găsesc *almende* sau rămășiți ale vechei *mărți* a-tut pe toată întinderea Germaniei dela sud, centru, vest și nord-vest, ¹⁾ cit și în toate cantoanele germane ale Elveției, ²⁾ mai cu samă în Zug, Schwytz și Uri. Aceste *almende* numite *allmaeningar* în Suedia și *almindinger* în Norvegia, *yhleismetsat* sau *yhleismaat* în Finlanda, ³⁾ cuprind în aceste țări întinderi urieșe de pământ.

În unele părți ale Olandei, ⁴⁾ mai cu samă în provincia Drenthei, vechea alcătuire a mărții germane s'a păstrat aproape întregă.

În Belgia ⁵⁾ mai erau, în anul 1846, încă 162.896 hectare de bunuri comunale neîmpădurite. În unele părți ale Ardenelor încă și astăzi se împarte în fiecare an câte o secțiune a teritoriului obștesc în părți numite *virées*, care sînt apoi trase la sorți de membrii obștiei. Secțiunile rămase se folosesc ca pășune de întreaga obștie în devălmășie, asemenea produsul pădurilor se împarte între locuitori. Chiar în Franța ⁶⁾ se mai găsesc urme ale vechei proprietăți colective, mai cu samă în părțile meridionale (în văile locuite de Baschi, în munții dintre Hérault și Aveyron) și în Franche Comté. Micile insule Hoedic și Houat, lângă Belle-Île en Mer, au alcătuit din veci precum mai alcătuiesc și azi o singură familie sau obștie, la care pământul nu făcuse încă la 1858 și poate n'a făcut nici până astăzi obiectul unei aproprieri individuale. ⁷⁾

Folosința colectivă a pământului mai trăește și astăzi în nordul Scoției și în insulele învecinate. ⁸⁾ Domeniul colectiv este numit *baile* sau *townland*. Împărțirea periodică a pământului se numește *runrig*, iar părțile *crofts*. Dealtmîntrelea proprietatea colectivă a solului a fost regimul care ocîrmuia cu mult cea mai mare parte a Scoției până în veacul al XVIII-lea, în cursul căruia obștiile fură deposedate în folosul căpeteniilor.

Și astăzi orașul Lauder mai posedă, la porțile lui, o proprietate colectivă în întindere de 1.700 acri. Cite o bucată de 130 acri din această proprietate se împarte în fiecare an în atitea loturi cîți burgheji (*burgesses*) sînt cu drept de alegere în Lauder, iar loturile se trag la sorți între ei. Rămășița proprietății servește de pășune obștească. ⁹⁾

1) E. de Laveleye, op. cit., p. 166 sq.

2) Ibid., 119 sq. Kovalevski. *Umriss einer Geschichte der Zerstückelung der Feldgemeinschaft im Kanton Waadt.*

3) E. de Laveleye, op. cit., p. 217 sq.

4) Ibid., p. 225 sq.

5) Ibid., p. 234 sq.

6) Ibid., p. 244 sq.

7) Daresté de la Chavanne, *Histoire des Classes Agricoles en France*, p. 17.

8) E. de Laveleye, op. cit., p. 258 sq. Vezi și Skene, *Celtic Scotland*.

9) Sir Henry Sumner Maine, *Village communities in the East and West*, p. 95.

Tot astfel este cazul orașelului irlandez Kells, care posedă ca proprietate colectivă o întindere de 312 acri. ¹⁾

Regina Victoria a Angliei, ²⁾ în jurnalul ei, ne vorbește de două sate din munții Scoției, Achnagoul și Achindrain, în care locurile de hrană se trăgeau în fiecare an la sorți. La Achnagoul hotarul a fost comasat în anul 1847, punindu-se astfel capăt repartizărilor anuale, dar ele și-au mai urmat cursul pentru Achindrain.

În Portugalia ³⁾ mai este și astăzi o comună numită San Miguel de Entre-Rios, unde mai subsistă formele cele mai vechi ale vechei colectivități funciare. Pământurile arabile se trag la sorți în fiecare an, iar vitele pasc pe pășunile obștei.

În Spania ⁴⁾ cazurile de asemenea natură sînt mai frecvente, mai ales în Asturii și în părțile locuite de Baschi. La acești de pe urmă, un călător englez care a studiat cu deamănuntul obiceiurile lor a constatat chiar existența a patru forme deosebite de proprietate colectivă: 1) împărțirea locurilor de arătură din zece în zece ani; 2) pășunile folosite în devălmășie de un sat sau de o federațiune de sate; 3) averea familiei alcătuită o moștenire obștească și indivizibilă, ocrotită de o căpetenie aleasă care poate fi și un străin adoptat de familie; 4) casa familială, *lar*, proprietate privită ca sfîntă și trecînd întăiului născut, fie băiat, fie fată.

În Italia ⁵⁾ mai există numeroase obștii: ele se numesc *communanze*, *università*, *consorzi delle famiglie originarie*. Folosința este rezervată urmașilor vechilor membri ai obștei, simplii locuitori sînt excluși dela această folosință. Obștiile de acest fel dispun de întinderi cu deosebire mari în provincia Mărcilor: în 37 comune din Mărci, sînt 351 *communanze* cuprinzînd 22.358 hectare. Se dovedește că aceste obștii sînt anterioare epocii romane. Lîngă Bolonia există două domenii de o întindere totală de 2.100 hectare de pămînt cu deosebire roditor, care este reîmpărțit după fiecare perioadă de douăzeci de ani. Una din aceste obștii a fost constituită în anul 1263, cealaltă în anul 1359, de către episcopii de atunci ai Boloniei. Există asemeni obștii în mai multe regiuni ale Apeninilor septentrionali, mai ales în fostul ducat al Modenei, ⁶⁾ unde loturile sînt trase la sorți între toți bărbații comunității.

Vedem deci că de loc nu este îndreptățit autorul *Incercării de mistificare* să privească ca o ocară făcută de mine Moldovei afirmarea că, în veacul al XIV-lea, asupra hotarului așa-

1) Meitzen, *Siedelungen*, I, p. 208.

2) *More leaves from the Journal of a life in the Highlands*, p. 303, în Meitzen, *Siedelungen*, I, p. 210.

3) E. de Laveleye, op. cit., p. 272 sq.

4) *Ibid.*, *ibid.*

5) *Ibid.*, *ibid.* Vezi și *Atti della Giunta per la Inchiesta Agraria*, XI.

6) *Di alcune proprietà collettive nell'Appennino*. *Archiv. per l'Antropologia*, XVIII, 1.

zării moldovenești, acea obștie întreagă avea un drept de folosință, și că, în această privință, Moldova stă la masă cu fețe cinstite.

Voiu reveni în curînd asupra obștiilor agrare. Deocamdată voiu cerceta origina altui element esențial al alcătuirii primitive, element care este căpetenia.

Rezultatele date de cercetările etnologice ni-au permis să stabilim mai presus de orice îndoială că omenirea, care a plecat pretutindeni dela același grad de sălbătăcie, în mersul ei către civilizație a trecut pretutindeni prin aceleași etape intermediare, prin obiceiuri și alcătuiuri la fel.

În minunata lui lucrare intitulată: *Societatea primitivă*, Lewis Morgan împarte istoria veche a omenirii în două perioade mari pe care le numește: starea de sălbătăcie și starea de barbarie, iar pe acestea, la rîndul lor, le subîmparte în cîte trei subperioade.

Cea mai veche formă de grupare socială era acea care rezulta din căsătoria unui grup de bărbați, mai cu samă frați, cu un grup de femei, mai cu samă surori și dintre care nu erau excluse nici surorile celor dintăi. Fiecare din acești bărbați era privit ca soful tuturor femeilor din grup, iar fiecare femeie ca soția tuturor bărbaților din același grup. Inconvenientul fiziologic al unui astfel de regim, degenerarea treptată a rasei, devenită, se vede, bătătoare la ochi, chiar pentru inteligența mărginită a omenirii de atunci. Dela o vreme, frații femeilor fură înlăturați din grupele în care se aflau surorile lor și putură face parte numai din alte grupe.

Este vederat că un asemenea regim făcînd cu neputință orice constatare a paternității, nu se putea ține samă sub ocîrmuirea lui decît de înrudirea despre mamă. Mama fiind deci o birșia înrudirii, a legăturii de sînge care încheaga gruparea, ea îngrijind de copii, s'a dat acestei alcătuiuri, prin care au trecut toate neamurile și care mai trăește pe alocurea și astăzi, numele de matriarcat, iar fiecare din grupările de urmași ai unei strămoașe comune este numită o gîntă matriarcală.

Dacă considerăm pe un membru bărbătesc oarecare X. din gîntă, constatăm că ceilalți membri bărbătești din aceeași gîntă erau: 1. unchii mari, unchii și frații mamei lui, 2. fiii mătușelor lui mari, mătușelor și surorilor mamei lui, 3. fiii și nepoții de fiică ai surorilor mamei lui, 4. frații lui și 5. fiii și nepoții de fiică ai surorilor și ai ficelilor surorilor lui. Iar tatăl lui X nu făcea parte din gîntea lui X, ci din gîntea mamei lui (a tatălui lui X), și copiii lui X iarăși nu aparțineau gîntii acestuia, ci aceleia a mamei lor, adică gîntii soșilor lui X. Departe de a avea vre-o autoritate asupra acestor copii, tații lor nici nu-i puteau cunoaște cu siguranță. Asupra femeii cădea întreaga grijă a perpetuării gîntii, după mamă erau numiți copiii, împrejurul mamei se grupau cele dintăi interese ale legăturilor de familie în curs de naștere. Rolul ocro-

ditor al părintelui nedeterminat, față de copil, nu putea deci să-l iea decit fratele mamei.

Gintea era datoră să dea ajutor și ocrotire oricărui membru al ei cită vreme el era în viață, iar dacă cădea ucis de mină străină, să-i răsbune moartea. Se înțelege că și el avea datorii către ginte: să observe cu sfințenie obiceiurile vechi, să nu tulbure pacea ei, să fie veșnic gata a sări în ajutorul altui membru care s'ar fi aflat în primejdie, să se supună hotărârilor obștești.

Putem chiar admite că, pe vremea în care nu era altă alcătuire socială decit ginta, omul numai către ginte avea datorii. Nu era privit ca crimă a ucide sau a prăda afară din ginte; cînd împrejurările în care tâlhăria sau omorul fusese comis dovediau dibăcie, putere sau vitejie mare din partea făptuitorului, el era de laudă și vaza lui creștea. Intr'un cuvînt, ginta era atunci pentru om totodată familie, tovărășie și stat. Și vai de acel care pentru o greșală sau alta fusese izgonit din ginte, care nu mai era primit la focul și la masa ei. Acela era redus să rătăcească singur prin pustietăți sau prin păduri fără a putea aștepta ajutor dela nime, veșnic în luptă cu foamea, cu setea, cu fiarele sălbatece, și fiindu-i peste tot groază de întîlnirea semenilor săi, căci oamenii, oricare ar fi fost, nu puteau să-i fie decit dușmani, iar acei din ginta care îl lepădase din sinul ei dușmani și mai neînduplecați decit străinii.

Povățuitor mai mare peste ginte, reprezentant al ei față de alte ginți, căpetenie, era cel mai în vîrstă dintre unchii sau frații mamei. Iată cum ni descrie Lamprecht¹⁾ pe căpetenia unei asemenea ginți arhaice:

...Un temei de legătură reciprocă a existat dintăiu numai în puterea de ocrotire a bărbaților și în nevoia de apărare a femeilor. Cel dintăiu ținea mina lui armată deasupra celorlalte: puterea de a ocroti a bărbatului meșter la războaie este temeliea cea mai veche a rînduiei omenești. Dar apărarea de către bărbați nu se poate închipui fără o povățuire unitară. Nimic nu îndreptăția așa de mult la o asemenea povățuire ca experiența și vîrsta: cel mai în vîrstă dintre toți bărbații aceleiași generațiuni deveni ocrotitor al obștiei, și, cînd se mai găseau în viață bărbați din generația precedentă, înțelepciunii celui mai bătrîn dintre ei i se încredința ocrotirea ginții. Astfel puterea de ocrotire a bărbatului celui mai bătrîn se exercită mai întăiu asupra tuturor femeilor ginții și, apoi, ea se întinse și asupra bărbaților dintr'însa, în înțelesul unei depline puteri în vreme de războiu și a unei vaze deosebite ca sfătuitoare și mijlocitoare în timp de pace.

...Imprejurările descrise mai sus infătoșază icoana unei stări cu desăvîrșire primitivă, stare care trebuie să fie presupusă la toate acele din popoarele globului nostru care s'au dezvoltat fără amestec străin și după toate probabilitățile mai cu samă la popoarele indoeuropene, într'o vreme care a precedat cu mult orice tradițiune istorică. Trăsăturile caracteristice ale acestei stări străvechi erau comunitatea sexelor, puterea de ocrotire a celui mai în vîrstă asupra femeilor, unită cu povățuirea asupra bărbaților în vreme de războiu, vaza firească de care se bucura din partea lor în vreme de pace, în sfîrșit urmarea generațiilor dintr'aceiași strămoașă obștească și alcătuirea ginții după matriarcat.²⁾

1) Cele ce preced și care urmează sînt rezumate din Lewis Morgan, *Ancient Society*, și din Lamprecht, *Deutsche Geschichte*, I.

2) *Ibid.*, *ibid.*

...Un trib care ni apare astfel împărțit în grupe de familii poate fi privit ca un model al alcătuirii sociale a popoarelor primitive cunoscute sub numele de alcătuire gentilică. Rămășiți ale unei asemenea alcătuirii transformate încet, apoi pe jumătate șterse, s'au păstrat încă în organizările cunoscute istoric ale Grecilor și Italicilor; iar dezvoltări dintr'această organizare mai serviau încă în evul mediu ca temelie pentru alcătuirea de stat a popoarelor celtice.¹⁾

Este clar că aceste ginți matriarcale înmulțindu-se, s'au segmentat și au alcătuit *triburi* ale căror interese comune erau ocirmuite de un sfat, cuprinzând într'insul căpeteniile tuturor ginților și care, la caz de trebuință, alegea pe unul din ei, de obicei pe căpetenia acelei ginți care trecea drept mai veche, spre a-i încredința apărarea intereselor și chiar acea a existenței întregului trib.

Intocmai cum se înmulțise gințile se înmulțiră pe urmă și triburile, tot prin segmentare. Pentru a apăra, împotriva altor triburi, teritoriile lor de vinătoare sau însăși existența lor, triburile care aveau aceleași interese, care păstrase amintirea unei obirșii comune și vorbeau dialecte asemănătoare, începură să alcătuiască confederațiuni, în capul cărora se afla un sfat cuprinzând căpeteniile alese și șefii ginților din toate triburile care, la rindul lor, alegeau o căpetenie mai mare, însărcinată cu povățuirea întregii confederațiuni pe vremea primejdiei.

Confederațiunea mai multor triburi este astfel forma primitivă și rudimentară a statului. Iar nașterea ideii de stat, chiar rudimentară, a fost una din cauzele care au făcut posibile întâiu evoluțiunea dela matriarcat la patriarcat și, apoi, dispariția ideii de ginte, contopirea ei în popor.

Sub alcătuirea expusă mai sus trăiau deosebitele neamuri de Indieni ale Americii de Nord, cînd, în veacul XVI, ele veniră în atingere cu Europeanii. Ea nu se deosebia decît puțin de acea sub care se aflau Grecii (ocirmuiți însă de patriarcat), în vremea impresurării Troei. Trebuia să fie universală în perioada care a văzut evoluțiunea triburilor arice dela starea de vinători la acea de păstori.

Averea particulară a membrilor unei ginți matriarcale de vinători se mărginea la mai nimic: pentru bărbați la haine și la citeva arme și unelte de vinătoare sau de pescuire, iar pentru femei la haine și la puținele unelte casnice atunci în uz. La moartea bărbatului, hainele, armele și uneltele rămase dela el, se moșteniau, întrucît nu dispusese de ele încă în viață, nu de copiii lui pe care nu-i cunoștea și care nu făceau parte din ginta lui, ci de obștia acelei ginte. Obiectele rămase la moartea mamei rămîneau copiilor ei.

Domesticirea unora din animale: boi, cai, oi, capre, porci,

1) Karl Lamprecht, *Deutsche Geschichte*, I, p. 117 sq. Sfîntul Ieronim ne raportează că la Scoți mai era în ființă comunitatea de sexe pe vremea lui.

fu semnalul evoluțiunii care transformă alcătuirea matriarcală în alcătuirea patriarcală.

Citã vreme averea individualã se mǎrginise la haine, puține unelte și arme, n'a existat nici o pedecã la viața comunistã a matriarcatului. Dar față cu uriașa creștere a averii individuale pricinuitã de posesiunea unor turme de vite, viața obștească a gintei devine un lucru cu neputință : poftele, ambițiunile, nãzuințile, aplecãrile, gusturile și interesele individuale sint atitția dușmani neimpãcați ai vechiului chip de traiu care aduc peirea lui. Iar peirea vieții obștești în punctul de privire economic nu putea decit sã aibã ca urmare firească sfirșitul conviețuirii obștești între cele douã sexe : triumful monogamiei era asigurat.

Monogamia este deci datoritã în primul rind și mai ales unor temeieri economice. Intr'adevãr, pretulindeni unde aceastã evoluțiune, care ținu mii de ani, se poate urmãri, gãsим un șir nesfirșit de forme intermediare ținînd nenumãrate secole și alcãtuind toate treptele care despart poliandria și poligamia de monogamie, fapt care este caracteristica unor transformãri economice continue și progresive. Astfel cãsãtoria monogamicã a fost timp îndelungat numai vremelnicã și incepu sã fie încheefã pe viață numai într'o epocã relativ recentã. Ea incepu prin rîpirea femeii de cãtrã bãrbat pentru a deveni și a rãmînea, timp de veacuri îndelungate, rezultatul cumpãrãrii, pentru un preț anumit, a femeii de cãtrã bãrbat.

În noua formã de cãsãtorie bãrbatul și nu femeia este capul familiei ; ocrotirea femeii și a copiilor încetã cu încetul sã fie apanajul gintii mamei reprezentatã prin frații și unchii ei ; ea fu atribuitã soțului, care dãdu copiilor numele lui. El deveni la rîndul sãu întemeetorul unei gintii alcãtuitã din urmașii lui bãrbãtești în linie directã și din acei femeefști încã necãsãtoriți, și, iarãși cu vremea, femeia, la cãsãtorie, pãrãsește gintea ei pentru a fi primitã în gintea soțului.

Familia monogamicã mai cuprindea pe lingã soț și soție cu copiii lor și pe sclavi, cãci, odatã cu viața pastoralã, se nãscuse și sclãvia. La moartea tatãlui averea lui incepu sã treacã la copii ; aceastã avere nu se mai alcãtuia acuma ca altã datã numai din puține haine, arme și unelte : numãrul acestor obiecte creștea nemãsurat și, pe lingã ele, veniau sã s'adauge sclavii și turmele.

*

Din faptul asemãnãrii, în toate limbile indogermanice, a cuvintelor care slujesc pentru desemnarea deosebitelor grade de rudenie și din acel al identitãții sistemului de înrudire adoptat de ele, se admite cã, la începerea migrațiunilor arice spre apus, aceste popoare nu mai erau ocîrmuite de regimul matriarcatului, ci se aflau acuma sub acel al patriarcatului. Este bine înțeles însă cã atit la sosirea lor în Europa, cit și multe veacuri dupã stabilirea lor în țãrile unde sint așãzați și astãzi, alcãtuirea lor

purta încă urme numeroase ale regimului celui vechiu, iar cel nou a trecut prin mai multe forme succesive.

Cea dintăiu a fost comunitatea de familie, care cuprinde un autor împrejurul și sub autoritatea căruia trăesc, sub același acoperemint, fiii și nepoții lui căsătoriți, cu familiile lor. Această comunitate poate fi sau sedentară sau nomadă.

A doua formă principală a fost comunitatea de casă, care, sub numirea de *zadruga*, există și astăzi la Slavii de sud, alcătuită din mai multe generații de urmași ai acelui strămoș, care trăesc în aceeași casă sau în mai multe case cuprinse în aceeași îngrădire, sub ocirmuirea unui membru mai în vrstă, ales de ceilalți. *Zadruga* este totdeauna sedentară și exploatează în comun hotarul ce i-a fost atribuit la origine.

A treia formă principală, mai înaintată, a alcătuirii patriarcale, este obștia sătească, cuprinzind un număr de căsnicii care își trag de obicei spița dintr'un strămoș comun, fără însă a fi păstrat totdeauna amintirea acestei rudenii, exploatănd fiecare câte o bucată deosebită din același hotar și ocirmuite de o căpetenie din sinul lor, fie aleasă, fie ereditară. Acestei forme a aparținut *marca* germană și aparțin astăzi încă *mirul* rusesc și comunitățile sătești din India.

Este bine înțeles că între aceste trei forme au trebuit să existe numeroase forme intermediare și timp de nenumărate veacuri s'au păstrat urme vederate ale alcătuirii primitive. O urmă a acestora este s. e. faptul că, la Germani, încă în primul secol al erei noastre, înrudirea dintre fiul și fratele unei femei era privită ca mai apropiată decit cea dintre tată și fiu.)

Neamurile arice plecase din Asia Centrală în starea de popoare nomade care, pe lângă păstorie, se mai îndeletniciau și cu o agricultură rudimentară. Întăia migrațiune a fost cea a Elinilor și a Italilor, apoi veniră Celții, pe urmă Germanii și, la sfârșit, Slavii. Alcătuirea lăuntrică a Germanilor fiindu-ne mai bine cunoscută din scrierile lui Cesar și ale lui Tacit, mă voiu ocupa mai cu samă de dinsa.

Toate neamurile arice se împărțiau în grupe mari de ginți patriarcale păstrind amintirea unei obirșii comune și numite triburi, subîmpărțite la rindul lor în grupe mai mici, tot de ginți înrudite între ele, numite la Germani *Hundertschaften* (centurii, *cente*), la Romani *curii* și la Greci *fratrii*.

Contrar părerii lui Fustel de Coulanges, este stabilit astăzi că în aceste de pe urmă subîmpărțiri ale tribului trebuie să vedem urmele vechilor ginți matriarcale.

Precum în vechime bărbații unei ginți (matriarcale) primitive alcătuiseră o ceată de rășboinici sub povățuirea celui mai în vrstă dintre ei, în micul stat național, în statul neamului, de mai pe urmă, fiecare asemenea ginte urma să alcătuiască o despărțire a oștirii naționale, despărțire stînd sub po-

1) Tacit, *Germ.*.

runca celui mai mare al ginții: această gintă primitivă, privită acum din punctul de vedere al statului, devenise deci înainte de toate o parte din alcătuirea oștenească a neamului. Ea se potrivea de minune la asemenea însușire. Gințile matriarcale cunoscute până astăzi cuprind dela cincizeci până la două sute de bărbați. Era oare cu puțință ca, atunci când matriarcatul începu să decadă, statul să lase să se piardă un cadru de alcătuire răsboinică atit de trebuincios? Insemnătatea militară a vechei comunități gentilice fu menținută, astfel că vechea ginte matriarcală, bine înțeles cu modificări multiple, după împrejurări, deveni o subîmpărțire militară a statului și a oștirii germane. De oarece însă aceste subîmpărțiri de oaste, cu caracter gentilic la început, dobîndiau pămînt pentru neam și se așăzau pe el, cucerind și ținînd în stăpînire un teritoriu care servia ca bază statornică pentru alcătuirea lor militară și de stat, ele se transformase în subîmpărțirile teritoriului național. Astfel ni le descrie Cesar și mai cu samă Tacit; numai funcțiunile căpeteniilor lor ne mai amintiau acum caracterul lor de mai înainte.¹⁾

În vremile lui Cesar și ale lui Tacit o asemenea centurie număra o sută până la o sută douăzeci de familii, cuprinzînd vr-o mie de suflete și până la trei sute de bărbați în stare să poarte armele.

Centa germană avea în fruntea ei o căpetenie căreia autorii latini îi dau numele de *princeps* (în sensul vechiu de: cel mai de samă, *First*, întăiul=*Fürst*). El mai purta și numele de *Truhlin*, dela *Truht* (ceată derăsboinică), *Hunno* (centurio), *thunginus*, *Kuning* la Franci, *ealdor* sau *cynig*²⁾ la Anglo-saxoni.

Căpetenia unei cente se alegea de adunarea întregului popor:

...dar cu greu s'ar presupune ca alegerea era cu desăvîrșire liberă. Ea atirna, bine înțeles în mare parte, de voința centei respective. Iar în lăuntru al acelei cente nu avea fiecare tovarăș aceleași drepturi la asemenea diregătorie. Acest drept era încă din vechime ereditar în unele familii, poate mai cu samă într'o ginte deosebită....

Cercul activității căpeteniei se poate descrie pe temeiul unor știri contemporane. Acea activitate se manifestă mai cu samă pe trei terenuri deosebite: căpetenia era epitropul, președintele județului și povătuitorul oștenească la obștie.

Orice nevrîstnic din obștie care nu se bucura de ocrotirea rudelor avea drept la ocrotirea căpeteniei care, în însușirea lui de epitrop al întregii obștii, primia, întocmai ca nenumărați epitropi, înființați în fel de fel de chipuri în evul mediu, la vremi hotărîte de obicei, daruri în vite sau odoare, în haine sau hrană. În această însușire de epitrop al obștiei el era împovărat cu unele sarcini zise de onoare, cum erau găzduirea străinilor și grija de a înfătoșa poporului adunat de tinerii ajunși în vîrstă să poarte armele cînd urma ca ei să fie primiți în oștire.

În însușirea de președinte al județului, căpetenia era mai înainte de toate arbitrul tovarășilor; trebuia să se aibă recurs la mijlocirea lui înainte de a începe

1) Lamprecht, op. cit., p. 132 sq.

2) Ibid., ibid., p. 154 sq.

lupta cu arma, menită să hotărască gilceava izbucnită între două neamuri, sau înainte de a sta în judecată formală. Dar, când se pronunța hotărîrea, căpeteniei era acel care prezida asupra tribunalului obșteii și care primia, ca semn că el condusese desbaterile, o parte din amenzile impuse pentru tulburarea păcii ce se încasau în folosul obșteii.

Căpetenia în sfîrșit era povăzitorul firesc în războiu; el răspundea pentru disciplina și vitejia centuriei, precum deosebiții părinți erau răspunzători cătră el pentru vrednicia oștenească a fiilor lor. Dacă căpetenia ducea la războiu, ea ducea și la pradă; sub privegherea ei se împărția dobînda eșită din războiu, dobîndă din care pămîntul menit pentru pășune sau pentru cultivare alcătuita și el o parte însemnată. ¹⁾

Dacă este vederat că originea căpeteniei din vremile lui Cesar și ale lui Tacit trebuie căutată în cel mai în vîrstă din gîntea matriarcală de altă dată, există totuși între amîndoi o deosebire foarte însemnată. Cel mai în vîrstă al gîntei era într'adevăr cel mai bătrîn al obșteii; pe cînd în vremile istorice găsim diregătoria aceasta legată nu de vîrstă, ci de un neam mai ales al obșteii.

...Cum s'a operat oare această schimbare? Nici o știre istorică nu ni vorbește de ea, dar aparițiuni de aceeași natură pe terenul etnografiei comparate varsă oareșcare lumină asupra chipului în care s'a produs. Vedem dreptul părintesc²⁾ cîștigînd teren numai sub imboldul înfrîngerii personale.

Este firesc ca cei mai în vîrstă ai gîntilor din periodul de tranziție dela matriarcat la patriarcat să fi avut grijă, mai înainte de toate, ca starea, demnitatea, averea lor să nu treacă cătră nepoții lor de soră, ci cătră propriii lor fii. Astfel ei au întemeiat, cu consimțimîntul tovarășilor lor de obște, cea dintăiu familie patriarcală: și dacă norocul slujia, dacă meritele personale ale urmașilor erau de natură a provoca o repetare a alegerii în persoana generațiilor următoare, atunci privilegiul familiei se menținea: ea devenia nobilime. Astfel se născură familii alese cu drept ereditar, de care, chiar după curgere de multe neamuri, obștia lega dreptul la diregătorie, iar cuvîntul *König* (dela vechiul german *Kuning*, din *Kunni*, gîntea) servi pentru a desemna și demnitatea căpeteniei... ³⁾

Voiu apropie de rîndurile de mai sus cele spuse despre căpeteniile comunităților de familie din India engleză, de cătră una din cele mai mari autorități în această chestiune:

Fiecare tată sau bunice are mai multă putere decît oricine asupra soției sale, asupra copiilor și a urmașilor; și există totdeauna cea ce poate fi numit o credință cum că singele frăției obștești curge mai adevărat și mai curat într'o linie oareșcare decît în alta. La Hinduși, cel mai în vîrstă bărbat al acestei linii, dacă el și-a păstrat întregimea minții, este de obicei pus în capul comunității de familie; dar acolo unde instituțiunea s'a păstrat fără schimbare, el nu este un *pater familias*, nici este posesorul proprietății familiale, ci numai un administrator al afacerilor și al posesiunilor familiei.

1) Lamprecht, op. cit., p. 156 sq.

2) Demnitatea transmițîndu-se dela tată la fiu.

3) Lamprecht, op. cit., p. 158—159.

Dacă se crede că el nu este destoinic pentru însărcinările lui, i se substituie, prin alegere, o rudă mai vrednică și, în fapt, cu cât comunitatea de familie subsistă vreme mai îndelungată cu atita alegerea joacă în desemnarea căpeteniei un rol mai însemnat decât nașterea. Căpetenia sau administratorul comunității de familie slave (care, totuși, este cu mult mai artificială decât comunitățile de familie ale Hindușilor) este fără îndoială reprezentantul ei ales și, în unele cazuri, un sfat de rude aparținând liniei celei mai vechi ia locul administratorului unic. Voiu numi acest proces: transformarea patriarhului în căpetenie. Regula generală este că căpetenia este aleasă, cu o preferință marcată pentru linia cea mai veche. Uneori el este asistat de un sfat de rude apropiete, uneori acest sfat îi ia locul. În trăsături generale, cînd adunarea de rude alcătuită după tipul comunității de familie este o alcătuire pur civilă, tendința este de a ține mai puțin samă de legăturile de sînge. Dar în acele stări ale societății în care ea nu este numai o tovarășie civilă, dar un grup politic, militant și care se susține însuși, putem constata din exemple cunoscute că o categorie deosebită de cauze intră în acțiune și că căpetenia, în calitate de povătuitor oștenesc, adesea cîștigă chiar mai mult decât privilegiile ce fusese perdute prin decăderea tradițiunii care îl lega cu obirșia întregii rubedenii. Totuși adevărata autoritate patriarcală reinvie de cite ori procesul de expansiune a unui grup este întrerupt și de cite ori un membru al tovarășiei o părăsește pentru a se stabili la oareșcare depărtare de ceilalți....¹⁾

Precum vedem identitatea este bătătoare la ochi.
Și acum mă voiu întoarce la Lamprecht :

...Poporul ca întregime, dată fiind neînsemnătatea îndatoririlor statului, nu avea nevoie de un domnitor obștesc și permanent; sfatul căpeteniilor era cu desăvîrșire în stare să-l conducă; dar atunci cînd, în împrejurări deosebite, era nevoie de un povătuitor unic, el se putea lua cu înlesnire din numărul căpeteniilor. Această nevoie se ivea aproape numai la prilej de războiu: căpetenia conducătoare se numia atunci *Herzog* (duce). Cînd poporul ținea să aibă o căpetenie mai mare și în vreme de pace, acesta, deși cîstit ca un rege, nu era în realitate decît o căpetenie mai privilegiată, fără putere proprie de a domni decît asupra propriului său trib, dar era siagur în drept să prezideze întrunirea căpeteniilor.

Astfel că, în realitate, căpetenia centuriei este povătuitorul regulat la Germani, numai lîngă el și nu peste el vedem o regalitate primitivă cu deosebire la popoarele dela est.²⁾

Dar expresiunea cea mai înaltă a puterii politice la Germani o alcătuia adunarea poporului (*Volksthing*). Ea se ținea la anumite locuri, de obicei în păduri: lua parte poporul întreg, în arme și despărțit în cente. Chestiunile ce avea să le hotărască, fie politice, fie juridice, se expuneau adunării de cătră căpeteniei, iar adunarea se pronunța asupra chestiunilor ce i erau puse prin da sau prin nu. Chestiunile de pus înaintea adunării se discutau și se hotărau probabil de sfatul căpeteniilor. Tot de adunarea poporului se alegeau căpeteniile, ducii, regii; întrînsa se hotăra despre războiu și pace. Cuvîntul în această adunare se lua numai de căpeteniile cele mai cu vază.³⁾

1) Sir: Henry Sumner Maine, *Lectures on the early history of institutions*, p. 115 sq.

2) Lamprecht, op. cit., I. p. 154 sq.

3) *Ibid.*, p. 175 sq.

Vederat că căpetenia (*Hunno, First, ealdor, Thunginus, truhlin, Kuning, cynig*) la Germani nu este altceva decit *cneazul* nostru de-o parte, *cneazul, vilhezul* și *supanul* Slavilor de alta; ducele (*Herzog, dux*), de obicei vremelnic, corespunde exact cu *voevodul*. Iar adunării poporului (*Volksthing*) dela Germani, îi corespundea poate misterioasa Direptate a Moldovei, unde „se stringe țara“.

VI. Despre alcătuirea și evoluțiunea proprietății la Romani.

În studiul meu: *Despre obiceiurile de sălășluință la popoarele primitive*, am arătat existența obștiei agrare gentilice la Romani, iar tradițiunea spune că încă Romulus ar fi atribuit fiecărui părinte de familie, ca *heredium* (ereditate, o cină), cite două *jugere* (*Bina jugerum, quot a Romulo primum divisa [dicebantur] viritim, quae heredem sequerentur, heredium apellarunt*. Varro, *De re rustica*, I, 10). Iar Pliniu zice că legea celor XII tabule nu numia niciodată această ereditate *villa*, ci că sub denumirea de *heredium* se înțelegea totdeauna grădina. (*In XII tabulis legum nostrarum nusquam nominatur villa, semper in significatione ea hortus, in horti vero heredium*. Pliniu, *Histor. natur.*, 19, 19). Însă fiecare părinte de familie avea dreptul ca, pe lângă *heredium*, să mai cultive toată întinderea de pământ de care avea nevoie în hotarul obștesc, în *ager publicus*, pe care mai pășteau și turmele de vite. *Herediul* era, la început, privit ca inalienabil; a-l vinde alcătuia o rușine.

Fiecare membru din *populus*, adică fiecare patrician era în drept să ocupe, spre a o lucra, orice parte vacantă din *ager publicus* îi convenia, cu condițiune să se conforme prescripțiilor regulind acest mod de ocupare. Întinderea astfel ocupată nu devenia niciodată o proprietate *ex jure quiritium*, ca *heredium*, ea rămânea totdeauna o simplă posesiune revocabilă în teorie. Dar de fapt patricianii păstrau pentru totdeauna folosința pământurilor ocupate de ei în *ager publicus*, de oarece nu era fixat vre-un termen la care aceste pământuri trebuiau să reintre în stăpînirea obștiei.

Cercetările lui Mommsen au dovedit pe de altă parte că teritoriul din prejurul Romei încă sub regi era împărțit în *pagi*, fiecare *pagus* avînd limitele sale bine determinate și însemnate pe pământ. Acești *pagi* erau sate în care se așazău de regulă membrii aceleiași gînte și alcătuiau mici despărțiri administrative ocirmuite, încit privia poliția și cultul, de dirigători numiți *magistrați*. Așzări sătești gentilice la țel se găsiu și la Greci și la toate popoarele italiene.

Precum am arătat în articolul meu din vara trecută. *pagii* purtau numirile gîntei care le locuia exclusiv sau alcătuia partea dominantă a locuitorilor, ca: Lemonia, Aemilia, Cornelia, Fabia, Horația, Menenia, Papiria, Sergia, Veturia, Claudia, Camilia, Galeria, Pollia, Papinia, Romilia și Volturia.

Hotarul fiecărui *pagus* cuprindea, pe lângă *herediile* locuitorilor lui, și cite o parte definită din *ager publicus*. Locuințele din aceste sate gentilice la origine erau, de altminterlea ca și casele și chiar edificiile din oraș, făcute din impletitură de nuele lipită cu lut și acoperite cu pae. Este cert că toți acei orașeni care posedau pământuri aveau case și în așăzările sătești ale ginților din care făceau parte.

După tradițiune, Romulus a împărțit tot poporul (*populus*) în trei triburi: *Tities*, *Rammes* și *Luceres*, de cite o mie *patres* fiecare. Aceste triburi se subîmpărțiau în cite zece *curii*, cuprinzînd fiecare zece *gentes*, iar gîntea număra zece căsnicii sau familii. O subîmpărțire în care se menținea proporțiunea de unu la zece cu atita rigoare ne arată că, în multe cazuri, uniformitatea subîmpărțirilor a fost preferită rudeniei, că gințile care prisosiau într'o curie s'au trecut la cea vecină unde nu erau destule, iar numărul de zece familii din fiecare gîntă adesea era întregit prin familii din altă gîntă sau răslețe, de afini sau de vecini.

Pe lângă *populus* mai era, chiar în Roma dela început, un număr de pribegi din alte triburi latine și de indivizi care nu fusese cuprinși în recensămîntul poporului. Ei aveau locuinți pe Aventin și alcătuiau așa numita *plebs*.

Pentru a asigura acestor *plebei* mijloace de traiu, li se distribuie, chiar dela început (Dionisie dela Halicarnas, II, 9, zice de cătră Romulus), cite șapte jugere de cap de bărbat (*virilim*), și tot ca *heredium*. Aceste posesiuni rurale ale plebeilor n'au putut să dea loc la înființarea de *pagi* noi, alcătuite numai din plebei, ei locuiau în aceleași așăzări sătești ca patricianii. Inșă aceste eredități ale plebeilor nu le dădeau dreptul să mai ocupe loc sau să pască vitele lor în *ager publicus*. Vedem deci că *herediul* patrician de două jugere¹⁾ trebuie cu desăvirșire asimilat cu locul de casă din sat al *Hufei* germane sau al *jireabiei* noastre, care trăgea după sine dreptul de folosință asupra hotarului rămas în devălmășie al *Hufei* sau al *jireabiei*.

Pentru a evita îmbucătățirea *herediului*, patricianii, la început, recurgeau la izgonirea peste hotar și chiar la expunerea adică, de fapt, la uciderea prunților bărbătești slabi sau rău conformați. Cu vremea aceste obiceiuri barbare fură înlocuite prin *exheredarea* fiilor afară de unul. Vechea dispoziție din legea celor XII tabule, care hotărăște: *uli pater familias legassit super pecunia tutelave suae rei, ita jus esto*, fu intinsă și asupra herediului. Părintele de familie putea prin testament să lase *herediul*, și cu *herediul* puterea în sinul ginții, aceluia din fiii lui căruia găsia cu cale.²⁾

1) 1 juger=25, 19 arii.

2) Cele de mai sus sînt rezumate mai cu samă după A. Meitzen, *Siedlungen*, I, IV, 2, p. 216 sq.

Însă această *exhereditatio* avu ca urmare să arunce în fiecare an elemente nouă în rândurile proletarilor, adică ale plebei, sporind în chip însemnat îndrăzneala acestui element, al cărui număr mai creștea neconținut atât prin sporul firesc cât și prin imigrațiuni neconținute din alte părți, făcând ca în curând numărul lui să întrecă pe acel al patricianilor. Atât sub ocirmuirea regilor cât și sub republică, se făcură plebeilor repețite distribuiri de loturi de câte șapte jugere de pământ din *ager publicus*, însă fără a-i putea indestula cu desăvârșire.

În acest timp ocupările patricianilor pe părțile neocupate din *ager publicus* și înmulțirea turmelor lor pe *compascua* sătești își urmau cursul. Mulți plebei erau siliți să devină *clienții* patricianilor pentru a obține ca aceștia să li cedeze, în chip *precar*,¹⁾ parte din locurile ocupate de ei în *ager publicus*, bine înțeles sub condiție de a da patricianilor jumătate din roada acelor pământuri.

Creșterea neconținută a plebei silise încă pe Servius Tullius să dispună restituirea locurilor ocupate în *ager publicus*, spre a le împărți plebeianilor.

Sub republică teritoriul crescând neconținut prin cuceririle făcute, se începu alcătuirea de colonii pe întinderile de pământ confiscate dela învinși și devenite proprietatea poporului roman. Patricianii însă se grăbiau și ei să ocupe cât mai mult puteau din acest nou domeniu public mereu crescând și adesea îl cultivau cu brațele vechilor proprietari învinși și reduși la sclăvie. Iar pe de altă parte ei începură a sili pe micii proprietari sărăciți să le vîndă *herediile* lor, care încetase de a fi inalienabile.

Ocupările patricianilor în domeniul obștiei crescură neconținut, mai ales în urma războaelor fericite care sporiau nemăsurat numărul sclavilor, cu ajutorul cărora ei puneau în cultură întinderi din ce în ce mai mari. Totodată sporiau și turmele ce le pășeau pe pășunile publice (*pascua publica*), dintăiu plătind fiscului o retribuțiune, iar mai pe urmă fără plată.

Aceste abuzuri precum și uriașa creștere a plebei măria neconținut numărul proletarilor și nemulțămirile lor. În anul 386 înainte de Hristos, legea lui Licinius Stolo interzise adunarea în aceleași mini a mai mult de 500 jugere de pământ public, pășunarea pe *ager publicus* a mai mult de 100 capite vite mari și ținerea pe pământul propriu a unei turme de peste 500 oi.

Legile liciniane, cele dintăiu care încercase să pună o stavilă alcătuirii *latifundiilor*, au avut efectele cele mai fericite. Laboulaye zice că „secolul care a urmat legilor liciniane este acel în care se părea că mulțimea soldaților Romei este nesfârșită. Varro, Pliniu și Columella amintesc neconținut acele frumoase zile ale republicii ca de o vreme în care Italia era într'adevăr puternică prin bogăția pământului, prin numărul și a-

1) Adică pe cât timp îi convenea patricianului.

vuția locuitorilor.“ Dar, după cucerirea Macedoniei, vedem dispozițiunile acestor legi căzînd în neobișnuință și neaplicate. Acei bogați, prin fel de fel de mijloace și de meșteșuguri, cuprînd micile ocini ale celor nevoiași și ocupă întinderi din ce în ce mai mari pe pămînturile cucerite, pe care le cultivă cu brațele sclavilor din ce în ce mai numeroși și mai eftini, latifundiile se nasc și cresc neconținut: „Oamenii liberi lipsiți de pămînt, neputînd concura cu munca robilor, trăiau în trîndăvie, din distribuțiile de grîu făcute de stat, din vînzarea votului și a mărturiei lor. În Italia pășunea înlocuia arătura, grîul se aducea din Sicilia și din Africa, în contul tributului acelor provincii“. ¹⁾ Încep a se îngheba averi private urieșe ; Pliniu (XXXIII, 47) povestește că deși Caecilius Claudius suferise mari pierderi în cursul războaielor civile, el lăsă la moarte 3.600 părechi de boi și 257.000 capete de vite de alte soiuri.

Tiberius Gracchus făcu să se voteze niște dispozițiuni asemănătoare cu acele ale legii lui Licinius, dînd volnicie părintelui de familie să păstreze pentru sine 300 jugere de pămînt public și, pe deasupra, cîte 250 jugere pentru fiecare copil. Iar pentru pămînturile trecînd peste aceste întinderi primia o îndemnitare reprezentînd valoarea îmbunătățirilor făcute. Aceste pămînturi restituite urmau să fie distribuite cetățenilor nevoiași cărora era de acum înainte interzis să vîndă părțile lor. Aceste dispozițiuni rămaseră literă moartă, patricianii știură să păstreze pămînturile uzurpate și să se mintue de Gracchi. Cuceririle punînd neconținut pămînt și robi pentru a-l lucra la dispoziția celor bogați, împedecarea creșterii latifundiilor devenia un lucru cu neputință.

Între anii 121 și 100 înainte de Hristos, patricianii mai făcură trei legi, din care cea dintăiu permitea oricui să vîndă partea din pămînturile publice ce o primise, ceia ce dădu puțința celor săraci să vîndă loturile lor celor bogați, meșteri în arta de a-i ademini sau de a-i sili la o asemenea vînzare. A doua lege interzicea orice nouă împărțire a domeniului public care trebuia să rămînă în mina detentorilor actuali în schimbul unei plăți fixe care avea să se împartă între cetățeni. A treia lege în sfîrșit desființa și această plată, astfel că pămînturile uzurpate deveniau proprietatea desăvirșită, cviritară, domeniul acelor care le stăpîniau.

Se înființau neconținut, în țările cucerite, colonii civile și militare, dar latifundiile cuprindeau Italia din ce în ce mai mult. În anul 65 înainte de Hristos, tribunul Servilius Rullus propuse ca republica să vîndă pămînturile cucerite și sechestrate în Grecia, Asia și Africa pentru a cumpăra, cu produsul acestor vînzări, în Italia, pămînturi spre a le distribui cetățenilor. Cicero, în urma unei cuvîntări minunate, izbuti să obțină retragerea legii, dar trei ani mai pe urmă el însuși susținea o măsură la fel, propusă de Flavius, dar care nu fu adoptată. Și Cesar se încercă

1) E. de Laveleye, op. cit., pag. 397 sq.

să îndrepte relele pricinuite prin întinderea latifundiilor, el dădu pământ la mai mult de 100.000 coloni. Sylla, Cesar, Marc Antoniu și Octav înființară mai ales mulțime de colonii militare, cărora li se distribuira pământurile care aparținuse celor învinși: în singurul an 30 înainte de Hristos, 120.000 veterani obținură într'acest chip pământuri.

Dar Italia era sărăcită: dată pe mina sclavilor, ea nu mai era lucrată de plug. Citeva ville sumptuoase și pășuni urieșe înlocuira culturile de tot soiul care, executate de micii proprietari latini, samniți, etrusci și campanieni, întreținuse atâtea orașe înfloritoare. ¹⁾ Pliniu putea cu tot dreptul să pronunțe drastica lui sentință: *latifundia perdidere Italiam jam vero et provincias* (Hist. nat., XVIII., 7).

Concentrarea în mini puține a proprietății și a bogăției merse cu o uimitoare repegiune. Cicero, care nu era un cetățean din cei mai bogați, posedea mai multe ville, din care una singură costase 350.000 sesterți (750.000 lei). Cînd tribunul L. Marcius Philippus trecu legea lui agrară, el afirmă că nu mai erau în stat două mii de oameni posedînd vre-o proprietate: *non esse in civitate duo millia hominum qui rem haberent* (Cicero, *De officiis*, II, 22). Triumvirul Crassus, pe lingă număroase case în Roma, avea moșii evaluate la 200 milioane sesterți (peste 400 milioane franci). Cu prilejul întăului recensămînt, sub August, se constată că un cetățean roman, Claudius Isidorus, posedea 4.116 sclavi, 60 milioane sesterți, 360.000 jugere pământ și 257.000 oi. (Pliniu, *Hist. natur.*, XXXIII, 9).

Latifundiile trecînd peste hotarele Italiei se întindeau acum asupra provinciilor, unde alcătuiau complexuri neasemănat mai mari: astfel șase proprietari stăpîniau jumătate din Africa romană cînd Nero îi osîndi la moarte, iar Chersoneza Traciei întreagă aparținea lui Agrippa.

Printre proprietarii de latifundii în provincii nu lipsiau nici provincialii. Dareste de la Chavanne este de părere că în Galia, după cucerirea romană, proprietățile colective ale obștiiilor gentilice celtice devenira în cele mai multe cazuri proprietatea personală a căpeteniilor. Faptul conferirii dreptului de cetățenie asupra acelor căpetenii și asupra nobilor nu putea decît să aducă acest rezultat. ²⁾

În cursul primelor două veacuri după nașterea lui Hristos, avu loc în imperiul roman un al doilea fel de concentrare a pământului în minile unui număr restrîns de oameni bogați.

Rămășițele domeniului public din Italia neluate în stăpînire de către clasa stăpînitoare, erau arendate în schimbul dării de a zecea din roada pământului arat și de a cincea din aceea a pomilor; stringerea acestor dijme era asemenea arendată. Cea mai mare parte a pământurilor de curînd venite în stăpînirea statului se a-

1) E. de Laveleye, op. cit., p. 401. Dealtmintrelea paginile ce preced și urmează sînt un rezumat al capitolului: *La propriété à Rome*.

2) Dareste de la Chavanne, *Histoire des Classes Agricoles en France*.

renda de *censor*, sub nume de *pascua*, pe timpul funcțiunii sale, adică pe cinci ani, dar de obicei aceste arezi se prelungeau din lustru în lustru. Pământurile din această categorie erau luate în arendă de speculanți sau de asociațiuni de speculanți bogați care sau le subarendau sau le cultivau cu ajutorul sclavilor și creșteau vite pe ele.

Cînd Romanii cuceriau o provincie, ei de obicei nu confiscau pămîntul pe care se hrăneau locuitorii decît în caz de neapărată nevoie, mai cu samă pentru înființare de colonii. În deobște, precum reesă din datele ce le avem asupra alcătuirii Galiei sub dominațiunea imperială, deosebitele *civitates* provinciale păstrau, în hotarele mărginașc, alcătuirea lor tradițională chiar în ceia ce privia perceperea dărilor. Numai părțile de teritoriu luate în stăpînire de statul roman și care pentru cea mai mare parte rămăseseră pînă atunci inculte, erau administrate de fisc.

Civitățile provinciale, rămase cu desăvîrșire autonome, aveau să poarte, pe lingă sarcinile militare și cele desemnate sub numire de *sordida munera*,¹⁾ și o dare numită *stipendium*, care servia pentru plata și întreținerea trupelor, se repartiza asupra tuturor provincialilor din *civitate* și se încasa de *decurioii* alcătuint municipalitatea, care erau răspunzători pentru achitarea ei către fisc.

Tot pămîntul de trebuință : arături, finațe, pășuni, păduri aparținînd statului, era numit *ager vectigalis* și arendat în schimbul cînd a unui cens, cînd a unei dijme,²⁾ de obicei pe perioade de cinci ani, atît în întinderi mici, cit și în întinderi mari. Hyginus spune că, pe vremea lui Traian, arendarea pămînturilor vectigale în întinderi mici era foarte uzitată în Panonia și în Frigia. Cu vremea însă vedem dominînd pretutîndeni arenda în mare, mai ales acolo unde se puneau în valoare pustietăți sau locuri acoperite cu păduri, care puteau fi luate în întreprindere numai de capitaliști sau de tovărășii de speculanți. Și, de oarece perioadele scurte de arendă nu puteau, mai ales în unele cazuri, decît să exercite o influență defavorabilă asupra prețurilor, se introduce arenda ereditară, cu preț anual fix și cu servicii (*munera*) stipulate prin contract. Meitzen crede că se poate vedea în aceste arendări pe vecie, care puteau fi reziliate numai în cazul cînd arendașul n'ar fi plătit arenda doi ani de-arîndul, origina *emfileosei*.

Arendașul, pentru desemnarea căruia se întrebuița termenul de *possessor*, avea dreptul să vîndă fundul arendat, să-l amaneteze, să-l supună la fel de fel de servituți și sarcini, sub singura condiție de a se achita regulat de îndatoririle lui și de a nu pretinde reducerea lor.

1) La prestarea căroră erau supuși și cetățenii romani.

2) Dijma se dădea chiar de coloniile înființate pe pămînt *vectigal*, afară de cazul cînd actul de fundațiune specifica în chip lămurit exempțiunea.

Acest sistem care ușura în chip siraților pentru fisc administrația urieșelor întinderi alcătuiind averea statului, era întrebuințat și pentru domeniile împărătești, pe care adesea cesarul vremii hărăzia, celor ce voia să-i favorizeze, pământ cu cens în chip de miluire.

Pentru o mai mare ușurare a fiscoșului se stabili obiceiul că unui anume *possessor* mare i se arenda, iarăși pe vecie și pentru o sumă fixă, veniturile ce se cuveniau statului din arenzile, dijmele, serviciile și celelalte îndatoriri ale micilor arendași de pământ vectigal din împrejurime. Aceștia deveniseră deci un fel de vasali, sau de supuși (*Hintersassen*) ai posesorului respectiv, și astfel cea mai mare parte a pământului de treabă al provinciilor, aproape tot acel pe care nu se aflau colonii, se preschimbase în acest nou fel de proprietate mare.

Mai vedem pe marii proprietari și pe marii *possessores* din epoca imperială întrebuințind pentru cultivarea domeniilor lor, pe lângă sclavi, și *coloni*. Columella care trăia în întâiul secol al erei noastre vorbește (*De re rustica*, I, 9) cel dintâiu de ei ca de un lucru nedespărțit de latifundiu și ca fiind preferabili sclavilor pentru exploatarea proprietăților. Cert este că, la început, colonii erau oameni liberi, din stări diverse, care cultivau pământ străin. Columella ne vorbește însă de familii de colonii așezați pe proprietăți sau posesiuni particulare de mai multe generații. Îi vedem mai adesea dînd, în schimbul pământului de care se folosiau, o parte din roada și făcînd slujbe decît plătiind vre-un cens.

Dintr'o plingere a unor coloni din Saltus Britanus, un domeniu împărătesc în Africa și din decretul dat de Commod asupra acestei jalbe¹⁾, constatăm: 1° Că colonii, chiar cînd erau cetățeni romani ca cei de față, nu mai erau judecați de instanțele obișnuite. Stăpînul lor, fie acest stăpîn însuși împăratul, fie el un posesor, avea sarcina judecării lor pentru pricinile de rînd (*niedere Gerechtigkeit*) și acea a menținerii bunei ordine de cătră ei și între ei. 2° Că colonii erau ținuți să facă munci agricole în afară de *sordida munera*.

Impozitele fură unificate de Diocletian pentru întregul imperiu și de atunci ele se alcătuiră din *jugalio*, sau darea asupra pământului cultivat, și din *capitatio*, sau dare pe cap, care se plătia de fiecare cap de bărbat de 15 ani, de fiecare cap de femeie de 12 ani (de cătră unii și alții pînă la vîrsta de 65 ani), de fiecare cap de sclav, de fiecare trăgător și de fiecare vită mare. Stăpînul unui domeniu, proprietar sau *possessor* fiind răspunzător cătră fisc pentru dările colonilor săi, vedem că aceștia devenise cu desăvîrșire supuși aceluia stăpîn.

Această stare de supunere mai fu îngreuetă prin legarea de fapt a colonilor de glebă la sfîrșitul veacului al IV-lea, iar

1) Publicat de Mommsen, în *Hermes*, XV, 390.

la începutul aceluia următor vedem această *glebae adscriptio* înscrisă în lege.

Numărul colonilor crescă prin cete de barbari căzuți în captivitate și cărora li se atribuiau pământuri în provinciile nordice.

Cu totul altă categorie de locuitori alcătuiau acele cete de barbari care se supuneau imperiului de bună voe și primiau pământuri sub condițiunea serviciului militar. Probus așază astfel în Tracia 100.000 Bastarni, iar Maximian coloniză numărăoase cete de Franci printre Treviri și Nervi. Acești barbari primiră denumirea de *laeti*; legiunile dela sfârșitul imperiului se recrutău mai cu deosebire din ei. Se ntimplă chiar ca triburi barbare întregi, cu regii lor, să fie așzate în imperiu, atribuindu-li-se un teritoriu pe care îl sălășluiau potrivit obiceiurilor lor proprii.

După istoricul Zosim împăratul Magnentiu (350) și-ar fi trăs origina din *laeti*. Barbarii primind astfel pământuri în imperiu în schimbul serviciului militar, mai erau numiți și *beneficiati*, iar pământurile lor *beneficii*.

În acest timp fiscalitatea cumplită a celor de pe urmă împărați făcu povara impozitelor și a diferitelor corvezi nesuferită pentru provinciali și aceasta mai cu samă din cauza înmulțirii imunităților hărăzite puternicilor și bisericii, în urma cărora numărul contribuabililor scădea neconținut. Ei începură să se declare coloni sau tributari ai decurionilor, ai funcționarilor imperiali și mai ales ai bisericii, pentru a se folosi de imunitatea de care aceștia se bucurău: acest fel de închinare se numia *commendatio*, iar acel care se închina cu pământul său, *dediticius*.

Averea bisericii nu crescă mai puțin prin aceste închinări ale celor mici decât prin daniile celor mari. *Dediticius* era lăsat în posesiunea pământului ce-l închinase în condițiuni ușoare, însă numai în chip *precar*, pe perioade succesive de cinci ani, până la moartea lui. Iar după el se folosiau copii lui de acel pământ, dar în condițiuni ceva mai grele.¹⁾

În chipul schițat mai sus s'a născut dintăiu mica și apoi marea proprietate funciară în imperiul roman. La Greci mica proprietate s'a constituit cu câteva veacuri mai înainte, dar ea nu a fost niciodată atât de desăvirșită, atât de absolută ca la Romani, precum dovedesc împărțirile repetate de pământ în deosebitele state grecești. Apoi Grecii n'au cunoscut proprietatea mare: ea s'a născut pentru întâia oară la Romani.

Voiu încerca acuma să rezum evoluțiunea legăturilor dintre pământ, sătean și stăpin în țările apusene, după căderea imperiului.

VII. Despre evoluțiunea legăturilor dintre pământ, săteni și stăpini în Franța, Germania și Irlanda, în evul mediu.

Când un popor germanic lua în stăpinire un teritoriu, acel teritoriu era împărțit între deosebitele triburi alcătuitoare, fiecare

1) *Beneficium* și *deditio* sînt privite ca obirșia sistemului feudal.

din ele aşazindu-se într-o regiune deosebită. Iar în teritoriul afectat tribului, primia fiecare *Hundertschaft*, centurie sau centă, alcătuită de obicei cam de 120 capi de familie legați între ei prin înrudire, cite o întindere deosebită ce se numia *Marke* (hotar) al centei. Bine înțeles că peste locul ocupat de deosebitele *mărci* mai prisosia de obicei pământ care alcătua o rezervă a tribului, precum puteau să rămână neocupate regiuni întregi care rămăneau rezerve ale poporului: aceste rezerve se numiau *Volksland*, sau pământ al neamului.

Știm că, la aşazarea lor în Europa Centrală, Germanii erau încă semi-nomazi, hrănindu-se cu păstoria, vinatul și pescuitul, și nu făceau decât o agricultură rudimentară. Mărcile afectate fiecărei aşazări avind a hrăni turmele trebuitoare pentru întreținerea a peste o sută de familii, cuprindeau fără indoială întinderi mari. Este probabil că, la început, deosebitele cente schimbau între ele, din an în an, mărcile lor respective, iar muncile agricole trebuitoare pentru a produce provizia de grâne de care avea nevoie obștia, se efectuau în comun, numai roadele împărțindu-se între deosebitele familii.

După o trecere de timp însă, fiecare centă rămase aşazată statornic în cuprinsul aceluiași hotar. În acest hotar se deosebise, dela început, o parte pentru căpetenie, una, la caz de trebuință, pentru rege, alta pentru trebuințele cultului. Iar obștia se grupa după deosebitele ramuri (*Sippen*) ale genealogiei comune, în locurile ce le fusese desemnate de căpetenie, unde cultivau, tot în comun, întinderile de pământ necesare întreținerii lor.

Dar aceste aşazări nu erau încă statornice; dacă se credea necesar, se indica după un an, doi sau trei, fiecărei *Sippe* alt sălaș.

În curind însă aceste sălașuri ale grupelor gentilice suspomenite se făcură statornice, alcătuiind alătea aşazări sătești; iar casa și grădina încunjurind casa fiecărui gospodar deveni posesiunea lui statornică și exclusivă. Locul curățit din pajiște împrejurul acestor aşazări (al vetrei satului, cum s'ar zice la noi), care fusese fără indoială curățit prin munca obștiei, fusese lucrat la început tot în comun. Când însă fură curățite întinderi ale căror cultură ajungea pentru îndestularea cu prisosință a trebuințelor tuturor gospodăriilor, faptul că unele căsnicii aveau mai multe, iar altele mai puține guri de hrănit, făcu ca producerea pini trebuitoare pentru hrana lor să fie lăsată în grija fiecărei căsnicii în parte. Se afectă deci, în fiecare lan sau bucată de arătură de aceeași calitate (*Gewann*), fiecărei căsnicii cite o întindere la fel. Și pentru a face să dispară orice pricină de plîngere că bucată vecinului este mai rodnică, folosința deosebitelor bucăți puse în cultură erau trase la sorți în fiecare an. Numărul întinderilor curățite din pajiște sau rupte din țalină crescînd din an în an, creștea și numărul bucăților, de întindere uniformă, care se trăgeau la sorți.

Astfel se stabili concepțiunea că fiecare casă cu grădina

(*Hof*, curtea) ei, dădea posesorului ei drept la folosința unui număr statornic de *Morgen* sau *Acker* (*journalneaux, arpents*, pământuri, pogoane) în partea defrișată a hotarului și a altui număr statornic de *Morgen* sau *Acker* (delnițe) în fînățele cuprinse în acel hotar, a cele bucați de arătură sau de fînăț schimbându-se însă din an în an. Dreptul la folosința acestui număr de *Morgen* de loc de hrană era privit ca atîrnînd de posesiunea curții din sat, care mai avea un drept de folosință, în devălmășie, asupra pășunilor, a pădurilor și a apelor de pe hotar. Această de pe urmă parte, locurile de pășune și pădurile, rămase neîmpărțite, se numia *Allmend*. Curtea cu dependențele ei din vatra satului, din arătură și din fînăț, și cu drepturile ei în pășuni și păduri, alcătuita o întregime numită de Germani ¹⁾ o *Hufe* sau *Hube*, în documentele latine *mansus, curtis*, în acele franceze *manse*, la Șvedezi *mantal*, la Danezi *bool*, la Englezi *hide*, în documentele ungare medievale *sessio*, iar la noi *jireabie*.

Hufe nu se împărția, ea trecea întreagă fiilor, în stare de a purta armele, ai posesorului ei. Dacă acesta muria fără urmași bărbătești, se întorcea la *Sippe*, care înzestra cu ea pe vre-un oștean tînăr din sinul ei.

Obiceiul tragerii la sorți a bucaților de arătură încetă în cursul veacului al șaselea; însă fără ca partea de arătură a unei *Hufe* să fi fost comasată: ficare *Hufe* urma să poseadă bucați în toate lanurile (*Gewanne*) arate. Se vede că se făcu pretutindeni, probabil treptat, o ultimă tragere la sorți care rămase definitivă. Asolementul trienal fiind aceluși în vigoare la popoarele germanice, *Gewannurile* se împărțeau în trei sole: una pentru grâu și săcară, una pentru orz și ovăs și a treia pentru toloacă, toți gospodarii fiind siliți a sămăna aceeași sămînță în fiecare solă: această regulă se numia *Flurzwang*, cuvînt care se poate traduce prin: asolement obligatoriu.

Tacit ni arată că, încă de pe vremea lui, deosebirea de clase exista la Germani și că erau căpetenii care primiau întinderi de pămînt mai mari decît ceilalți membri ai comunității (*Agri pro numero cultorum ab universis in vices occupantur: quos mox inter se secundum dignitatem partiuntur...* Tacit, *Germ.*, XV.). ²⁾ Trebuie deci să admitem că părțile atribuite acestor căpetenii erau cu mult mai întinse decît acele ale oamenilor liberi de rînd (*Gemeinfreie*). De oarece știm că Germanii aveau sclavi, este de admis că căpeteniile cultivau acele pămînturi mai întinse, lor atribuite, cu ajutorul brațelor robilor lor.

1) Fustel de Coulanges a dat acestui text altă interpretare decît cea primită pretutindeni pînă la el, voind să dovedească că proprietatea colectivă n'ar fi existat niciodată. Cercetările celor din urmă patruzeci de ani au dovedit însă că atît părerea ilustrului istoric în privința neexistenței proprietății colective, cît și interpretarea dată de el textului de mai sus sînt cu desăvîrșire greșite.

2) Pentru mai multă lămurire asupra celor ce preced, vezi Lamprecht, *Deutsche Geschichte*, I. p. 166—174; Meitzen, *Siedelungen*, I, p. 72)

Cind un membru oareșcare al unei asemenea obștii curăța vr'o întindere de loc de pădure sau de spini și o cultiva, după ce mai întâiu o împrejmuisse printr'o îngrădire de piatră sau de lemn, acest pământ devenia posesiunea lui statornică, ne-supusă tragerii la sorți și se numia *bifang*. Este clar că căpeteniile fiind mai bogate, avind mai mulți sclavi, erau în măsură să aibă mai multe asemenea curățuri.

Proprietate privată și individuală, în sensul dat acestui cuvint de dreptul roman, n'a existat de loc la vechii Germani: drepturile lor asupra pământurilor pe care erau așezați, erau numai niște drepturi de folosință. Gospodarul avea drept, nu de proprietate, ci de folosință particulară (*Sondernutzung*) asupra pământului atribuit lui. Mai tirziu numai făcut-au Germanii distincțiunea între *Sondernutzung* (folosință particulară) și *Sondereigen* (posesiune particulară.¹⁾

Deși obștiile teutonice prin însăși alcătuirea lor pot fi privite numai ca niște democrații, totuși se pare că, în fiecare din ele, exista o tradițiune după care era o familie anumită sau mai multe familii în vinele membrilor cărora curgea singele cel mai curat al neamului; probabil din cauză că descendența directă a acelei sau a acelor familii dintr'un strămoș direct era mai în amintirea tuturor. Din membrii unor asemenea familii se alegeau căpeteniile expedițiilor oștenești; dar de oarece în această treaptă de alcătuire, deosebitele atribuții ale autorității nu se deosebiau încă, aceea dobândită de căpetenie cuprindea, la un loc, puterea politică, puterea militară și puterea judiciară. La prilejuri vajnice desemnarea căpeteniei se făcea printr'o adevărată alegere, dar în împrejurări obișnuite această alegere avea o tendință să recunoască pe cel mai în vîrstă dintre agnații bărbătești ai familiei care avea întăetatea în obștie. Asemene autoritate, care la început fusese oștenească mai mult decît altceva, avea în vremi mai pașnice aplecarea să ia o formă politică și judiciară. Căpetenia astfel aleasă dintr'o familie privilegiată primia partea cea mai mare din pământurile ceurite dela altă obștie satească; apoi avem temeiul pentru a presupune că slujbele ei erau răsplătite prin o parte neobișnuit de mare în pământul obșteșce aparținind obștiei pe care o povățuise. De fapt, orice întimplare care tulbura rînduiala pașnică a obiceiului satesc, ducea la o creștere a familiei conducătoare și a șefului ei. Printre privilegiile dobîndite de el era unul a cărui însemnătate nu se arată decît mult mai tirziu. El deveni, în obștia lui, destul de puternic pentru a deosebi partea lui de pământ de rămășița hotarului, și, în caz cînd găsia cu cale, destul de puternic pentru a o îngrădi; rupind sau slăbind astfel acel sistem de cultivare obștească sub ocîrmuirea unui obicei devenit lege, a cărui ființă atirna mai ales dela conlucrarea tuturor sătenilor.²⁾

Famiile căpeteniilor și în deobște urmașii acelor pe care începuturile patriarcatului le găsise ocîrmuind vre-o gînte matriarcală, alcătuiră o clasă privilegiată, o nobilime posedînd pe lingă vază în ochii tovarășilor și mijloace materiale mai însemnate decît mulțimea lor.

Trebuie observat că aceste obștii erau veșnic în neînțelegeri și sfadă unele cu altele, sfadă care ducea la dese lupte cu arma între deosebitele triburi.

1) G. L. v. Maurer, *Einleitung zur Geschichte der Mark-Hof-Dorf- & Stadtverfassung.*

2) Sir Henry Sumner Maine, *Village communities in the East and West*, p. 144 sq.

O obștie biruia pe alta și pleanul cucerit prin acest războiu era de obicei partea de pământ rămasă obștească ori prisosul de pământ al obștiei (tribului) învinse. În unele cazuri învingătorii ieau în stăpînire și sălășluesc parte din prisosul astfel cucerit, sau ei se fac stăpîni pe întregul hotar al birușilor și-l restituie acestora spre a se folosi de el în aștinerea obștiei cuceritoare... Și cînd pământul era restituit obștiei cucerite în asemenea împrejurări, superioritatea astfel dobîndită de obștia cuceritoare sămăna foarte mult cu o suzeranitate feodală. Și o astfel de suzeranitate nu era totdeauna urmarea unei izbînzi în războiu. S'ntimpla adesea ca o obștie care posedă pământ obștesc de o întindere neobișnuit de întinsă sau cu deosebire de rodnic, să trimită pentru a-l sălășlui colonii de familii luate din sinul ei. Fiecare din aceste obștii nouă primea cîte o nouă întindere de loc pentru a-i servi drept pământ de hrană, dar acel neîntrebuințat urma să rămînă bîn al obștiei întregi, al acelei vechi ca și al acelei nouă. În capul acestui fel de confederație stătea totuși obștia mamă, și pare neîndoelnic că, astfel fiind starea lucrurilor, ea revendica un drept de superioritate sau de suzeranitate asupra obștiilor mai tinere.¹⁾

O caracteristică a căpeteniei era faptul că el posedă un *Gefolge* (urmă în sens de *suite*). În aceste suite intrau pe de o parte oșteni încercați iar pe de alta ucenici în meseria armelor. Faptul intrării lor în *suită* avea pentru toți de scop apărarea specială a căpeteniei în timp de războiu, iar slujba de bună voe în casa lui în timp de pace. Suita mai alcătuiă pentru cei tineri o școală în care învățau, pe lingă disciplina și meseria oștenească, arta de a se purta în chip cinstit în toate împrejurările vieții. Legătura dintre căpetenie și membrii suitei sale era credința nestrămutată, până la moarte, ce ei îi jurase și a cărei părăsire era pedepsită cu pierderea cînstei și cu moartea. Iar căpetenia era datoare să-i ocrotească și să-i sprijine la orice nevoie a lor. Ea era singurul lor liman de scăpare, căci, în intrarea lor în *suită*, erau deslegați de ocrotirea *Sippe*i și alcătuiău, împrejurul Domnului ce și-l alesese, o nouă gînte de frați de arme. Cu cit era mai numeroasă *suita* unei căpetenii, cu cit mai mulți războinici vestiți și tineri de naștere falnică făceau parte din ea, cu atit mai mare era vaza acelei căpetenii. Aceasta din partea ei avea grija ca ei să fie bine ținuți, frumos îmbrăcați și armați. Erau în deobște călări și alcătuiău singura călărimă serioasă de care dispuneau neamurile germanice dela Vest.²⁾

Am văzut mai sus că, în caz de războiu, pentru povățuirea contingentului trimis de centele unui trib sau ale unui popor întreg, se alegea, din numărul căpeteniilor, un duce (*Herzog*), se înțelege, cel mai cu vază dintre ei. În *suita* unui asemenea duce alergau fără îndoială toți doritorii de glorie și de dobîndă bogată care până atunci nu făcuseră parte din *suită*.

Marii principii ruși aveau și ei o *suită*, la fel cu *Gefolge* germanic, pe care o numiau *drujina*; este probabil că același lucru exista și la alte popoare slave.

1) Sir Henry Sumner Maine, op. cit., p. 143 sq.

2) Lamprecht, op. cit., I, p. 164 sq.

Încă din veacul al treilea după Hristos presiunea Slavilor asupra popoarelor germanice dela Est repercutându-se asupra acelor aşazate între Elba şi Rin, îngreuia din zi în zi condiţiile de traiu ale acestora, silindu-le să caute o uşurare prin incursiuni în provincia romană din dreapta Rinului şi chiar peste Rin. Alamanii făcură, în a doua jumătate a veacului al III-lea, repeţite incursiuni în Galia, distrugînd oraşele Langres şi Clermont, iar Francii străbătînd-o întregă, trecură Pirineii şi pustiiră Taragona. Provincia din dreapta Rinului fu perdută şi agrii decumaţi căzură în mina Germanilor. La mijlocul veacului următor Alamanii şi Francii, uniţi cu Saşii, trecură Rinul şi cuceriră: Francii Salieni Toxandria (ţara dintre Escaut şi Meuse), iar Alamanii Alsacia, şi se menţinură într'însele cu toate eforturile şi succesele parţiale ale Romanilor. Şi pe măsură ce creştea şi presiunea Slavilor asupra Germanilor dela Est şi aceea a acestora asupra congenerilor lor dela Apus, cu atîta scădea puterea de rezistenţă a împărăţiei.

Vestgoţii trecură Alpii, prădară Roma în anul 410, iar cu doi ani mai tîrziu întemeiară în Galia un stat al lor. În acelaşi timp Alamanii, Suevii şi Burgunzii se răspîndiră dincolo de Vosgi, în văile Ronului şi Doubsului de-oparte, în acea a Moselei superioare de alta. Francii Salici, Hamovii, Francii Ripuari şi Hesianii cuceresc basenurile Escautului (Şeldei), Meusei, a Moselei inferioare şi a Mainului. Cu vremea, aceşti Franci întinzîndu-se spre apus şi miază-zi, întemeiază crăia Merovingilor, sub sceptrul căroră Clodvig, la începutul veacului al VI-lea, după ce învinse pe Alamanii şi pe Burgunzii, întruni Galia aproape întregă şi mare parte a Germaniei dintre Rin şi Elba.

Romanii dădeau căpeteniilor care povăţuiau năvălirile Germanilor în împărăţia lor titlu de regi (*reges, reguli*), însă aceştia indeobşte nu erau *Kuningi*, ci duci (*Herzöge*), aleşi dintre căpeteniile mai cu vază înadins pentru a povăţui cetele năvălitorilor. Dar faptul cuceririi unor ţări locuite de o populaţie relativ deasă, care era ocîrmuită de veacuri de alcătuirea şi de legile cele mai perfecte ce se puteau închipui atunci, punînd pe acele căpetenii oştenestî în capul unor state cu naţionalitate şi alcătuirii amestecate, nu putea decît să aducă, ca urmare firească, transformarea acelor povăţuitori militari în regi ereditari; astfel se născu la Franci dinastia Merovingilor. Această transformare mai fu desăvirşită prin faptul creştinirii, în veacul al şaselea, a lui Clodvig şi a obştiei cuceritorilor. Sprijinul, de altmîtră, interesat, ce biserica, a cărei înfiurire şi putere creştea răpede din zi în zi, îl dădea regilor dispensa ori de favoruri nu putea decît să mărească în chip însemnat, în ochii poporului, vaza regalităţii.

În cele de pe urmă timpuri, împărăţia era împărţită în comitate (*comitatus*), care se subîmpărţiau în ducate (*ducatatus*),

avind în capul lor cite un comite (*comes*) sau cite un duce (*dux*), însărcinat cu administrarea diviziunii sau a subdiviziunii respective. Aceste împărțiri fură păstrate de Franci, însă, de oarece la ei ducele (*Herzog*) venea îndată după rege, ei dădură vechilor comitate numele de ducate, avind duci în capul lor, iar vechile ducate luară numele de comitate și fură administrate de comiți (*Grafen, grafiones, comites*), stînd sub poroncile ducelui, iar numărul lor fu mărit în chip foarte însemnat. Ducii erau meniți să fie povățuitori superiori ai trupelor și să privegheze administrația comiților; în realitate ocirmuirea era în minile acestor de pe urmă.

Numărul barbarilor Franci, Alamani, Suevi, Burgunzi etc., care au cucerit Galia și s'au așăzat într'însa, era mult prea mic pentruca ei să fi putut coloniza, în chip efectiv, prin ei înșiși, măcar o mică parte din acel întins teritoriu, sau să sporească în chip simțitor populațiunea lui.¹⁾

Ei nicăiuri nu răpiră populațiunii băștinase întregimea pămîntului de care aceasta se folosia. După legile romane în vigoare în veacurile al IV-lea și al V-lea după Hristos, cînd se încvartiruiau trupe la locuitorii provinciilor, fiecare proprietar era dator nu numa: să primească la el unul sau mai mulți oșteni, dar mai era ținut să le lase a treia parte din venitul lui. Pe urmă, cînd Burgunzii și Visigoții se stabiliră în Galia meridională pe temeiul unui tratat încheet cu Honorius, această așăzare fu făcută în condițiunile stipulate de legea în chestiune, însă pe cînd încvartiruirea trupelor era provizorie, așăzarea acestor barbari luă un caracter statornic. Înainte de căderea desăvirșită a împărăției, magistrații civitaților provinciale (a ținuturilor), în care regii barbari erau cantonați, recunoscură suveranitatea Burgunzilor și a Goților, închezășluindu-li-se în schimb posesiunea pămînturilor rămase în stăpinirea lor.²⁾

În unele locuri Burgunzii luară două treimi din pămînt, dar nu se pare că această măsură să fi fost aplicată vreodată pe toată întinderea unei provincii; este aproape sigur că numai unele teritorii fură împărțite, mai cu deosebire pămînturile fîscului și acele obștești. Pămînturile cultivate și viile din valea Ronului rămaseră în minile populațiunii romane, pe cînd Burgunzii își împărțiră mai cu samă pășunile și pădurile.³⁾

Francii și Alamanii procedară altfel. Aceste două popoare se amestecară mult mai mult cu populațiunea galo-romană, căci dințaiu nu fură încvartiruiți pe la locuitorii provinciali. Imperiul dela început le atribui de-adreptul teritorii pustii aparținînd fîscului, iar ei se așăzară pe aceste teritorii în corpuri de națiune. Mai tirziu, cînd Francii deveniră stăpinii Galiei, în timpul crănilor lui Clodvig și ale fiilor săi, ei ocupară vechile domenii împărătești și confiscară pămînturi aproape în toate provinciile.

1) Dareste de la Chavanne, op. cit., p. 83, zice: „s'a socotit, în chip într'adevăr cam vag, că Burgunzii puteau număra 60 - 80.000 oameni, Vizi goții pe atîția și numai Francii o cifră superioară“.

2) Ibid., ibid., p. 86.

3) Ibid., ibid., p. 87 sq.

Dar, pe lângă aceste confiscări, ei încheazășlaură civităților, în tratatele ce le încheiară cu ele, stăpinirea asupra pământurilor care le aparțineau ; numeroase texte din secolul al VI-lea ni arată episcopi obținind dela regii merovingiani chezășii pentru conservarea bunurilor bisericii episcopale sau ale orașului lor de reședință. ¹⁾

*

Marile proprietăți particulare care existau în Galia înainte de cucerirea francă rămaseră deci, pentru cea mai mare parte, în ființă și după acea cucerire. Proprietarii lor la început erau puși într'o poziție de inferioritate față de barbari : gloaba (*Wehr-geld*) impusă pentru uciderea unui Franc liber de rind fiind mai ridicată decit aceea a oricărui Roman. Dar acești proprietari știind să se îngrațieze pe lângă regii franci, ajunseră la situații cu vază și în curînd dispăru orice deosebire între ei și barbarii fruntași.

Căpeteniile Francilor și membrii suitelor, drept răsplată pentru serviciile aduse, primiră, după importanța lor, întinderi mai mari sau mai mici de pămînturi de ale fîscului și de bunuri confiscate cu titlu de proprietăți desăvîrșite. Rămășița pămînturilor fîscului, a domeniilor împărătești, a bunurilor confiscate, codrii fără stăpin și locurile pustii fură declarate pămînturi ale regelui (*Königsland*). ²⁾

Aceste pămînturi alcătuiau averea, adevăratul tezaur al regelui. Cu ele se răsplăteau serviciile făcute lui sau statului, cu ele se împăcau nemulțămirile ivite, cu ele se dobîndia ertarea de către episcopi a grelelor păcate comise, binecuvîntarea și mijlocirea bisericii către cer pentru izbutirea întreprinderilor începute sau proiectate.

Barbarii nu cunoșteau dările ; la venirea lor numeroase orașe, împreună cu teritoriile lor, obținură scutiri de biruri,—puține de tot erau veniturile care curgeau în visteria regilor franci. Ei se văzură siliți să atribue ducilor, comiților și funcționarilor de tot felul, drept salariu pentru ostenele lor, venitul unora din domeniile regale aflate în circumscripțiunea diregătoriei lor. Bine înțeles că, la început, aceste beneficii se afectau însăși diregătoriei, iar nu persoanei care o ocupa. Dar, cu slăbăciunea puterii regale, care mergea crescînd mereu, diregătoriile, mai alés acele mari, devenind ereditare, deveniră ereditare și domeniile afectate lor și, cu vremea, se confundară cu bunurile particulare ale urmașilor beneficiențului.

La sfîrșitul veacului VI, comiții deveniseră astfel aproape

1) Darest de la Chavanne, op. cit., p. 88.

2) Paginile care urmează alcătuiesc un rezumat combinat al materiilor cuprinse în capitolul al doilea din cartea a patra a volumului I din *Deutsche Geschichte* a lui Lamprecht și al acelor cuprinse în cartea a noua a celui de al doilea volum din *Siedlungen* al lui Meitzen.

pretulindeni mari proprietari ai circumscripțiunii lor; iar Clodoa-cru al II-lea fusese constrins să făgăduiască formal, în anul 614, că va alege pe comiți numai dintre marii stăpîni teritoriali ai ocolului (*Gau*) respectiv. În scurt timp vedem această dem-nitate devenită monopolul citorva familii din comitat, pentru a rămînea, în veacul al optulea, ereditară într'același neam.

Precum am văzut mai sus, atît domeniile fîscului, cit și acele împărătești erau locuite de cultivatori de pămînt de di-ferite stări, în cea mai mare parte de coloni. Cînd regele hără-zia un asemenea domeniu cu titlu de beneficiu, beneficientul devenia totodată stăpînul pămîntului și diregătorul țaranilor așă-zați pe el. De oarece acel domeniu avea valoare numai cit timp era cultivat și brațele erau cu deosebire rari, noul stăpîn se feria să se atingă cituși de puțin de esența condițiunilor în care locuitorii așăzați pe domeniul hărăzit lui se folosiau de pă-mînturile ce le cultivau, cel mult, pe ici și colea, se va fi încercat să mai mărească cu cite ceva redevențele. Pe de altă parte acei care primiau dela rege domenii cu titlu definitiv, deveniau în curînd și ei stăpîni ai pămîntului și totodată diregători ai țaranilor așăzați pe el în urma imunității ce, cu vremea, se hărăzia tu-turor stăpînilor de domenii de oareșcare însemnătate. Este bine înțeles că și acești donatari cu titlu definitiv respectară dreptu-rile de posesiune ale locuitorilor domeniilor ce le dobîndise.

Hărăziri de asemenea domenii se mai făceau de cătră regi și în loc de plată, pentru avansuri bănești, furnituri și altele.

Cu toată întinderea urieșă a domeniilor fîscului lăsate de Romani și a codrilor fără stăpîni, acest bogat izvor de resurse ale regilor franci dela o vreme începu să sece, cu deosebire în urma marilor dăanii făcute bisericii. Chilperih (+584) se plîngia ade-sea că: *ecce pauper remansit fiscus noster, ecce divitiae nostrae ad ecclesias sunt translatae,*¹⁾ și începu să întoarcă unele din hărăziriile făcute bisericii, dîndu-le la alte fețe. Totuși se crede că proprietățile bisericii, la începutul veacului al VIII-lea, acoperiau o treime din pămîntul cultivabil al Galiei.

Carol Martel, pentru a face față înărmărilor, mulțumită căro-ra izbuti să răspîngă năvălirea Saracenilor, fu silit să seculari-zeze parte din bunurile ecleziastice, iar fii săi, Carloman și Pi-pin cel Scurt, spre a putea întîmpina cheltuelile statului care sporiau mereu, înființară proprietățile bisericesti censitare. Bunurile ce nu se putură lua înapoi dela biserică fură declarate proprietăți inalienabile ale ei, însă conferite la deosebite fețe ca beneficii veșnice ale bisericii, pentru care beneficientul plătia bisericii respective un cens fix, la început cite un *solidus* de fiecare *Hufe*. Carol cel Mare atribui bisericii, la 779, a zecea plus a nouă parte, adică 2/10 din producțiunea acestor pămînturi. Beneficienții mai erau datori să contribuie la întreținerea clădirii bisericii de pe domeniul respectiv. Bine înțeles că aceste beneficii

1) Iată săracă rămas-a visteria noastră, iar bogățiile noastre trecut-an la bisericii.

de pământuri bisericesti se hărăziau de regi numai în schimbul unei plăți sau unor servicii făcute sau urmînd a se face.

Asemenea beneficii se constituiră începînd din vremea lui Carol Martei și pe rămășița domeniilor regale, mai cu samă în schimbul îndatoririi serviciului militar călare. Această categorie de beneficienți primiau de obicei un teritoriu întins, cu dreptul să-l împartă la rîndul lor în beneficii mai mici, asemenea sub îndatorirea serviciului militar călare, spre a-i pune în stare să răspundă chemării regelui nu singuri, dar însoțiți de cîte o ceată de călăreți. Aceste două categorii de beneficii se numiau feuduri (*fiefs*) și sub feuduri (*arrièrè fiefs*), primul beneficiar, acel al întregului feud, eră un vasal (*vassal*), ceilalți sub vasali (*vavassaux*, *arrièrè vassaux*) ai regelui. Același mod de hărăzire de pământ sub titlu de feuduri și sub feuduri, în schimbul serviciului militar, îl vedem întrebuițat de duci, comiți și de biserică. Aceste beneficii, care la început erau conferite pe viață, deveniră foarte în curînd ereditare ca și cea mai mare parte a diregătoriilor.

Numărul vasalilor seniorilor celor mari și ai bisericii spori în chip însemnat prin acel al oamenilor liberi care se *comendau* lor, îndatorindu-se, în schimbul ocrotirii lor, la serviciul oștenesc. Cu vremea primiră asemenea beneficii în schimbul slujbei militare călare chiar oameni neliberi, care servise stăpînului cu credință, înmulțindu-se astfel în chip foarte însemnat suita militară și prin urmare puterea marilor seniori teritoriali.

Încă sub Carol cel Mare, spre a putea pune cit mai repede oștirea în mișcare, ordinele spre acest sfîrșit se trimiteau, nu ca mai înainte, exclusiv numai comiților, ci și vasalilor avînd sub ei vavasali, dispoziție care mări mult vaza marilor stăpîni teritoriali asupra locuitorilor din ținuturile lor.

Tendența vremii se oglindește bine în dispozițiunile din 847 ale lui Carol cel Pleșuv, care glăsuesc :

II. Mai voim ca fiecare om liber din regatul nostru să-și aleagă un senior (*seniorem*) pe care îl va voi, pe noi sau pe unul din credincioșii noștri...

III. Poroncim ca nime să nu părăsască pe seniorul său fără drept te-meiu și ca nime [din seniori] să nu-l primească, ci să se urmeze după cum a fost obiceiul în vremea predecesorilor noștri.

Să vedem acum intruct alcătuirea mării proprietăți născute din astfel de împrejurări a afectat drepturile de folosință asupra pămîntului ale celorlalte clase agricole din țările cucerite de Franci.

Este vederat că ea nu a putut să știrbească întru nimic acele ce le aveau asupra pămînturilor lor oamenii liberi de rînd aparținînd neamului cuceritor, cel puțin în veacurile care au urmat îndată după cucerire.

În cit privește Galo-Romanii pe care cucerirea îi găsisse în posesiune de pămînt, am arătat mai sus că marea proprietate

urmă să subsiste cum era sub Romani, suferind pe alocurea știrbiri mai mult sau mai puțin însemnate. Nu este nici un temeu care să îndreptățască presupunerea că condițiunea colonilor așezați pe acele proprietăți să se fi schimbat în chip simțitor.

Micii proprietari care posedau pământ impozabil rămăseră asemenea nesupărați în stăpînirea lor.

În stăpînirea căpeteniilor și a regelui căzuse codri mari și pustiuri întinse, din care parte, în cursul vremii, făcu obiectul unor hărăziri întocmai ca domeniile locuite. Acei în stăpînirea cărora ele căzuse le împărțiră în mansuri și le distribuiră colonilor ce-i putură aduna.

Forma sălășluinții era, în linii mari, acea poporană (*volkstümlich, volksmässig*), obișnuită de Germani din veci, cu deosebire că *hufa* fiecărui gospodar alcătuia, în aceste așezări, cite un bloc compact în care se mărginea stăpînirea lui, pe cînd, precum am văzut, în așezările vechi făcute după obiceiul poporului, fiecare gospodar stăpînea părți în fiecare lan (*Gewann*) sau în mai multe lanuri de aceeași calitate. Aceasta fiindcă, în aceste așezări nouă, stăpînul singur hotăra chipul împărțirii și lui puțin îi importa dacă un gospodar avea în partea lui numai pământ bun și altul numai pământ inferior, iar regularitatea împărțirii hotărului lui prezinta pentru el mai mare importanță. Această sălășluire, făcută de oameni cărora regele le hărăzise locuri pustii sau păduri, este numită de autorii germani care și-au făcut o specialitate din această chestiune sălășluire sau colonizare stăpînească (*grundherrliche Siedelung*), pentru a o deosebi de sălășluirea făcută din vechime, de popor, pe care o numesc sălășluire după obiceiul poporului (*volkstümliche* sau *volksmässige Siedelung*).

Este bine înțeles că oamenii liberi care veniau astfel să transforme păduri și pustiuri în lanuri cultivabile, se așezau pe părțile lor numai în calitate de coloni cu drept ereditar la folosința pământului pus în valoare și păstrîndu-și libertatea deplină.

Legăturile dintre stăpînul pământului (*Grundherr*) și colonul care se așeza pe pământul lui variau dealtmintrelea după starea căreia acesta îi aparținea, după obicei, după condițiunile locale, după starea și calitatea pământului și după învoiala făcută între ei.

Selavul și omul cu libertate limitată stabilit de un proprietar pe pământul lui spre a-l cultiva pentru propria lui (a colonului) folosință, dobîndia prin însuși acest fapt, oricît de mari ar fi fost sarcinile impuse lui, dreptul de a aduna un peculiu al lui și mai era însărcinat, în calitate de reprezentant al pământului de care se folosia, să susțină drepturi față de vecinul lui, ceia ce vederat că-l ridica cu mult peste starea de selăvie.¹⁾

Pe pămînturile posesorilor și ale proprietarilor romani care

1) Meitzen, *Siedelungen*, II, p. 283.

fuseseră confiscate de Franci se aflau leti și coloni. Câtă vreme domeniul în chestiune rămânea în stăpînirea regelui, censurile și prestațiunile acestor cultivatori se împlineau de vre-un diregător al regelui; de îndată ce regele îl hărăzia unui al treilea, însărcinatul noului stăpîn lua locul diregătorului regal, iar legăturile lor cu pămîntul rămîneau absolut aceleași ca sub ocîrmuirea romană.

Nu suferi vre-o schimbare nici stărea de drept a acestor categorii de cultivatori. Ei erau supuși încă din vremea lui Traian judecării stăpînului, a procuratorului stăpînului sau a altui om al lui care, față cu ei, avea calitatea unui *judex privatus*, și mergeau înaintea judecătorului public numai pentru fapte aducînd după sine pedepse capitale. Faptul că erau acuma, sub regii franci, supuși judecării stăpînului teritorial, nu schimba întru nimic situația lor.

Obîrșia acestui drept de jurisdicție al stăpînitorilor teritoriali, care devenise cu vremea universal în regatul Merovingilor, tre-bue căutată în imunitatea hărăzită de primii regi creștini bisericii pe pămînturile care-i aparțineau la mijlocul veacului al șaselea, și consista în faptul că funcționarii regali erau opriți de a călca pe un pămînt al cărui stăpîn se bucura de imunitate. La început imunitatea consista în scutirea de impozite a bunurilor ale căror stăpîni o dobîndise, funcționarii fiscali ne mai avînd dreptul să calce pe ele; în curînd însă această interdicție se întinse și la judecării regali, rămînînd dreptul de judecată un privilegiu al celui ce dobîndise imunitatea. Creat în folosul clerului, acest privilegiu se întinse repede asupra bunurilor mirenilor și, la sfîrșitul aceluiași veac, imunitățile mirene erau de parte de a alcătui o excepție, fie că fusese dobîndite prin hărăzire regală, fie că oameni puternici și le însușise. Pe la sfîrșitul epocii merovingiane puțini erau mirenii sau clericii cu oarecare vază care să nu fi obținut imunitatea proprietății lor.

Oamenii liberi, chiar acei care țineau pămînturi pentru care plăteau un cens, nu erau la început supuși jurisdicțiunii stăpînului decît atunci cînd se aflau în casa sau în curtea stăpînului sau țineau mansuri servile de bună voia lor.

Era firesc de altmîntrelea ca oamenii liberi să nu primească pămînturi în condițiuni neavantajoase și, de oarece stăpînii, dacă dispuneau de belșug de pămînt, erau în schimb veșnic în lipsă de oameni care să-l ia dela ei spre cultivare, este de crezut că nu vor fi fost din cale afară exigenți. Totuși această relațiune între omul liber, țînînd, sub condițiunea oareșcăror censuri și prestațiuni, pămîntul dela un om puternic, era primejdioasă pentru cel dintăiu. Se putea ca, din diferite împrejurări, el să nu-și achite îndatoririle la vreme, ca el să rămînă dator, ceia ce, după obiceiurile de atunci, dădea stăpînului pămîntului un drept nu numai asupra averii, ci chiar asupra persoanei lui. Și, în contra arbitrarului stăpînului, dreptul de apel la judecata comitelui nu era o chezășie îndestulătoare.

Comitele nu avea competență pentru a cunoaște litigiurile

privitoare la legăturile dintre sătean și stăpîn. Chestiunile de posesiune, de hotare, acele privitoare la obiceiuri agricole, la folosința apelor, la pășuni, la folosința pădurii, la construcție de drumuri, la repartizarea sarcinilor publice, la contravențiuni, la amanetări, acele de poliție rurală în comunele de săteni liberi, se hotărau de diregătorul ales de ei sau de sfatul bătrînilor, iar pe domeniile stăpînești de cătră însuși stăpînul sau de *villicus* numit de el. În acest de pe urmă caz omul liber care avea a se plînge de vre-o nedreptate a stăpînului nu era îndreptățit să speredreptarea dela un asemenea județ, iar apelul la judecata comitelui, pe lingă că era costisitor și încunjurat de greutăți, nu prea oferia nici el sorți de izbîndă; apoi chiar în acest de pe urmă caz reclamantul era expus la răs_bunare din partea stăpînului.

Comendațiile cătră biserică, care, precum am văzut, începuseră încă sub imperiu, își urmară cursul și sub noul regim. Cugetul noilor convertiți barbari prea adesea era torturat prin amintirea vre-unei fapte grele punînd în primejdie mîntuirea sufletului lor. Spre a o spăla și a dobîndi totodată ajutorul rugămintelor bisericii, ei se dădeau acesteia împreună cu bunurile lor, mai ciștigînd astfel și ocrotirea, foarte puternică atunci, a clerului în toate împrejurările vieții. Biserica spre a încuraja asemenea fapte, trata pe comendați cu cea mai mare blîndeță, supărîndu-i prea puțin cu slujbe și lăsîndu-le avutul în schimbul unei plăți din cele mai ușoare. După moartea comandatului însă, acel avut era lăsat copiilor săi în condițiuni mai grele, tinzînd a deveni împovărătoare pentru viitor. Mulțimea acestor comendări și îngreueră condițiunii urmașilor comendaților fură cauza dispozițiunilor ce le găsim în legiurile Alamanilor și ale Bavarezilor stipulînd limita sarcinilor ce se puteau impune de biserică fiilor și nepoților comendaților.

Mustările cugetului și grija mîntuirii sufletești erau departe de a fi singurele temeuri care ademeniau pe oamenii liberi să se comendeze. Comendările cătră mireni erau nenumărate; unii se comendau pentru a plăti o datorie, alții pentru că erau lipsiți de sprijin, pentru că să scape de un dușman puternic, pentru a scăpa de arbitrar, pentru a dobîndi sprijinul unui om cu vază; mulți își comendau persoanele pentru a dobîndi folosința unui manse de pămînt. Sub Carlovingiani temeiul de căpetenie al comendărilor era dorul de a scăpa de împovărătoarea sarcină a serviciului oștenesc călare, care apăsa atît de greu pe oamenii liberi posedînd pămînt.

Este sigur că sub urmașii lui Carol cel Mare condițiunea oamenilor liberi dela țară se deosebia de cea a celor cu libertate mărginită mai cu samă numai prin faptul că nu erau legați de glebă și se puteau muta dela un loc într'altul. Însă stăpînul putea să pună pedici și la exercitarea acestui drept, făcîndu-i chiar, în nu puține cazuri, cu totul iluzoriu.

Astfel s'a creat proprietatea mare, seniorială, în Franța și în partea despre apus a Germaniei; în Italia, Spania și Portugalia ea este datorită unei evoluții la fel.

*

Voiu examina acuma pe scurt evoluțiunea legăturilor dintre pământ, sătean și stăpîn după căderea împărăției apusene, în părțile Germaniei asupra cărora nu se întinsese ocirmuirea romană, adică: Frizia, Saxonia, ¹⁾ țările de origine ale Francilor Salieni, Hessiani și Ripuari, Turingia, țara Caților. ²⁾

Volksthingul care alcătuia expresiunea cea mai înaltă a drepturilor vechilor Germani încetă să mai existe la Franci, cel puțin în forma lui tradițională, din cauza întinderii asupra căreia se întindea acuma împărăția lor și a neîndestulării mijloacelor de comunicație. Adunările care se convocară după cucerirea Galiei nu mai erau decit adunări alcătuite din cei mai avuți, precum și din acea parte a oștenilor și a Francilor liberi care se aflau în apropiere de locul unde se ținea adunarea. Atribuțiunile judiciare ale vechei adunări a poporului, care dela început erau restrinse, trecură la rege.

Însă adunările de trib ale neamurilor germane rămase în a dreapta Rinului urmară să subsiste, deși nu mai erau ținute de des convocate și cu atribuții mai restrinse la Alamanii și la Bavarezii. Deosebitele neamuri supuse împărăției Francilor și locuind în a dreapta Rinului fuseseră și ele împărțite în cantoane ocirmuite de cite un comite (*Graf, grafio, comes*) pus de rege.

Centa devenise ultimul adăpost al vechei alcătuirii germane, însă și într'însa, în părțile supuse Francilor, convocarea oștenilor se făcea de comitele respectiv, care astfel era investit cu puterea militară. Dar autoritatea judecătorească rămăsese întreagă în mina vechei căpetenii, a *Thunginului*, ales de obștie și cel mult întărit de rege. Cu încetul însă amestecul comitelui făcu progrese și pe acest teren: în calitate de reprezentant al regelui, el era doară căpetenia judecătorecii în toate centele comitatului său: *Thunginul*, reprezentantul obștiei, scăzu la rolul de asistent, de împlinitor al hotărârilor comitelui.

La sfîrșitul perioadei merovingiane el nu mai alcătuia decit amintirea unui trecut; puterea judecătorească se găsia întreagă în minile comitelui. Dar acesta devenind judecătorul regulat al comitatului său, și activitatea lui fiind absorbită cu judecarea nenumăratelor cauze de importanță minimă, pricinile mărunte fură din nou deferite justiției obștiei. Dar, de vreme ce vechile mărci se împărțise în obștii mai mici, numite zecimi (*Zehnte*), avînd în capul lor cite un ocirmuitor ales numit zecier (*Zehnter* sau *Heimbürg*), i se atribui judecarea cauzelor mărunte și menținerea bunei ordine, iar *Thunginul* dispăru cu desăvîrșire.

La Frizieni, Saxoni și Turingiani însă vechea alcătuire rămase în plină vigoare, în starea ce ne-o descrie Tacit, până după cucerirea țărilor lor de către Franci, în epoca lui Carol cel

1) Saxonia de atunci trebuie căutată pe țărmul Mării Nordice și în regiunile ocupate azi de Hanovra, părți din Mecklemburg și provincia prusiană a Saxonei.

2) Paginile care urmează alcătuiesc un rezumat succinct al materiei cuprinse în vol. II, cartea V, capitolul 3 din *Deutsche Geschichte* a lui Lemprecht.

Mare, și numai după această cucerire ocirmuirea autonomă a centelor fu înlocuită prin cea a comiților numiți de rege.

Iată cum descrie Lamprecht schimbările urmate în felul de posesiune a oamenilor liberi asupra pământului:

Până pe la mijlocul veacului al VI-lea se alcătuiseră în părțile mai înaintate ale Germaniei un drept de proprietate a omului liber care își luera pământul asupra *Hufe* sale, cu toate că întinderea acestui drept era încă foarte mărginită prin intervențiunea obștiei, a neamului și a familiei proprietarului. În cursul veacurilor următoare vedem această proprietate devenind din ce în ce mai independentă, mai liberă de piedeci. De unde la început ea se moștenește numai de fii și nu de nepoții de fii, se stabilește acum dreptul de moștenire al nepoților de fii, curînd și acel al fraților, iar dreptul obștiei slăbi din ce în ce pentru a dispărea cu desăvîrșire. Aceiași soartă o avură și puternicele drepturi de intervențiune cu prilejul oricărei tranzacțiuni relative la pământ ale neamului și, mai ales, ale familiei mai apropiate. Ele începură să dispară în unele cazuri, mai cu samă atunci cînd era vorba de a înlesni bisericii dreptul de a dobîndi bunuri. Temeiul de căpetenie al acestei evoluții a fost faptul că nici un fel de organizare comunitară a folosinței pământului nu este în stare să pună o stavilă statornică năzuințelor de stăpînire individuală a membrilor acelei obștii, ceea ce a avut drept urmare ca un asemenea membru, deși rămase încă legat în lucrarea și dispoziția pământului său, să devină totuși mai liber față de starea de mai înainte. Și această libertate, restrînsă cum era, adusesese după dînsa deosebiri simțitoare în absoluta egalitate de până atunci a posesiunilor individuale: *Hufe*le fură micșorate, parcelate, rîfuzite, mărite: în curînd se găsiră în sate posesori de *Hufe* mai bogați și alții mai săraci. ¹⁾

Transformarea dela folosința individuală (*Sondernutzung*) la proprietatea individuală (*Sondereigen*) fu departe de a fi bruscă; Germanii avură nevoie de veacuri pentru a concepe forma romană a dreptului de proprietate.

Vechiul drept germanic nici nu avea un termen propriu care să desemneze proprietatea. Chiar în evul mediu tîrziu el nu cunoaște decît expresiunile: *Land* (pământ), *Erbe* (ereditate), *Eigen* (propriu), *Allod*, *Gut* (bun), *Adelsgut* (bun nobil) și alte asemenea expresiuni. Dar chiar cuvîntul *Eigen* (propriu) nu însemnă la origine ceea ce înțelegem astăzi sub cuvîntul de *Eigentum* (proprietate). Se înțelegea sub acel cuvînt tot ceea ce se ține de cineva, lucrul asupra căruia cineva are drept să dispună, ca s. e. expresiunea: propria mea soție (*meine eigene Frau*), propriii mei copii (*meine eigenen Kinder*), în care nu poate fi vorba de vre-o proprietate. ²⁾

Maurer zice că proprietatea particulară fu încă mult timp o posesiune mai mult sau mai puțin întinsă sau o saisină (*Gewehre*), adică o apărare din partea autorității a dreptului de liniștită posesiune a individului după exercitarea acestui drept în cursul unui anumit timp, acest timp variînd dela un an și o zi până la trei ani, șase săptămîni și trei zile, în unele cazuri până la nouă ani, șase săptămîni și trei zile. Bine înțeles că o asemenea saisină înceta din momentul în care se obținea o hotărîre judecătorească contrară. ³⁾

Această evoluție dela folosința colectivă la cea individuală a pământului fu însoțită de o acțiune economică care contribui mult la inegalitatea averilor.

Dela început membrii unei obștii erau liberi să facă, în a-

1) Lamprecht, *Deutsche Geschichte*, 2, p. 85 sq.

2) G. L. v. Maurer, op. cit., p. 103.

3) *Ibid.*, p. 99 sq.

cele părți ale hotarului care erau obștești, curături pentru folosința lor proprie. Pământul *ulmendei* privit ca bun al obștiei, devenia astfel proprietate a celui care îl pusese în valoare printr'o muncă mai îndelungată și mai mare. Întinderea acestor curături sporind pe fiecare zi, cu ea sporia și averea individuală a acelor care le făceau.

Domeniul regal (*Königsland*) cuprinsese și în țările de baștină ale Francilor toate locurile, mai cu samă pădurile, care până atunci nu făcuse parte din hotarul vre-unei mărci, sau erau privite ca rezerve ale triburilor și ale popoarelor. Acest domeniu deveni urieș în urma cuceririi Friziei și a Saxoniei, căci, pe lângă rezervele și pământurile neocupate din acele țări, în singeroasele lupte duse de Saxoni pentru păstrarea neatirării lor și a răscoalelor lor repetate, o mare parte a teritoriului saxon fu confiscat de regii cuceritori, mai ales de Carol cel Mare.

Donațiunile de pământuri întinse către oameni de samă și biserici începuse încă sub Merovingi : astfel mănăstirea benedictină dela Fulda stăpînia, puțin timp după întemeierea ei, 15.000 *Hufe*. Pământurile dăruite de regi fiind mai cu samă păduri, donatarul le concesiona la rîndul lui la oameni liberi care le curățiau sau puneau șerbii și sclavii lor să le curățe. Bine înțeles că așezările de oameni liberi întemeiate pe asemenea locuri nu se făceau decît în urma concesiunii pe vecie a pământurilor menite spre defrișare și întrebuițare obștească, în schimbul unui cens și a unor slujbe foarte măsurate. Inșiși regii urmară acest sistem de colonizare pentru socoteala lor, întemeind sate regale (*villas regales*).

Măsura obișnuită pentru partea de pământ atribuită unui colon liber era *Hufe* regală (*Königshufe*), cuprinzînd de obicei 48 hectare. Colonii de stare servilă primiau și ei partea de pământ ce le era afectată pe vecie, însă întinderea ei era de obicei mai mică : jumătate sau chiar a patra parte dintr'o *hufe* întreagă. În satele regei, ale clerului și ale nobililor se mai găseau meseriași și lucrători sub numirea de *Häussler*, sau *Kättner* (casași), sau sub acea mai generală de locuri mici (*Kleinstellen*).

Părțile cultivate alcătuitoare ale unei *Hufe* din vechile mărci rămase, dela mijlocul veacului al VI-lea, stăternic în minile aceluiași membru al obștiei și astfel deosebite de posesiunile celorlalți, luată din ce în ce mai mult caracterul unor proprietăți desăvîrșite și ca atari supuse împărțirii între moștenitori, vînzării, amanetării și execuțiunii silite. Această schimbare în starea de drept a *Hufe* nu putea decît să contribuie mult și ea ca averile membrilor vechilor obștii să devină inegale. Căci cei mai bogați începură a cumpăra pământurile acelor aduși la sărăcie prin împărțirile succesive ale unei *Hufe*, prin recolte rele, prin nepricepere, prin cheltueli de judecată urmate de plata formidabilelor amenzi obișnuite pe acea vreme, și mai ales prin cumplita sarcină a serviciului militar călare, datorit de oamenii liberi stăpîni de *Hufe*. Greutatea acestei sarcini, arbitrarul funcționarilor regali și acel al vecinilor puternici erau niște cauze care, din a dreapta ca și din a stînga Rinului, împingeau oamenii să se comendeze, ei și cu bunurile lor, vre-unui puternic sau, mai

adesea, bisericii, spre a fi scutiți de ruinătoarea slujbă oștenească, și spre a găsi liman de scăpare împotriva prigonirilor unor dușmani puternici sau împotriva abuzurilor funcționarilor.

Imunitatea hărăzită de regi clerului și nobililor proprietari de domenii mări puterea lor și, prin abuz, ei cotoșiră dreptul de judecată în multe din vechile mărci vecine. Procedeu întrebunțat în deobște era cumpărarea unei Hufe sau a mai multora în hotarul țintit, sau comendarea unui membru sau doi ai obștiei, în urma cărora mănăstirea sau nobilul care cumpăraseră sau căruia oamenii i se comendaseră devenia membru al acelei obștii. Odată acest rezultat obținut, găsia acest nou membru mijloace pentru a face pe ceilalți să-l recunoască de judecător și să devină supușii lui.

Cind proprietatea pământului (*Grundeigentum*) era unită cu imunitatea, atunci ea devenia seniorat (*Grundherrschaft*), ceea ce era de altminterlea aproape totdeauna cazul.

Acesta este, pe scurt, modul în care s'a alcătuit marea proprietate în Germania.

*

În această evoluție obiceiurile germane au fost fără îndoială puternic înfrurite de instituțiile romane, iar rodul ei este rezultanta aminduror curențelor. Voiu examina acum evoluția legăturilor dintre pământ, sătean și stăpin într'o țară care n'a fost de loc în contact cu lumea romană și asupra căreia instituțiile romane n'au putut să aibă decit un efect nul sau aproape nul: Irlanda.

Nu poate încăpea îndoială că Celții din Marea Britanie erau, în vremile lui Cesar și ale lui Tacit, într'o stare mult mai primitivă decit cea în care se aflau triburile germanice descrise de ei: am văzut ceea ce zice Sf. Ieronim despre Scoții de pe vremea lui. Deosebirea este fără îndoială datorită izolării rezultând din pozițiunea lor insulară.

Tradițiunile irlandeze povestesc că, în veacul al VI-lea sau al VII-lea d. H., Irlanda se împărția în 184 *Tricha Ceds* sau *clanuri*, cuprinzând fiecare 30 *bailebiataghs* sau *townlands*, adică peste tot 5.520 *bailebiataghs*. Un *bailebiatagh* se împărțea în 4 *quarters* (șferturi) a câte 3 *seisrighs* de 120 sau 240 acri (a 40 arii) unul.

Toți membrii aceluiași clan se scoborau dintr'aceleși strămoș, purtau același nume (de familie) și priveau teritoriul lor ca posesiune comună de familie. Peste *clan* era o căpetenie *Cean Cinneth*, *Cean Finne*, a cărui demnitate și pământ nu se moștenia. Pe cind cea căpetenie era încă în viață, se desemna (prin votul sau asentimentul membrilor clanului) un succesor destoinic numit *tanaist*, care nu trebuia numai decit să fie unul din fiii căpeteniei, dar era de regulă din neamul lui mai apropiat.

Căpeteniile clanurilor din cuprinsul fiecărui din cele cinci ținuturi în care era împărțită Irlanda erau supuse celei mai în-

semnate dintr'insele. Fiecare din aceste căpetenii mai însemnate domnia pe rind peste întreaga Irlandă.

Puterea căpeteniei de clan era mai mult patriarcală; el ocirmuia clanul ca un părinte. Unul din principiile de drept pe care erau întemeiate obiceiurile lor era acel că: *nime nu are vre-o posesiune de pământ ereditară, dar fiecare membru al clanului are drept la înzestrare cu pământ îndestulător*. Împărțea pământului se făcea de cătră căpetenie. În principiu fiecare membru al clanului se folosia de pământul lui pe viață, deși se întâmpla uneori că se proceda la împărțiri nouă. După moarte însă, pământul se întorcea la clan și era distribuit din nou de cătră *tanaist*. Numai averea mișcătoare a părintelui se moștenia, deopotrivă, numai de fii, de acei nelegitimi ca și de acei legitimi, cu excluziunea desăvârșită a fetelor.

Din teritoriul fiecărui clan se rezerva, pe lângă întinderi pentru uzul obștesc, și o întindere mai însemnată (numită mai pe urmă de Englezi *demesneland*) pentru trebuința căpeteniei, care putea să așaze șerbii ei pe acel teren. Membrii clanului erau datori să dea urmare chemării sale la arme, să-i dea provizii în natură pentru întreținerea ei și a servitorilor ei și s'ο ospăteze împreună cu suita cînd călătoria prin ținut.

Irlandezii trăiau în vechime în case mari comune, clădite totdeauna după același plan și deosebindu-se numai prin dimensiunile lor. Împărțirilor casei corespundea împărțirea unui *bailebiatagh*. Acesta se împărția în cite 4 *gavaels*, împărțiți la rîndul lor în 4 *randirs* sau *gwelys* (paturi) sau *tates* (jireabii). În casa originară irlandeză erau 16 paturi pentru 16 căsnicii, iar pământul din *baile* se împărția și el în 16 părți. Precum se vede, ο adevărată obștie de casă (*House community*, *Hausgemeinschaft*), care era ocirmită de ο căpetenie, în deobște ascendentul direct mai în vîrstă (*caput cognationis*). Întinderea unui *bailebiatagh* era socotită îndestulătoare pentru hrana a 300 vaci, împărțite în 4 turme a 75 vaci fiecare. Este deci probabil că această obștie de casă a Irlandezilor datează încă din vremea cînd ei trăiau exclusiv numai din păstorie și era adaptată acelei vieți: paza și îngrijirea unui număr de 300 vaci (cu taurii și cu toată prășila) cerînd concursul unui număr însemnat de brațe. Se calculează că pe un *bailebiatagh* puteau astfel să se hrănească până la 90 suflete omenești, cu mari, cu mici, ceia ce corespunde la 16 familii.

Se înțelege că chiar la început se întâmpla ca nu toate cele 16 familii să se tragă dintr'același străbunic direct, iar în alte cazuri numărul strănepoților unui asemenea ascendent întrecea numărul de 16. În asemenea cazuri era datoria căpeteniei să completeze numărul membrilor unui *bailebiatagh* sau *gavael* ne-complect cu acei care prisosiau la altul.

Cu vremea, agricultura ajungînd predominantă și populațiunea înmulțindu-se, casele comune fură părăsite și fiecare căsnicie începu să trăiască pe acel *late* ce i se atribuiseră, sau în ve-

cinătatea lui. Poporul înmulțindu-se mereu, cu toate emigrările succesive ale Scoților și Picților în Caledonia, pământul nu mai ajunsese pentruca pretutindeni să se poată atribui fiecărui gospodar un *tate* întreg, ele începură deci a se împărți. Dar, precum am văzut, pe temeiul dreptului de moștenire al tribului, numit *gavelkind*, de câte ori muria un membru al obștiei, rubedenia întreagă trebuia să participe la împărțirea pământului lui, *tanais-tul* proceda la o nouă repartizare și aceste împărțiri, relativ frecvente, făceau ca în legătura dintre posesor și pământ să domnească o nesiguranță și o nestatornicie care numai prielnice unei bune gospodării nu puteau să fie.

Irlandezii vechi prezintă particularitatea că la ei aristocrația de naștere era un lucru cu desăvârșire necunoscut: găsim în schimb o amănunțită clasificare și diferențiere a populațiunii pe baza avuției, a cărei criteriu era numărul de vite posedat.

Bogățimea (*Flaith*) se împărțea în 7 clase (*Flaith-slechtla*): 1) Regii, între care se deosebia *Ri riurech*, regele superior peste toată țara, și *Riurech*, regele unuia din cele cinci ținuturi, 2) *Aire-forgill* cu 25 vasali, 3) *Aire-tinsi* cu 15 vasali, 4) *Aire-ard* cu 10 vasali, 5) *Aire-desu* cu 5 vasali, 6) *Bo-aire*, care avea 12 vaci și 7) *Og aire* care avea numai 7. Autorii care s'au ocupat de chestiune admit că numărul de 12 și de 7 vaci ale celor două de pe urmă clase de bogătași era numărul acelor care prisosiau peste partea lor din turma de 300 a *bailebiatagh-ului*. Membrii acestor 7 clase mai purtau și calificativul de *neme* (distinguși).

Numai după acești bogăți venea *Fene* sau *Fer midbad*, omul liber de rind. Iar sub acesta venia șerbul *taeog*, de care mă voiu ocupa mai jos, și sclavul. Un *fene* avea o pozițiune foarte inferioară față de oricare *neme*. Cind un *neme* datora bani unui *fene* și nu-i plătia, creditorul nu avea alt mijloc de constringere decât să se așeze la ușa datornicului său, rămânind acolo nemincat până ce i se plătia. Era însă lucru cuviincios ca și datornicul să rabde de foame tot atita timp cât rabda creditorul.

Iată cum *fenii* deveniau vasalii bogăților. Bogăția acestora se alcătua din vite care erau adesea atât de numeroase, încât stăpînul lor nu mai avea unde să le pască: el era deci bucuros să găsească cui să le încredințeze spre a le hrăni în schimbul unui folos. Acesta era mai cu samă cazul căpeteniilor și a regiilor care, în urma necontenitelor răsboaie dintre triburi și ținuturi, adunau turme mari în urma prădării ținuturilor învinse. Pe de altă parte *fenii* de rind adesea nu aveau vitele trebuitoare pentru a lucra pământul lor. Ei erau deci avizați să ia, spre acest sfârșit, vite cu împrumut îlela bogăți. Împrumutul se făcea pe timp de 7 ani, în schimbul unor slujbe și a omagiului din partea împrumutatului, proprietarul vitelor mai avînd drept la laptele și la prășila vitelor împrumutate; iar după șapte ani vitele deveniau proprietatea împrumutatului. *Femul* fusese în timpul acelei perioade de șapte ani vasalul *nemelui*. Cind vitele împrumutate erau puține, condițiunile împrumutului erau ușoare și

împrumutatul lua numele de *saer stock tenant*, dar cînd *fenil* împrumuta un număr mai mare de vite, devenind un *daer stock tenant*, condițiunile deveniau oneroase și perioada împrumutului era un adevărat timp de șerbire. De altmintrelea bogații abuzau cumplit de nevoile *fenilor* de rînd și-i exploatau în chipul cel mai nemilos.

Am zis că căpeteniile aveau folosința unor pămînturi întinse, despărțite de cuprinsul *bailebiataghu-rilor*. Ei așazău pe ele, în schimbul unor dări în natură, șerbi numiți cînd *Taeogs*, cînd *Senleiths Bothachs*. Acești șerbi aveau și ei o alcătuire gentilică, cași oamenii liberi, și este probabil că erau rămășițele populațiunii ab origine, pe care Celții, la venirea lor, o găsise așazătă în insulă. Unele din familiile și gințile lor trăiau în calitate de tăetori de lemne și cărători de apă ai tribului și ai subtriburilor donnitoare, altele se aflau într-o condițiune de șerbire sau atîrnare specială către căpetenie. Acesta îi întrebuița sau la paza turmelor și la lucrarea pămînturilor lui, sau îi așaza pe pămînturile tribului care erau la dispoziția lui, în schimbul unor dări și slujbe ce el singur le hotăra. Dar pe lîngă șerbi mai era o categorie de oameni pe care căpeteniile îi așazău pe prisoasele de pămînt ale tribului, bine înțeles tot în folosul lor. Aceștia se numiau *Fuidhirs* și erau străini sau fugari de pe la alte triburi, care rupseseră legătura în puterea căreia aveau un loc al lor în vre-o obștie și urmau acuma să-și caute altul, nou, la alt trib. Legile vechi irlandeze (*Brehon laws*) ne arată că această clasă era numeroasă, ele vorbind adesea de dezertțiunea unor familii întregi sau a unei părți din ele. Colonelul *Fuidhir* se afla în atîrnare nemijlocită de căpetenia clanului în care găsise adăpost și numai prin acea căpetenie era legat de clan. Nu încapă îndoială că condițiunile în care căpetenia îi atribuia pămînt spre a se hrăni erau din cele mai grele. Căpeteniile trăgînd astfel mare folos din așazărea de *Fuidhirs* pe prisoasele de pămînt, se sileau să adune cit mai mulți asemenea coloni. Această procedare lovia în interesele tribului, căci întinderea pămînturilor necultivate care serviau de pășune scădea pe zi ce merge în *bailebiatag* pentru a dispărea cu desăvîrșire prin așazările de *Fuidhirs*. Căpeteniile de altmintrelea nu se opriră aici și nu se dădură înapoi nici dela cotropirea parțială a pămînturilor ocupate de membrii tribului, sărăciți și cu totul căzuți la discrețiunea lor, pentru a așaza *Fuidhirs* pe ele.¹⁾

Cînd, la începutul veacului XVII, sub domnia regelui Iacob I, Sir John Davis fu trimis în Irlanda spre a cerceta starea în care se găsea țara și a studia mai ales modul de împărțire a pămîntului, îl vedem denunțînd prin rapoartele sale, în termîni cei mai aspri, atît abuzurile, exacțiunile și cotropirile

1) Amănuntele de mai sus sînt culese din Meitzen, *Siedelungen*, II, p. 174—202; Frederick Seebohm, *The English village community*, p. 215—251, și Sir H. Sumner Maine, *Early Institutions*, p. 98—185.

căpeteniilor irlandeze, cit și mizeria poporului, precum și starea de dezordine și de confuziune care domnia în insulă.

Englezii opriră brusc mersul acestei evoluții. Nobili englezi deveniră căpetenii de clanuri irlandeze și atit lor, cit și puținelor căpetenii pămîntene rămase în fruntea clanurilor, li se recunosc proprietatea solului; mulțimea poporului, deposedată de drepturile ei de folosință strămoșască, fu redusă la starea de arendași vremelnici ai noilor proprietari. Nu incupe însă îndoială că, dacă nu s'ar fi produs intervenția brutală a Englezilor, cotropirile succesive ale căpeteniilor ar fi ajuns la același rezultat: ei ar fi devenit proprietarii solului irlandez, iar țărănimea întreagă ar fi fost redusă și în acest caz la starea de arendași vremelnici, putînd fi izgoși după placul noilor proprietari de pe pămînturile ce le stăpînise și le lucruse de mai bine de douăzeci de veacuri.

VIII. Despre felul proprietății în Ungaria și în Polonia în evul mediu

Acuma mă voi ocupa de felul proprietății în Ungaria în evul mediu și voi dovedi că el era cu totul deosebit de acel ce și-l închipue autorul *Incerării de mistificare*.

Spre acest sfîrșit mă voi servi de prețioasa lucrare a lui Carol Tágányi, intitulată: *Istoria comunității agrare în Ungaria*, apărută în traducere germană în *Ungarische Revue* pe 1895, reproducînd părțile mai însemnate.¹⁾ Adaog că incheerile lui Tágányi sint astăzi pe deplin admise de învățații unguri, și profesate la Universitatea din Budapesta de către profesorul Akos de Timon, autoritatea cea mai recunoscută în această materie, care mai rezumază acea teorie și în cartea lui intitulată: *Istoria Constituției și a Dreptului Ungar*, privită astăzi ca clasică.

Știm că în Ungaria, înainte de al optulea deceniu al veacului XVIII adică până la înființarea *urbariului*, obștiile agricole erau încă în ființă în multe părți. Aceasta însă este numai o noțiune generală, amănuntele alcătuirii în chestiune și specificarea localităților în care era în vigoare le găsim în așa numita *Mare conscriere a țării* din anii 1715—1720.

Această conscriere s'a făcut după împărțirea în comitate de atunci, din care cauză și noi, tot după comitate, cerceta-vom întinderea obștiei agrare, completînd la prilej însemnările *conscrierii* prin date din alt izvor. Însă spre a scăpa de orice confuziune, ne vom ocupa numai de obștiile agrare perfecte, adică de acele în care atit locurile de arătură și fînatele, cit și toate celelalte terenuri erau comune, și nu ne vom ocupa de cazurile de folosință comună a unor fînate și păduri, de vreme ce cazurile de folosință obștească a celor două de pe urmă banuri nu este nici până astăzi un lucru neobișnuit.

Conscrierea arată în comitatul Abauj o singură localitate, Szantó, iar în comitatul Zemplén 11 localități, în care se obișnuia repartițiunea anuală. Această repartițiune se făcea prin tragere la sorți, operație cunos-

1) Akos v. Timon. *Ungarische Verfassungs- und Rechtsgeschichte*, übersetzt von Dr. Felix Schiller. Berlin, 1909, Puttkammer & Mühlbrecht. Vezi mai cu deosebire p. 379 sq. Lucrarea lui Tágányi a apărut întăiu în limba ungară, în *Magyar Gázdaságtörténeti Szemle* pe 1894, p. 233 sq. El este unul din arhivarii-sefi ai arhivei statului din Budapesta.

cută în vechea limbă ungară sub numirea de „aruncare a săgeții“ sau „tragere a săgeții“ (*nyilvetes, nyilvonás*), din care cauză datele noastre numesc partea astfel trasă la sorti săgeată la sorti (*nyil sau nyilas*), iar întregul fund supus tragerii la sorti „cîmp al săgeții“ (*nyilföld*) sau, fiind că acesta era proprietate a satului, „cîmp al săgeții sătesc“, „cîmp de împărțeală al satului“, „cîmp comun al satului“, iar partea individuală dintr'insul „săgeată a satului“.

Întinderea „săgeții“ era, se'nțelege, alta în fiecare hotar, în cele mai multe cazuri varia chiar în fiecare an. Dar și mai interesant este faptul că, în Zombor, pe lângă aceste „cîmpuri ale săgeții“, mai era și un așa numit „cîmp liber“, în care oricine era volnic să are, fără împărțeală sau tragere la sorti, atîta cît îi plăcea, adică uza de dreptul primului ocupant.

După ce urmărește obștiile agrare în ființă pe timpul *conscrierii* dela 1715—1720, în deosebitele comitate ale Ungariei propriu-zise, și după ce constată că ele sînt rămășițele sălășlului primitive a țării, Tágányi le cercetează și în Transilvania.

În cît privește Transilvania el observă că sîntem din capul locului izbiți de două împrejurări ale stării de astăzi: întâiu că aici găsim cea mai mare parte a bunurilor necomasate, al doilea că, după ultima dare de seamă,¹⁾ cele mai multe pămînturi comunale ale țării se află tocmai în Transilvania.

Raportul bunurilor necomasate la obștia agrară a fost expus mai sus, dar nu poate încăpea nici o îndoială că averea comună provine dela obștia agrară, căci chiar acolo unde găsim dotațiuni regale, hărăziri, schimburi, amanetări, etc., este totdeauna vorba numai de munți, păduri, fînațe și ape a căror folosință se putea, prin însăși natura lor, exercita numai în comun. Acolo însă unde posesiunea comună nu se poate dovedi prin anume documente, sîntem siliți să presupunem ființa obștiei agrare. „Comuna“ ca persoană juridică este doară o accețiune nouă. Înainte vreme însăși obștia membrilor alcătuia comuna, una nu se putea despărți de alta. Chiar cînd se găsește vre-o proprietate comună privilegiată, se poate sigur admite că aparține la originea membrilor obștiei și că comuna a putut să devină moștenitoarea lor legală numai pe temeiul obștiei agrare. Totuși numai în însușirea lui de obștie putea acel bun comun să-și păstreze integritatea față de stăpînul local (*Grundherr*), căci acolo unde există o unitate de fond de o parte și censuri proporționale plătite de alta, orice altfel de pămînturi rămîneau în posesiunea comunei numai cîtă vreme stăpînului locului nu-i convenea să revendice dreptul lui de proprietate. Dar față de o obștie agrară, la care nu putea să fie vorba de împărțire prin moștenire, dreptul de proprietate al stăpînului—mai ales față de mai mulți copartăși—era mult mai puțin sigur, pe cînd comuna, care în administrația bunurilor obștiei juca un rol mult mai însemnat decît stăpînul locului, se pricepea mult mai bine să-și apere drepturile întemeiate pe tradițiune și pe obicei. Deci, dacă proprietatea comună a rămas în ființă în proporție mai mare în Transilvania, putem încheia că au înflorit acolo obștiile agrare timp mai îndelungat...

Transilvania este de altmîntrelea țara clasică a obștiei agrare în Ungaria, nu numai fiindcă ea a predominat acolo vreme mai îndelungată, dar și pentru că această alcătuire s'a întins acolo mai mult ca aiurea. În această privință dispunem chiar de date din care se poate dovedi că regimul obștiei agrare a existat în Transilvania întreagă. Cînd, pe la mijlocul veacului al XVIII-lea, s'a pregătit punerea în aplicare a unui nou sistem de impozite, săracii erau totdeauna desemnați în proiectul comisiunii însărcinate cu această lucrare sub numire de „pauperes (vulgo, oameni care nu posedă

1) Acea dela 1893 a ministerului ungar de agricultură.

soarte pentru loc de casă). Ca complectare a acestui fapt, găsim în instrucțiunea pentru recensământul impozitelor în Transilvania următorul punct: „să se întrebe cîte locuri de casă sînt în sat, după care se trag la sorți locurile de arătură, finatele și pădurile”; căci expresiunile *nyilas, nyilas házhely* se găsesc și în legile transilvane. Dar dovada cea mai de samă o găsim în *Approbata Constitutio*, Partea III, art. 29: „despre modul posesiunii satelor”, ale cărei dispozițiuni principale au fost elaborate pe baza articolului de lege IX din anul 1640. Aici este vorba de acele sate avînd mai mulți stăpîni (*Grundherrn*), care luase obiceiul să așaze pe părțile lor pe cit mai mulți iobagi puteau să adune. Dacă unul din acești stăpîni poseda în vre-un sat s. e. numai patru locuri de casă, pe care așazase 10 iobagi, el avea pretențiune să se folosească „în hotarul obștesc al satului” de o parte egală cu aceea a altuia posedînd 10 locuri de casă. Pentru a pune capăt contestațiunilor, se făcu legea pomenită mai sus, hotărînd că: „în asemenea sate, finetele, pădurile și locurile de arătură se vor împărți în proporție cu numărul și întinderea vechii sesiuni (*antiqua sessio*) și fiecare trebuie să fie mulțămît (*contentus*) cu partea lui proporțională (*rata portio*).”

Insemnătatea generală a acestei dispozițiuni, care se întindea asupra întregii Transilvanii, reesă și mai lămurit dacă urmărim pas cu pas, din loc în loc, răspîndirea obștiei agrare. Cele mai multe date le posedăm asupra obștiilor agrare la Săcui; dar aici, ca pretutindeni unde comunele nu se aflau sub autoritate stăpînească (*unter grundherrlicher Hoheit*), obștia agrară a luat un caracter atît de tipic și se afla în legătură atît de intimă cu întregul sistem juridic și întreaga dezvoltare socială, încît plătește munca să-i consacram un studiu special mai amănunțit. Până atunci, adoptînd clasificarea făcută de istoricul agrar englez Seebohm,¹⁾ vom numi obștia agrară a acelor sate care nu stăteau sub autoritatea stăpînească obștie agrară gentilică (*Geschlechts-Feldgemeinschaft*), iar acele din satele stăpînești obștie agrară sătească (*Dorf-Feldgemeinschaft*). Dar trebuie observat că această deosebire nu atinge intru nimic tehnica obștiei agrare, de oarece cea de pe urmă a adoptat pretutindeni aceleași forme. Din acest punct de vedere țara Săcuilor este mai bine caracterizată prin datele cuprinse în rapoartele adresate de către scaunele săcuesti guvernului Transilvaniei pe temeiul ordinului-circular No. 581 din anul 1795. În acest ordin-circular guvernul ceruse tuturor autorităților să-i raporteze despre procedarea obișnuită de ele cu prilejul împărțirii pămînturilor obștești (*terra communia*).

Din nenorocire, afară de cîteva orașe, s'au primit răspunsuri satisfăcătoare numai dela scaunele săcuesti. Răspunsul scaunului Mureșului sună: „Posesiunea comună la noi se repartizează, parte pe timp mărginit, parte pentru vecie”. La repartizarea vremelnică intereseții primesc cîte 4, 2 sau 1 parte. Aceste părți nu devin niciodată ereditare, fie ele repartizate pe un an, fie pe un timp mai îndelungat. Haromszekul raportează că niciodată nu s'a făcut acolo vr'o împărțire definitivă a hotarului: „acolo unde repartizarea s'a făcut, ea a fost totdeauna vremelnică și niciodată veșnică”. Iar scaunul dela Csik-Gyergyó-Kaszon: „nobili au cîte 2 părți, primpillii și trabanții 1 parte, țărani ½ parte”. Nici scaunul dela Arieș nu are vre-o știință despre o împărțire definitivă. Și aici primeau deosebitele clase, *ad personas et capita*, cîte 2 părți, 1 sau ½. Mai curios este faptul că nu numai satele deosebite, dar și însuși Arieșul avea pămînturi obștești care puteau fi întrebuintate obștește numai de locuitorii scaunului. Această posesiune comună a Arieșului se numea Puszta-Bogath și se întindea, în anul 1720, asupra unui teritoriu de ½ milă în lungime și ¼ milă în lățime, cuprinzînd numai pămînt bun de arătură și de finat, care era cultivat de opt sate învecinate și unde, până la 1828, domnia dreptul primului ocupant.

Fiecare putea să ocupe cît îi plăcea, dar n'avea voie să vindă pămîntul ce ocupase, iar dacă îl lăsa trei ani nelucrat și altul punea plugul în acel pămînt, cel dintăiu rămînea deposedat...

1) Frederick Seebohm, *The English village community*, p. 181—245.
O excelentă lucrare.

Apoi Tágányi arată că, în părțile locuite de Sași, existau pretutindeni obștii agrare: amănunțele privitoare la aceste obștii se găsesc în studiul lui Friedrich Teutsch, publicat în *Archiv des Vereines für Schiebenbürgische Landeskunde*, pe 1883, I.)

Iată acum locul privitor la comitatele locuite de Romini:

În ținutul Făgărașului statutul din anul 1690 dispune ca pământurile trase la sorti (*ex sortitione*) să fie toate de aceeași întindere. Iar în comitatul Hunedioarei obștia agrară trebuie să fi fost regimul dominant în întreg comitatul încă, în anul 1796, căci comitatul, la o întrebare pusă de guvern asupra înțelesului ce-l aveau cuvintele *antiqua sessio* acolo, a putut răspunde că, pentru a lămurii ce întindere urma să aibă sesiunile moștenite, ajunge constatarea întinderii lozurilor repartizate anual. Se găsesc menționate și lozuri de arătură ale orașelor Vajda Hunyad și Deva; în comitatul Albei Superioare²⁾ se poate constata existența de obștii agrare numai în patru sate. Într'un recensămint fiscal al comitatului Albei Inferioare pe anul 1721, întinderea arăturilor și finatelor repartizate prin soarte (*agri et prata sorte dividendi*) este specificată pe comuni, însă aceste pământuri sînt—lucru semnificativ pentru existența lor viitoare—pentru cea mai mare parte amanetate de către obștie stăpînirii locului (*Grundherrschaft*) pentru datorii. De altmintearea comunitatea agrară era un regim foarte popular la orașe, dar orașenii aveau neconținut supărări din partea nobilimii care voia și ea să se folosească de pământurile trase la sorti, astfel că, la 1694, comitatul hotărî că, la Alba Iulia, nobilimea va participa și ea la repartizarea anuală a pământurilor aparținînd aceluși oraș. Doară însuși principele fu silît să dispună, la Borband, ca *pixidariul* lui de acolo să obțină și el un loz. Dar cearta ivită, în anul 1583, la Vizakna, între nobilime și orașeni pentru pământurile repartizate prin sorti, putu să fie aplănată numai prin intervențiunea lui Sigismund Bathory.

Nu este lipsit de interes nici raportul dela 1796, din Vizakna, arătînd că fiecare Ungur, în însușirea lui de băștinăș, avea să obțină odată și jumătate atît pămînt ca un Romîn, acesta nefiînd decît un *libertinus*. Multă vreme n'a primit aici nici fiseul regal, ca și în Henningfalva, pînă la 1698, colegiul dela Nagy-Enyed, decît aceiaș întindere de pămînt tras la sorti ca înșiși țărani. În comitatul Tîrnavei întinderea obștiei agrare este cu îndestulare dovedită prin votul hotărîrilor comitatului din 1679 și 1733. Ea este asemenea dovedită în comitatul Turdei prin recensămintele dela 1544 și 1732. Pentru orașul Turda existența obștiei agrare se dovedește dela 1616 pînă la 1757 aproape fără întrerupere.

...În comitatul Cojocnei avem destule dovezi despre întinderea regimului obștiei agrare în hotărîrile comitatului dela 1710, 1713 și 1725. În anul 1800, nu mai era în satul Magyar Vâlko decît o bucată de arătură și vr'o zece bucăți de fină, care se repartizau prin tragere la sorti. Satul repartiză aceste pămînturi prin tragerea unor bilete dintr'o oală de cătră membrii comunei.

...În comitatele Dăbica și Solnocul-de-Sus găsim în multe sate obștia agrară, dar cazul cel mai interesant este acel al orașului Dees, de vreme ce posedăm listele pe anii 1723, 1748 și 1769 a repartizărilor valabile pe 12 ani. Celelalte părți ale Transilvaniei, așa numitul *Partium*, arată ființa obștiei agrare în Kövarvidek, precum reesă din judecata anului 1683, în comitatul Zarandului, mai cu samă în părțile care mai pe urmă au fost alipite de comitatul Aradului (obștie agrară nomadă); în comitatul Crasnei în a-

1) Sub titlul de: *Beiträge zur alten Geschichte des Schenker Stuhles und der Markgenossenschaft im Sachsenlande*.

2) Comitatul Albei Superioare era un comitat fictiv, alcătuit din sate aflate în alte comitate, însă neatrînd de autoritățile comitatului respectiv.

nul 1594, Solnocul-de-mijloc în anul 1568, în sfârșit, după date, dela 1622 și 1660 în Maramureș, care este știut că, în timpul principilor transilvăneni independenți, a făcut totdeauna parte din Transilvania.

Acest material bogat ne îndreptățește să prețindem că obștia agrară nu s'a născut nici în Ungaria, nici în Transilvania în urma dominației turcești, nici de altfel de azi până mini. Nu atit urieșul număr de date ne dovedește întinderea universală a obștiei agrare în Ungaria, cit mai ales împrejurarea mai importantă că această alcătuire s'a stabilit pretutindeni în orașe, adică în focarul civilizațiunii. Nu se poate deci pune la îndoială faptul că primele începuturi ale acestei instituțiuni trebuiesc căutate în vremile primitive (*Urzeiten*) ale țării noastre.

Datele privitoare la obștia agrară în Ungaria aveau în evul mediu o terminologie specială, a lor, care a îngreuet mult studiarea și deslegarea lor. În actele latine din întâele veacuri ale crăiei ungare se găsesc adesea cuvintele: *fyu*, *fyuketel* și *fyunwztas*, care pentru cercetătorii din vremile următoare deveniseră o enigmă. Tágányi dovedi că cele trei cuvinte în chestiune erau niște derivate dela forma veche a cuvîntului actual *fii*, care înseamnă iarbă, *fyuketel* este acelaș lucru ca funie de iarbă, iar *fyunwztas* înseamnă: împărțire prin iarbă. Cheia era găsită, cu atit mai mult că în acte latinești mai nouă se găsiu expresiunile: *mixtim*, care, în actele latine din toate țările, servește pentru desemnarea posesiunilor împărștiate ale obștiilor sătești, *herbaliter divisa*, *herbales divisiones*, *sub herballi divisione*, *per herbas divisa*, *per herbas adiacenibus*, cum *herbis dividitur*, *mixtim et herbaliter*, *limitationes herbales*, *per jugera seu herbas*, etc.

În toate țările Europei unde au existat obștii agrare, bucățile deosebite ale membrilor obștiei erau despărțite prin fașii de iarbă late de 1—2 pași, lăsate neatînse de plug, numite *Balken* în Germania, *lynchus* sau *balks* în Anglia, cărora corespund *haturile* noastre și care erau semne de hotar vremelnice, hotărînd despărțiri din lan vremelnice și ele, pe cînd hotarele veșnice, ale proprietăților de veci, se însemnau prin pietre sau prin moștile de pămînt.

Putem constata existența obștiei agrare în toate comitatele și regiunile Ungariei, din care am citat date, mergînd dela veacul nostru până la bătălia dela Mohaci... Continuitatea acestei existențe se dovedește mai bine dacă urmărim existența obștiei îndreptîndu-ne neconținut spre trecutul mai îndepărtat: constatăm astfel că teritoriul care se ocîrmuia de acest regim crește neconținut cu cit ne apropiem de începuturi... și că, la începutul veacului al XIII-lea, obștia agrară era regimul universal răspîndit în toată țara.

Întinderea universală a posesiunii obștești în Ungaria ni se va înfățișa sub o formă și mai efectivă, dacă privim mai de aproape dezvoltarea proprietății la noi. Precum se știe, existau două feluri de proprietăți nobile. Cele multe erau bunurile urbariale, care cuprîndeau sesiunile țărănilor și pămînturile deosebite atîrînd de ele, cele neasămănat cu mult mai puține erau bunurile alodiale, lucrate asemenea de țărani, dar administrate exclusiv de nobilime. Asupra acestor bunuri nobilimea are, atit după Verböczi, cit și după toate legile noastre, un drept de proprietate nemijlocit, însă acest principiu ne-a fost transmis numai după dreptul roman și acel feudal, pe cînd în practică

se înfătoșă în chip cu totul deosebit, indiciu al unei obîrșii cu totul alta.

Am văzut că obștia agrară era răspîndită pretutindeni și acolo unde predomia sistemul feudal, de unde reesă că, la origine, trebuia să fie regimul în vigoare în toate comunele. În multe localități chiar, unde se găseau mai mulți stăpîni (*Grundherrn*), hotarul comunității rămîne încă timp îndelungat neîmpărțit, căci în actele de împărțeală ale veacului al XIV-lea vedem obișnuindu-se încă de obicei formula că: nobilii împărțitori lasă obștiei locurile de arătură și altele (*terras arabiles*, etc. *ad communem usum deputassent*), mulțămindu-se să împartă între ei pămînturile sesionale (*loca sessionalia*).

(Iată cum trebuie să înțelegem aceste cuvinte: Un hotar cuprinzînd 30 sesiuni trebuie împărțit între șase stăpîni. Cei șase stăpîni fac un act prin care iau fiecare cîte cinci sesiuni așezate una lingă alta—precum am văzut că au făcut în Banat, la 1389, erezii lui Paul și Petru de Egerzegh,—iar pămînturile alcătuiind fiecare sesiune le lasă în stăpînirea obștiei iobagilor ca să le împartă și să se folosească după obicei, fiecare din ei mulțămindu-se să primească veniturile datorite lor de cîte cinci sesiuni).

Dar exemple arătînd că erau și nobili care făceau parte din obștia agrare nu ne lipsesc. Aceasta se înțelege dela sine în obștiile pur nobile, unde locuitorii nobili cultivau înseși pămînturile lor, după chipul țărănilor. Dar împrejurarea că locuitorii nobili ai orașelor Transilvaniei să participe, precum am văzut, cu burghezii, pe temeiul unor drepturi deopotrivă, la folosința hotarului orășenesc, se poate explica numai prin faptul că avem aici a face cu un element, burghez la început, și care a obținut nobilimea numai în urmă. Observăm acelaș lucru și la sate și aceasta cu cît mai mult ne suim spre vremile vechi. Nu avem aici în vedere cazul cînd un nobil oareșcare locuiește pe o sesiune de țaran și, firește, participă cu ceilalți țărani din sat la repartizarea prin sorți a pămînturilor comune; cunoaștem cazuri în care pînă și servitorii nobilului au primit cîte o săgeată. Lucrul mai însemnat este că stăpînul locului însuși face parte integrantă din obștie cu propriii lui țărani. Obștia îi atribuie partea lui de pămînt ca oricărui țaran, cu singura deosebire că lui, pe temeiul scrisorii lui de nobilitare, i se cuvine de două ori atît pămînt ca țaranului care posedă o sesiune.

Se înțelege că aiurea obștia lăsa pe stăpîn să și aleagă pămînturile, dintăiu numai pînă la concurența unui număr de jugere, mai pe urmă însă fără a mai mîrgini această întindere. În vremile de demult asemenea pămînturi, după ridicarea pînii, se întorceau iar cătră obștie și, tot ca și pămînturile țărănilor, erau supuse rotațiunii de cultură obligatorii, pînă cînd, cu începutul, deveniră bunuri ereditare nobiliare. Recensămîntul dela 1715 pentru comitatul Szabolcs conține mulțime de plîngeri în care se arată că stăpînii păstrează pentru ei partea cea mai mare și mai rodnică a hotarelor. Aceasta îndebște provine dela faptul că pămînturile obștești și urbariale se află mai cu samă în partea despre miază-noapte a hotarului, pe cînd stăpînul a pus mina pe acele despre miază-zi, mai expuse soarelui, pe temeiul drepturilor sale în obștie. Aceasta este obîrșia bunurilor nobile alodiale care, la început, erau pretutindeni averea obștiei. Această legătură economică a stăpînului cu iobagii (*Lehensbauern*) săi este semnul unei stări mai vechi și mai primitive, în care nobilul era numai un membru de rînd, ca oricare altul al obștiei, și care numai mai pe urmă a putut să se desfacă de această legătură.

Exemplele cele mai convingătoare ale acestor desfaceri le vedem acolo unde raporturile de rang ale populațiunii au rămas omogene timp mai îndelungat, adică în Ungaria de Sus, în comitatele Lipto, Turocz, Zolyom etc. Aici nobilimea datează din veacul XIII și, cu puțin deosebiri, a eșit din țărănimea indigenă. Cînd se face un asemenea nobil, pămîntul de care el s'a folosit pînă atunci este deosebit din comunitatea sătească și hotărnicit cu semne de piatră. Dar în deobște vedem, în tot cursul veacului XIII, întreaga națiune, cele mai deosebite clase și stări sociale ale țării, trăind amestecate în așăzările alcătuite pe baza obștiei agrare. Magnați, nobilime mică, toate corporațiunile bisericești, cu curtenii lor și cu cei mai diferiți demnitari și slugi: cămărași, purtători de arme, stolnici, comiși, pescari, bucătari, vînători, șoimari, porcari, lăutari, etc., sau cu iobagii și slugile castrelor regale, grupîndu-se între ei după obștii sătești cuprinzînd posesiunile lor, firește fără a cunoaște vre-o proprietate individuală și întrebînd hotarul în comun...

...Din cauza micii densități a populațiunii în evul mediu și a lipsei de capital pămînturile nu puteau să fie cultivate decît cu puteri unite; roadele muncii și înseși persoanele nu puteau aștepta oerotire decît dela obștie. Asemenea obștii la urma urmei nu erau decît tovărășii alcătuite din elementele cele mai deosebite spre folosirea comună a pămînturilor și care din această cauză se numiau latinesc *consortium* sau *societas*. Pe vremea năvălirii Tatarilor (1242) trei stăpîni nobili din comitatul Záló, îngrijindu-se din cauza numărului lor restrîns, s'au alipit, împreună cu pămînturile lor, de grănicerii dela Karka, cu care au trăit împreună vreme îndelungată.

...De oarece în societățile trăind sub regimul obștiei agrare nime nu avea vr'o proprietate, ci numai drept la o bucată de pămînt de oareșcare mărime, și de oarece acest drept nu era întemeet pe vre-un document, dar trăia numai în amintirea membrilor obștiei, era firese ca tovărășia, cînd voia să se lipsească de prezența unui membru supărăcios n'avea nevoie să facă altceva decît să-i conteste dreptul de a face parte dintr'însa. Un asemenea expulzat se numia *exterris* (fără pămînt), dela latinescul *terra*, de vreme ce contrarul era numit *conterraneus*, adică acel care, de drept, trăiește în aceiași obștie cu alții. Pe de altă parte, țăraniile unei obștii, cînd voiau să alipească de alor hotar străin, n'aveau decît să pretindă că nobilul proprietar al acestor bunuri era de un neam cu ei, iar acesta cu greu dispunea de vre-un mijloc de drept pentru a se apăra: înșiși judecătorii erau siliți să propună judecata lui Dumnezeu.

Însă această icoană a vieții sociale poate fi privită numai ca o desvoltare mai tîrzie, ea trebuie să fi fost degenerarea formei primitive, căci altfel n'ar fi putut să se mențină atîta timp în această stare. Obștiile din veacul XIII ni se înfățișază ca niște alcătuiuri spre folosința obștească a pămînturilor, însă pămîntul însuși ne apare numai cu mult mai tîrziu ca mijloc de legătură între membrii obștiei. A fost o vreme în care, nu pămîntul și posesiunea pămîntului în sine, ci numai oamenii care ședeau pe el reprezentau o valoare. Iată pentru ce regiile noastre din veacul XI și XII, în actele lor de întemeere și în scrisorile lor de danie, dăruiau totdeauna numai șerbi (*Knechte*), în cele mai multe cazuri chiar specificîndu-i pe nume. Ce trebuia mai mult, ajungea atunci să se știe numele satului și acel al șerbului: pămînturile le dădea obștia. Iar cînd, la asemenea hărăziri, întîlnim pe ici și colo o posesiune, acesta este sau un *predium*, adică în sensul de atunci un sat, care se hărăzia împreună cu tot hotarul său, astfel că nu mai putea să alcătuiască pe viitor o obștie agrară împreună cu iobagii altui stăpîn; sau această posesiune este o bucată de pămînt de 1—2—3 pluguri și astfel vederat o parte de posesiune: *săgeata* șerbului respectiv. Și pînă la ce punct dreptul de posesiune nu era întemeet pe stăpînirea pămîntului,

ci pe persoana omului, ne dau un interesant exemplu scrisorile de întărire (*litterae confirmatoriae*) ale capitolului dela Arad, pe anul 1197. În acest document vedem iobagii bisericești specificați pe nume la fiocare sat, iar la sfârșitul acestor liste nominative găsim mențiunea: **Fiecare dintre aceștia are, împreună cu sătenii din sat, câte un loz și dacă numărul lor crește, crește și numărul lozurilor.** (*Unusquisque istorum sortem habet cum villanis et si numerus ipsorum creverit, crescent et sortes*). Soarta bunurilor bisericești atîrnă deci dela împrejurarea dacă numărul iobagilor dintr'un sat sporia sau nu căci cînd un iobag muria fără urmași, biserica perdea în locul în chestiune parte din posesiunea ei. Astfel fură pierdute multe bunuri bisericești, și astfel un mare număr din satele indicate în actele de întemeere lipsesc mat firziu din lista posesiunilor bisericii în chestiune.

Și în acea vreme nu avea nime dreptul să așaze iobagi sesionați noi în locul celor morți, căci adunarea în obștii urma să se facă după tragerea neamului dintr'un strămoș comun. Astfel se putea ușor constata de cătră obștie, din neam în neam, libertatea, rangul, starea și drepturile de posesiune ale individului. De documente nu era trebuință, căci, în familie ca și în obștie, nu proprietatea pămîntului alcătuita legătura între membrii obștiei, ci rudenia. Acolo trebuie să căutăm obîrșia obștiei agrare, căci numai după așazarea definitivă putea să se manifesteze valoarea pămîntului, însă la noi era încă în ființă obștia agrară a popoarelor nomade, în forma ei primitivă, cînd atit cultura pămîntului, cît și așazarea satului se muta din loc în loc în cuprinsul hotarelor de o înfindere urieșă, căci aceasta a fost fără îndoială motivul legii lui Ladislav cel Sfînt, care dispunea ca satele să nu se prea depărteze de bisericile lor.

În Ungaria însă instituțiunea obștiei agrare este mai veche decît descălecarea țării, căci Ungurii au găsit aici Slavi și este lucru știut că toate popoarele slave au trăit la început în obștii agrare.

Prețiosul studiu al lui Tágányi ne pune în stare să ne facem o idee destul de clară despre chipul în care a evoluat, în părțile Ungariei locuite de Romîni, raportul dintre pămînt, sătean și stăpin.

Ungurii la venirea lor au găsit acele părți locuite și stăpinite de obștii agrare ocîrmuite de cneji, întrunite în rudimente de stat sau cantoane (*Gaue*) ocîrmuite de voievozi. Cînd au luat țara în stăpinire, cuceritorii au lăsat să subsiste vechea alcătuire rurală, supunînd satele ascultării castelanului cetății regale celei mai apropiate. Este probabil chiar că acea cetate (castru) să fi existat încă mai înainte de cucerirea ungară, de oarece întreaga alcătuire politică a Romînilor era la început identică cu cea a Slavilor, iar trăsătura caracteristică a alcătuirii politice a acestora era tocmai întrunirea unui număr de sate în ocoale și ținuturi, în centrul cărora era o cetate purtînd numele de *hrad* sau *gorod*, de care atîrna ocolul. În orice caz originea ei este mai degrabă slavă decît maghiară, deoarece Slavii erau sedentari în aceste părți de mai multe secole, iar Ungurii nomazi.¹⁾

Satele romînești erau îndatorite la dări în bani și în na-

1) De aceeași părere este și Pič V. *Der nationale Kampf gegen das ungarische Staatsrecht*, p. 204.

tură, precum și la prestare de slujbe către cetatea unde stătea dirigătorul regal însărcinat cu ocirmuirea ținutului. Această stare de lucruri se constată prin numeroasele documente care vorbesc de satele libere, regale, locuite de Romini, adesea menționate și în această lucrare. Cu vremea, regii Ungariei încep a dăruii aceste sate libere, regale, sau cnejilor lor, Romini, sau la alte fețe de distincțiune, fie Romini, fie Unguri.

Este vederat că regele făcînd o asemenea danie nu confisca de loc sesiunile sătenilor pentru ale da donatarului, ci el dădea acestuia foloasele ce le avea el, regele, asupra domeniului întreg. Cînd s. e. donatarul era însuși cneazul ereditar al satului hărăzit, nu era nici o schimbare în legătura dintre pămînt și săteni, iar în cit privește acele dintre săteni și cneaz, ele nu se schimbau: îndatoririle celor dintâi nu sporiau întru nimic, citimea lor rămîind aceeași, singura modificare era că toate dările și toate slujbele aparțineau acum donatarului. Acesta este înțelesul formulei **omni jure et titulo**, pe care o întinim în toate actele de donațiune cu titlul de donațiune nobiliară și care formulă distinge pe aceste donațiuni de acele referitoare la cnezate. Caracteristica proprietății nobiliare în Ungaria, dela sfîrșitul veacului XIII încoace, consistă tocmai faptul imunității de biruri a locuitorilor satelor stăpînești și bisericești în favoarea acelor stăpîni. 1)

Tăgányi ne-a arătat care erau drepturile de folosință ale obștiilor până în veacul al XVIII-lea și cit de nominal era dreptul de proprietate conferit de rege nobilului căruia îi hărăzia un sat. Cînd, în veacul al XVIII-lea, s'au alcătuit primele urbarii, nu încapă îndoială că nobilii au tras la teritoriul *domenial*, rezervat uzului lor propriu, tot ce au putut trage, cu drept sau fără drept, mai ales păduri, și totuși sesiunile rămase țaranilor, care au alcătuit pămînturile numite *rusticale*, atribuite uzului exclusiv al sătenilor, alcătuesc și astăzi întinderi foarte însemnate de loc de arătură, finaț, pășuni și păduri întrecînd cu mult întinderile aparținînd marelui proprietăți. Proprietatea țărănească până la 50 hectare, alcătuită aproape exclusiv numai din aceste terenuri *rusticale*, cuprinde 75 la sută din întinderea comitatelor locuite de Romini. 2)

Din cuprinsul citațiilor care preced reesă vederat, cum zice de alminteri și Tăgányi, că marea proprietate, în sensul de mare proprietate absolută, de care vorbesc textele legilor ungare și Verböczy, exista în țările supuse coroanei sfîntului Ștefan, în evul mediu, numai în teorie și în textul acelor legi. Iar în realitate ea se mărginea la exercitarea, potrivit uzului și a obiceiurilor străvechi, a unor drepturi de folosință tradiționale asupra hotarului așezării unei obștii gentilice. În Ungaria ceia ce

1) Akos v. Timon *Ungarische Verfassungs- und Rechtsgeschichte*, p. 260 sq.

2) Dr. G. Maior, *Politița agrară la Romîni*, p. 227 sq.

s'a numit până atunci proprietate devine într'adevăr proprietate, în sensul dat de dreptul roman aceluia cuvânt, numai după ce Urbariul o desleagă, tocmai în veacul XVIII, de legăturile și mărginirile în care o țineau obiceiurile și tradițiunile obștiei agrare.

Data fiind predominarea regimului obștiei agrare în provinciile supuse stăpînirii lor nemijlocite, cu greu s'ar putea admite ca regii Ungariei din veacul XIV să se fi străduit pentru desființarea aceluiaș regim în niște țări asupra cărora ei nu exercitau decât o suveranitate nominală.

Dar cetitorul este în drept să mă întrebe: 1°. dacă tragerea la sorți periodică a pămînturilor, de hrană din hotarul obștiei despre care vorbește Tágányi, a fost în uz și la noi, 2°. pentru ce n'am menționat acest obicei în *Pămîntul, Sătenii și Stăpînii*, și 3°. cum se împacă această tragere la sorți cu cele zise de mine, în sus-zisa carte, despre împărțirea hotarului așezării din Moldova în jireabii și pămînturi.

La întâia întrebare răspund că mi se pare sigur că obiceiul tragerii la sorți, în mod periodic, a locurilor de hrană, a existat și în țările noastre. De vreme ce îl vedem în ființă pretutindeni la Rominii din Ungaria, nu este nici un temei care să militeze împotriva încheerii că acest obicei, în vigoare în toate comunitățile primitive, să nu fi avut ființă și în acele ale Romînilor din Moldova. Mi se pare cert că tragerea periodică la sorți a locurilor de hrană avea loc în țările noastre înainte și chiar după întemeierea statelor romine.

Este însă sigur că acest obicei a fost părăsit încă de timpuriu, de vreme ce nu vedem nici o mențiune despre el în documentele veacului XVII, acele dintăi în care găsim știri mai amănunțite asupra vechilor noastre obiceiuri agrare.

La a doua întrebare răspund că n'am vorbit de obiceiul în chestiune fiindcă am scris cartea mea întemeindu-mă aproape exclusiv numai pe izvoare interne și acele izvoare, cel puțin acele mie cunoscute, sînt cu desăvîrșire mute în privința obiceiului sus-zis.

Iar asupra chestiunii cum se poate împăca tragerea periodică la sorți a locurilor de hrană cu împărțirea în jireabii fixe a întregului hotar, este vederat că pămînturile de arătură și delniștile de fînaț din fiecare jireabie erau afectate pe rînd fiecărui gospodar. Doară și în Ungaria numărul sesiunilor ca și alcătuirea fiecărei sesiuni era statornic.

*

Voiu cerceta acum, foarte pe scurt, care a fost, în trăsături generale, evoluțiunea legăturilor dintre pămînt, sătean și stăpîn în Polonia.

Roepell, în *Geschichte Polens*, este cel întâiu autor căruia îi revine meritul de a fi arătat că obștia gentilică agrară a

format temelia alcătuirii economice și politice în Polonia de dinainte de întemeierea statului polon. Părerăa lui a fost în urmă susținută de Maciejowski în *Istoria dreptului slav*, de Lelewel în *Considérations sur l'état politique de l'ancienne Pologne* în chip strălucit și, în vremile mai nouă, de A. Mieroslavski în *La commune polonaise du dixième au dix-huitième siècle*.

Urmele alcătuirii gentilice erau încă vii în veacurile XII și XIII, precum dovedesc federațiunile de comuni numite *opole* în limba polonă și *vicinia* în textele latine.

Locuitorii acestor *vicinia* erau priviți de lege în unele raporturi de drept ca o unitate. Ei plăteau solidar gloaba pentru un omor comis în lăuntru ținutului lor de cite ori făptuitorul nu putea fi descoperit, ei erau ținuți să despăgubească pe acel căruia i se furase ceva pentru paguba suferită, dacă nu dădeau urmare cererii făcute de el să urmărească pe tâlhar împreună cu dînsul, erau pedepsiți cînd nu dădeau urmare strigătului de ajutor al celui atacat pe drumul mare, erau ținuți să achite oareșcare dări în comun și probabil, tot în comun, prestau cele mai multe slujbe publice...

Nu începe vre-o îndoială că îndatoririle privitoare la dări și la slujbe trebuie privite ca rodul creșterii puterii domnești. Dar cealaltă caracteristică a instituțiunii, cheazășia colectivă pentru omor, furt etc., adică pentru menținerea bunei liniști în lăuntru *opolei*, este cu atît mai veche decît puterea domnească, cu cît o asemenea instituție corespunde cu desăvîrșire trebuințelor și caracterului unei vremi în care nu luase încă nici o putere domnească asupra ei paza ordinei obștești, ei această pază cădea în sarcina tuturor membrilor tribului, iar aceștia nu o puteau închezășlui mai bine decît printr'o astfel de îndatorire solidară și obștească. Mai trebuie menționat că aceiași instituție a existat sub același nume la Cehi ¹⁾ și la Sirbi, că o întilnim și în cel mai vechiu monument de drept al Rușilor. Putem deci încheia cu tot dreptul că pe de o parte ea era o instituție aparținînd din vechi tuturor Slavilor și că se afla în ființă la poporul polon încă din vremile cele mai vechi, iar pe de alta că puterea domnească a întrebunțat-o numai mai tirziu, folosindu-se de această alcătuire în ființă spre a întemeia pe ea o ordine în îndeplinirea serviciilor și a îndatoririlor sus-pomenite. Intocmai precum în ginte vedem un număr de familii alcătuiind întregimea gîntii, tot astfel vedem o multime de gînti alcătuiind o unitate compactă și legală. Acest fapt ne permite să facem abstracție, spre a lămuri originea *opolei*, de vre-o alcătuire făcută în vremile de demult, într'un scop anumit, în urma unui plan, ci să privim această alcătuire ca o dezvoltare mai departe a asociațiunii de familie sau de ginte. Trebuie admis că familiile unei gînti s'au așăzat împreună într'un ținut. Familiile înmulțindu-se, acei membri care aveau trebuință de sălașuri nouă le-au căutat fără îndoială în apropierea celor în care locuiau rudele lor, astfel că ținutul locuit de o rubedenie se lărgi cu încetul. De vreme ce, precum am văzut, familiile unei gînti alcătuiiau o unitate legală, tot ținutul luat de ea în stăpînire alcătuiua, în privință legală, o întregime, rămînînd astfel chiar atunci cînd, în urma unei curgeri de vreme îndelungate, pe de o parte dispăruse conștiința că toate familiile ce-l locuiau aparțin aceleiași gînti, iar pe de alta în acel ținut se mai așăzase și familii străine...²⁾

Este cert că, la așăzarea lor pe Vistula, Polonii, care se îndeletniceau mai ales cu păștoria, dar făceau și puțină agricultură, împărțiră hotarele luate în stăpînire în părți deopotrivă care fură

1) În Boemia *opole* se mai numia și *Okolnia*; amîndouă cuvintele în-samă vecinătatea.

2) Roepell, *Geschichte Polens*, Hamburg, 1840, I, p. 86 sq.

trăse la sorți. Cele mai vechi tradițiuni polone, păstrate de Gallus,¹⁾ ne arată că pământurile cucerite dela dușmani erau distribuite țăranilor prin sorți, ca bunuri ereditare (*per sortes hereditarias*).

Aceste părți ereditare mergeau, ca și jireabiile dela noi și *Hufe* germane, dela un capăt la celălalt al hotarului; ele se numiau *dzedzine* în Bohemia și în Silezia, unde le vedem subsistând încă la începutul veacului XV, și *diedine* în Polonia.²⁾ Urmele zadrugii sint vederate atit la Cehi, cit și la Poloni (de altmintrelea aceste două popoare sint din aceeași ramură slavă-ca Sirbii, care s'au despărțit de ei tocmai în întâia jumătate a veacului VII). Și la Cehi și la Poloni oamenii liberi de rind, posesorii *dzedzinelor*, purtau numele de cmet, cmeți (*kmiet, kmieci*, cuvînt din care textele latinești fac *cmetho, cmethones* și-l traduc prin *villanus*=sătean).

Încă dela așăzare, căpeteniile triburilor, jupanii (*Zupan, Supan* dela *zupa*=ținut) își atribuiseră niște întinderi de pământ mai mari decit acele ale cmeților de rind, pe care așăzara pe robii lor, în deobște prinși în răsboiu. Aceste posesiuni ale jupanilor care, bine înțeles, alcătuiau o parte neînsemnată a întinderii teritoriale ocupată de trib, nu făceau parte din vre-o *opolie*, ci alcătuiau teritorii deosebite care, prin însuși acest fapt, înfățșau o formă de stăpînire mai înaintată, mai perfectă. Este de admis că, la începutul puterii Piaștilor,³⁾ aceste posesiuni, la moartea tatălui, se împărțiau între fii și nu mai erau privite ca posesiuni ale unui neam, ci ca posesiuni ale unei comunități de familie. Iar pământurile de care se folosiau țăranii *opoliilor*, adică partea neasămănat mai mare a teritoriului, erau privite ca bun al *opoliei* respective, asupra căruia zisii țărani aveau un drept de folosință ereditar.⁴⁾ Pe lingă pământurile jupanilor și acele ale *opoliilor* mai erau întinderi uriașe de pământ neocupat.

Cînd Piaștii supuseră Polonia sub domnia lor, ei nu avură nici un temei să ia din mîna jupanului, cînd acesta recunoștea suveranitatea lor, proprietatea lui de familie. Dar în ceia ce privea rămășița pământului, se procedă cu totul altfel: domnul luă locul *opoliei* respective. Astfel se născu posesiunea la stăpînitorii a țăranilor trăind sub alcătuirea *opoliilor*. Concepțiunea patriarcală a puterii domnești, aplecarea de a privi sarcinile și dările izvorînd din dreptul public ca provenind dintr'un raport de drept privat, mai cu samă din cauză că ele, în multe cazuri, apăreau ca dări și servicii impuse, nu în interesul public, ci în interesul particular al domnului, și, în sfîrșit, nu puțin vechea putere de stat polonă care trăgea și viața privată în sfera ei de acțiune și tăgăduia orice drept al individualității, contribuind toate a întipări raporturilor dintre țăranii *opoliilor* și domn caracterul unei atîrnări nu numai publică, ci și privată, a unei lipse de libertate, a unei supușenii (*Hörigkeit*).⁵⁾

1) Gallus, p. 302, în Roepell, *Geschichte Polens*, I, p. 128.

2) Vezi în Meitzen, *Siedelungen*, II, p. 246, mențiunea din 1410 din *Registrum honorum Strahov*, în Em, *Decem registra*, p. 291.

3) Întăia dinastie polonă, întăial Piașt domină la 842 d. H.

4) Rachfahl, *Die Organisation der Gesamtverwaltung Schlesiens vor dem dreissigjährigen Kriege*, p. 418.

5) *Ibid.*, p. 419.

Domnul (ducele) devenind și stăpin peste toate pământurile pustii, făcu din ele dăni favoriților și partizanilor săi și, mai ales, bisericii. În curînd, el lucrînd sub concepțiunea greșită că țărani *opolii* îi sînt supuși, începu să dăruiască și asemenea sate bisericii și nobilimii. Aceste dăni luînd în curînd o mare extensiune, partea cea mai mare a teritoriilor vechilor *opolii* alcătuiră în curînd domenii întinse, aparținînd clerului și șleahței (*szlachta*—nobilime). Astfel, pe la mijlocul veacului al XIII-lea, populațiunea rurală a Poloniei alcătuia o masă în deobște omogenă, inzestrată cu drept de posesiune *lassitic* și îndatorită la cens și la slujbă.¹⁾

Cert este că cmeții din acea epocă urmau să se folosiască de vechiul lor drept de folosință ereditară asupra teritoriului foastei *opolii* respective: acest drept este menționat formal în actele acelei vremi,²⁾ el este amintit de toți istoricii poloni care s'au ocupat de chestiune.³⁾

Acești țărani posesori ereditari ai vechilor *sortes* erau încă în deobște, în veacul al XIII-lea, oamenii liberi. Pe lîngă ei se aflau însă numeroase categorii de țărani neliberi. Aceștia erau vechii sclavi sau șerbi așezați de nobilime pe posesiunile ei. Parte din ei se folosiau, ca și țărani liberi, în schimbul unui cens și a unor slujbe mai ușoare sau mai grele, de cite un *lan* sau *vloka* (jireabie) întreg, de trei sferturi sau de jumătate de lan. Folosința lor era de obicei ereditară și erau scoși dintr'însa numai dacă nu se achitau de îndatoririle lor cătră stăpinul locului, dar erau legați de glebă și nu puteau părăsi satul fără de voia stăpinului, care, bine înțeles, nu o dădea niciodată.

O poziție mai precară o aveau acei care, sub numire de *zagrodnik* (grădinar), *komornik* sau *chaluprik* (casaș), țineau dela stăpin parcele și numai în chip vremelnic. În această condițiune se găseau și țărani liberi și șerbii.

Dela veacul al XIV incoace, grație cotropirilor nobilimii, cotropiri înlesnite prin slăbăciunea crescîndă a puterii centrale,

1) *Ibid.*, p. 29 sq.

2) Iată două exemple: Intr'un document din anul 1235, care se află în arhiva capitolului catedralei din Posen, se zice cu prilejul unui schimb de bunuri: *haeredibus autem, qui ibi fuerunt alias pro istis sortibus nomine smochovici, dedimus haereditates, et archidiaconus jam saepe dictus cuidam eorum vaccam cum vitulo et duos modios dedit annoneae eo quod de praemissa villa bona cedant voluntate* (dar erezilor de față le-am dat alte părți de ocină trase la sorti, părți cunoscute sub numele de *smochovici* și arhidiaconul l-am pomenit adesea, va da fiecăruia din ei o vacă cu vitelul ei și două măsuri de grîu pentruca ei să renunțe (cu al lor) la moștenire).

Iar în documentul din anul 1286, aflat la Sczygelski, *Timecia*, p. 159, în care ducele Leszek din Cracovia liberează supuși moșilor aparținînd mănăstirii Timec de sub autoritatea judecătorilor ducale, el stipulează: *excepta haereditaria quaestione, pro qua non aliter citabuntur nisi per litteram nostro sigillo sigillatam* (cu deosebirea chestiunii de moștenire, pentru care vor fi citați numai prin scrisorile noastre, sigilate cu pecetea noastră). Roepell, *Geschichte Polens*, I, p. 308, nota 8. Despre aceste eredități țărănești mai tratează și statutul lui Cazimir cel mare. (V. Macieiovski, *Slavische Rechtsgeschichte*, I, p. 129).

3) Vezi în această privință, Macieiovski, *Slavische Rechtsgeschichte*, I, p. 127 sq., și Lelewel, *Considérations sur l'état politique de l'ancienne Pologne*, p. 50 sq.

condițiunea cmeților din prima categorie (urmașii locuitorilor *opoliilor*) se înrăutăți repede, apropiindu-se din ce în ce de aceea în care se aflase până atunci a doua categorie, de care am vorbit. Dreptul lor de a se muta dintr'un loc într'altul dispăru, deveniră legați de glebă, slujbele ce le făceau stăpînului sporiră nemăsurat, iar amintirea drepturilor lor la posesiunea pămînturilor de care se folosiau deveni din ce în ce mai ștearsă, până cînd legea dela 1496 le ripi orice drept legal asupra lor, oprind cu desăvîrșire pe plebeiani de a mai poseda bunuri teritoriale.¹⁾ In veacul al XVI-lea starea de drept a țărănimii polone era aceea de șerbire: ei ajunseră în urmă să fie ținuți a lucra stăpînului cite trei și uneori cite patru zile pe săptămînă.²⁾

Astfel fiind mersul evoluțiunii legăturilor dintre pămînt, sătean și stăpîni în Polonia, și dacă mai luăm în privire faptul că, în tot cursul veacurilor XIII, XIV și XV, urmă, în toate provinciile aceluî regat, o puternică mișcare de colonizare și că în fiecare an se hărăziau acolo sute de concesiuni de cnezate și de soltuzate, mi se pare că presupunerea adversarului meu, cum că influența polonă ar fi pus fără îndoială capăt regimului cnezatelor în Moldova, rămîne cu desăvîrșire lipsită de temei chiar dacă acel regim ar fi existat. Dominațiune polonă în Moldova de dinnainte de descălecare n'a fost, iar influența polonă se va fi redus la mai nimica.

De almintrelea mersul evoluțiunii acestor legături este, în trăsături mari, același în amîndouă țările, în Polonia ca și în Moldova: un șir de cotropiri ale clasei stăpînitoare a ripit țărănimii drepturile ei strămoșești de folosință asupra pămîntului pe care se hrănia. Deosebirea de căpetenie consistă în faptul că această acțiune de cotropire a mers, în Polonia, mai repede decît la noi; pe cînd drepturile țaranilor poloni se ripiau prin legea dela 1496, țaranii romîni erau cu desăvîrșire desbrăcați de ale lor numai prin aceea dela 1832.³⁾

IX. Incheere

Din cele ce preced reesă că proprietatea mare este o alcătuire economică ce se arată pentru întăia oară la Romani, într'o vreme cînd statul roman ajunsese la un grad înalt de dezvoltare politică, cu o putere centrală organizată și efectivă. In celelalte țări europene ea își are obirșia fie în rămășișile proprietății mari în ființă la căderea împărăției apusene, fie în influența legilor romane după întemeerea statului respectiv și după organizarea puterii centrale într'nsul. Iar cînd

1) Lelewel, op. cit., p. 141 sq.

2) Ibid., ibid..

3) Mă simt dator să exprim aici mulțămirile mele domnului profesor Balzer dela Universitatea din Lemberg, care, cu prilejul trecerii mele prin acel oraș în anul trecut, a binevoit să-mi dea sfaturi și indicațiuni prețioase asupra izvoarelor de consultat în chestiunea ce face obiectul rîndurilor de pui sus.

aceste state, ca Boemia, Polonia și Ungaria, nu s'au născut de-adreptul din îmbucătățirea împărăției, ele au fost supuse influenței legilor romane prin intermediul clerului catolic.

Cit timp la un popor nu a existat stat organizat și putere centrală efectivă, în stare de a-și impune voința până în regiunile cele mai depărtate ale țării, o mare proprietate n'a putut să existe și n'a existat.

Moldova înainte de descălecare era împărțită într'un număr de ținuturi, unele mai mari, altele mai mici, fără legătură statornică între ele: Moldova propriu-zisă, Țara Birladului, țările Codrenilor, Lăpușnenilor, Orheenilor, Hotinenilor, etc.; ea oferia astfel icoana desăvârșită a alcătuirii cantonale (*Gauverfassung*). Elementele care o alcătuiau nu cunoșteau căpetenie mai mare decât Voevodul ales în timp de împrejurări grele și în chip vremelnic. După ce Bogdan dela Cuhnia pune mina pe micul voevodat al Moldovei propriu-zise, el are mai mult caracterul unui povățuitor al oștilor celorlalte ținuturi, decît acel de Domn: „și într'această începătură fost-au domnia ca o căpitanie“ ne zice cronicarul.¹⁾ Această alcătuire: confederațiunea de triburi în timp de războiu, sub povățuirea unei căpetenii ostășești, este, pentru a cita numai exemple mai cunoscute, întocmai aceiași sub care trăiau Grecii pe vremea războiului Troei, Germanii și Slavii înainte de distrugerea imperiului roman și Indienii din America de Nord în veacul al XVI-lea.

Numai faptul ființei unei asemenea alcătuirii exclude cu desăvârșire orice idee că proprietatea mare s'ar fi putut naște sub regimul ei. Mai întâiu, lipsind suveranul și puterea centrală, cine era s'o constituie, s'o impue și s'o închezăsluiască? Cine și în ce limbă era să scrie actele de proprietate într'o țară de analfabeți? Iși închipue poate autorul *Incerării de mistificare* o proprietate mare fără acte de proprietate?

Moldova din veacul XIV aflindu-se într'o stare cu desăvârșire primitivă, fiind împărțită într'o mulțime de ținuturi fără cheag între ele, adică trăind sub regimul unei alcături cantonale (*Gauverfassung*), folosința pămîntului într'insa nu putea să fie ocir-muită decît de obiceiuri la fel cu acele care ocirmuiau acea folosință la popoarele trăind sub aceiași alcătuire și găsindu-se pe aceiași treaptă culturală, adică sub regimul obștiei agrare.

Acest regim în veacul XIV mai avea încă urme vii în Polonia, constituită ca stat înainte de mijlocul veacului al IX-lea, el era, precum ne-a dovedit Tágányi, în plină floare în același secol (al XIV-lea) în Ungaria, devenită regat și creștinată la începutul veacului al XI-lea. Cu atit mai mult trebuia ca regimul obștiei să fie obiceiul cîrmuitor în Moldova, neasămănat mai inapoiată ca cultură și care își începea abia atunci ființa ca stat.

1) *Letopiseși*, I, p. 133.

Satele moldovenești despre care ne vorbesc vechile documente erau deci fără îndoială niște obștii agrare, iar cnejii niște căpetenii la fel cu căpeteniile germane, celtice și slave din epocile corespunzătoare, având aceiași obirșie și intrunind în minile lor atât autoritatea administrativă și judiciară, cât și aceea militară.

Cu desăvârșire lipsită de orice temei și în contradicție cu istoria instituțiilor omenești este deci afirmațiunea autorului *Incercării de mistificare*, când pretinde că :

...faptul posesiunii țăranilor asupra caselor, grădinilor și locurilor de arătură este rezultatul unor drepturi pe care ei le câștigă stînd pe moșiile nobililor și ale boerilor, este rezultatul stării lor de clăcași și dijmari. ¹⁾

Această afirmație este chiar absurdă a priori. Pentru că ea să fi putut avea vre-un temei, ar fi trebuit ca popoarele barbare, cînd cucereau o țară sau se așăzau într'nsa în chip pașnic, s'o fi cucerit sau colonizat nu pentru folosul obștiei, ci pentru acel al unei clase de privilegiați, presupunere absurdă și care știm că este neîntemeiată. Pretutindeni obștiile gentilice au luat în stăpînire un teritoriu pentru folosul lor, al obștiilor, și nu pentru acel al vre-unei clase privilegiate, care atunci exista cel mult în germen. Iar că dela ocuparea Daciei Traiane de către Anți și Slavi și până la întemeierea statului moldovenesc, pămîntul nu trecuse în mîna unei clase privilegiate, dovedește faptul predominării, în veacul XIV, în părțile Ungariei locuite de Romîni, a regimului obștiei agrare.

În zădar s'ar cerceta evoluția legăturilor dintre pămînt, sătean și stăpîn la toate popoarele pămîntului; departe de a se putea stabili că astfel ar fi fost cazul la vre-unul din ele, s'ar constata o evoluțiune în sensul absolut opus, adică că în deobște sătenii au pierdut drepturile lor de folosință asupra hotarului așăzării în urma cotropirilor succesive ale căpeteniei acelei așăzării sau ale nobililor care dobîndise pămînt în apropierea așăzării.

Și aceasta se aplică cu atât mai mult la Moldova, cu cât țările romîne, atât prin faptul că nu aparțineau religiunii catolice, cât și prin acel al izolării lor aproape desăvârșite, timp de zece veacuri (dela Aurelian până la sfîrșitul veacului al treisprezecelea), de Europa apusană, au rămas cu totul neatînse de intririle instituțiilor romane. Evoluarea legăturilor dintre pămînt, sătean și stăpîn în țările noastre s'a produs deci în condițiuni asămănătoare mai mult cu acele în care au evoluat în Irlanda, unde cotropirile succesive ale căpeteniei asupra drepturilor obștiei se urmăresc în chip atât de clar.

Afirmațiunea reprodușă mai sus a autorului *Incercării de mistificare* alcătuește o dovadă vederată că cunoștința materiei despre care se încumeta să scrie îi lipsia cu desăvârșire.

1) G. Panu, *O încercare de mistificare, etc.*, p. 125

Observația mea de mai sus, reeșind din cercetarea procesului de evoluare a legăturilor de care ne ocupăm, este pe deplin coroborată de autoritățile cele mai recunoscute în asemenea materie. Iată ce zice în această privință Sumner Maine :

Originea ei (a proprietății) trebuie raportată nu scăderii autorității tribunalului asupra părților membrilor lui, ci autorității neconținut crescînde a căpeteniei, întâiu, asupra propriului domeniu și a pămîntului atribuit demnității lui și, al doilea, asupra pămînturilor tribunalului.¹⁾

Și mai departe :

...Se poate totuși declara, fără ca această afirmațiune să poată fi taxată de ușuratecă, că proprietatea solului, astfel cum ea este cunoscută de obștile (popoarele) de neam aric, are o îndoită obîrșie. Ea s'a născut în parte prin desfacerea drepturilor individuale ale membrilor din drepturile colective ale familiei sau ale tribunalului, și în parte prin creșterea și transformarea suveranității căpeteniei. Fenomenele ce se pot atribui acestui îndoit proces mi se par ușor de deosebit unul de altul. Atît suveranitatea căpeteniei, cît și posesiunea pămîntului de către trib sau familie au trecut în Europa apusană prin ciurul feudalismului; dar cea dintăiu a reapărut în unele caracteristice bine însemnate ale tînerilor militare sau cavale-rești, și cea de pe urmă în regulile principale ale tînerilor nenobile, printre care acea cunoscută sub nume de socagiu, care alcătuia modul de ținare a țăranelui liber. Statutul căpeteniei ne-a lăsat un legat în dreptul de primogenitură, care însă de mult și-a perdut forma ei primitivă; altul în dreptul de a se folosi de oareșcare monopoluri și de a le impune; și un al treilea într'o formă de proprietate absolut specială, de care altă dată se bucurase numai căpetenia și după ea Seniorul, pe acea parte a teritoriului tribunalului care alcătuia domeniul lui. Pe de altă parte, din starea de decădere a posesiunii colective a tribunalului s'au născut mai multe sisteme de împărțire după moarte, printre care acel al diviziunii pămîntului în părți deopotrivă; ea a mai lăsat alt șir de urme (deși mai puțin întinse) într'un număr de obiceiuri mărunte ocîrmuind cultura pămîntului și chipul de distribuire a roadei.²⁾

O Incercare de mistificare istorică mai conține o mulțime de afirmațiuni de aceeași valoare ca cele la care am răspuns în capitolele de mai sus și multe obiecțiuni la cele expuse de mine în *Pămîntul, sătenii și stăpânii*, făcute cu aceeași lipsă de știință și de bună credință, cu aceeași patimă, și fiindcă în acest moment am pe Sumner Maine în mîină, voi lăsa ca învățatul englez să răspundă la uimirea cu care adversarul meu primește afirmarea mea, de altmintrelea bine dovedită, că domnii, prin uricile lor de danii sau de întărire, hărăziau sau întăreau nu proprietatea unui sat, ci judecia lui, reproducind totodată în notă spusese adversarului meu.³⁾

Dreptul de a primi dări feudale și de a impune monopoluri mărunte, astăzi aproape cu desăvîrșire stîns în Anglia prin măsurile pricinuite de

1) Sir Henry Sumner Maine, *Early Institutions*, 115.

2) *Ibid.*, p. 120.

3) Panu, op. cit., p. 151.

Copihold commission, încetase [în Anglia] încă dela sfârșitul veacului trecut (al XVIII-lea) să aibă vre-o însămnătate pentru clasa care posedă aceste drepturi; dar Tocqueville, în al său *Ancien Régime* (I, 18), a explicat că aceste drepturi alcătuiau aproape singurele mijloace de traiu care le posedă majoritatea nobilimii franceze. Un oarecare număr de nobili, pe lângă drepturile lor feudale, aveau moșiile sau domeniile lor, aparținându-le în proprietate deplină și cite odată enorm de întinse, și cei mai bogați membri ai acestei clase restrinse, care apar atit de des în istoria Curții franceze, dar care, departe de această Curte, erau cei mai respectați și iubiți din ordinul lor, alcătuiau clasa care corespundea, din punctul de vedere legal, acelei a proprietarilor funciari englezi. Rămășița nobililor [francezi] trăia mai cu samă nu din venitul pământului, dar din produsul drepturilor lor feudale, și ducea o viață anevoioasă slujind pe rege la oaste. Conștiința dreptului de proprietate a pământului îl avea astfel, nu seniorul, ci țărănimea. (Sir Henry Sumner Maine, *Early Institutions*, p. 133 sq).

Să judece acuma cetitorul, după ce va fi comparat citatul din Sumner Maine cu textul din notă¹⁾ al adversarului meu, dacă afirmarea mea sau însuși acel text alcătuește „ceva fenomenal,” dacă bunuri la fel cu județiile hărăzite de domnii Moldovei nu se hărăziau și de suveranii celorlalte țări din Europa! Pentruca să se poată judeca buna credință a autorului *Incerării de mistificare*, amintesc că, în cartea mea, la pag. 116, arăt că veniturile judeciei se alcătuiau: din a zecea a roadelor pământului, din o parte a rodului stupilor, din slujba sătenilor, din monopolul morii și a crîșmei și din venitul gloabelor impuse sătenilor, pe lângă jireabia sau jireabiile de care se folosia în hotarul obștiei.

Și să se noteze că eu nicăiure nu zic că domnii ar fi hă-

1) Acuma întreb pe cetitori: Văzut-au undeva în lume acest fel de proprietate? Poate autorul să-mi dea un exemplu macar a următorului fel de proprietate: Cineva e proprietar pe o moșie și un sat, îl poate transmite moștenitorilor, îl poate vinde, îl poate schimba, dar el nu are dominium peste nici o parte din hotar, căci hotarul nu este al lui ci al locuitorilor de pe ea; el nu are dreptul de folosință, decit foarte redus asupra citorva lanuri, căci atit proprietatea cit și folosința este a țaranilor. El poate vinde, dar în realitate nu vinde nimic, decit cel mult trei jireabii și dreptul de judecie; restul nu-i aparține. El are stăpînire asupra satului, dar acea stăpînire nu-i conferă nici un drept asupra pământului. Proprietatea lui e nominală, inaparentă și neeficace, este proprietar cu numele, căci nu poate să uzeze și să abuzeze de proprietatea sa în sensul dreptului roman.

Dacă cetitorul a auzit sau a aflat ceva de o asemenea proprietate, să binevoiască să-mi semnaleze această pasăre rară.

Dar atunci ce foloase trage un asemenea proprietar din o asemenea proprietate? S'ar părea că autorul își bate joc de ideia proprietății, reducînd-o la o simplă păpușărie.

D. R. Rosetti ne spune în fine, că singurul folos real pe care un proprietar îl trăgea din stăpînirea unui sat sau a unei moșii, era dreptul de judecie asupra satului aflat pe acel pămînt, *judecie care alcătua tocmai obiectul de căpetenie al stăpînirii hărăzite sau întărite.*

Va să zică toată proprietatea cuiva se reducea la dreptul de a judeca pe locuitorii de pe moșia peste care chipurile era stăpîn și la acela de ocîrmuitor!

Încă odată, ar putea autorul să-mi arăte un singur exemplu de o asemenea proprietate? De o proprietate în care proprietarul să nu aibă nici un drept asupra pământului. E ceva fenomenal. (Panu, op. cit., p. 151—152).

răzît proprietatea satului, dăruit sau întărit, că în toată cartea mea, dela început până la sfârșit, mă ridic împotriva pretențiunii stăpînitorilor de a fi fost proprietarii hotarului satelor hărăzite sau întărite lor !

Să mai răspund la chichițele avocațești întrebunțate pentru a încerca să dovedească că cneazul (județul) nu era judecător al satului ? Ar fi să plictisesc în zădar pe cetitor și să perd un timp care îmi este prețios : înseși cuvintele de cneaz și de județ dovedesc că este vorba de un ocîrmuitor, de o căpetenie care, la popoarele în starea primitivă în care se aflau atunci Romîni, întrunia totdeauna în minile sale atribuțiunile administrative, judiciare și militare. De altmintrelea documentele citate în cartea mea dovedesc faptul cu prisosință.

Gădesc că cele ce preced ajung pentru a dovedi, cu vîrf și îndesat, că *O încercare de mistificare istorică* este o lucrare lipsită de bună credință, scrisă de un om dibace în minuirea condeiului, dar absolut străin de materia ce o tratează și făcută înadins pentru a descredita în ochii marelui public o operă înfățișînd rezultatul unor cercetări conștiințioase, urmate timp de un sfert de secol, dar care are păcatul să scoată la iveală niște adevăruri pe care unul din partidele noastre politice le crede primejdioase pentru siguranța statului român.

Nu mă indoesc un moment de sinceritatea acestor îngrijiri, dar nu le împărtășesc, căci nu pot dori menținerea unei stări de lucruri socială și economică, a cărei temelii sînt atît de șubrede, încît ajunge darea în vileag a unui adevăr istoric pentru a le face să se prăbușască. Sînt dimpotrivă convins că leacul unui rău social și economic se poate găsi numai dacă cunoști obîrșia și pricinile lui. Chestiunea agrară la noi, care încă mult timp va rămînea amenințătoare, este rezultatul modului în care au evoluat aici legăturile dintre pămînt, săteni și stăpîni sub influența dezastroaselor împrejurări politice prin care au trecut țările noastre în curs de veacuri. Ea este însă mai ales rezultatul cumplitei cotropiri dela 1832, cînd obștia poporului român a fost lipsită, în chip brusc și arbitrar, de drepturile ei strămoșești de folosință a pămîntului în folosul unui număr infim de privilegiați.

Această cumplită nelegiuire nu numai că a sporit în chip nemăsurat pricinile de ură a urieșului de jos împotriva piticului de sus, dar ea a mai avut înînrurirea cea mai dezastroasă asupra dezvoltării noastre economice. Obștia poporului a fost redusă la întinderi de pămînt minime tocmai în clipa în care, în urma deschiderii Dunărei și a libertății comerțului închezășluite prin tratatul dela Adrianopole, cultura acestui pămînt încă nedestelinat era să-i dea mijloace să se îmbogățească repede. Ce podoabă a țării, ce nebiruită putere oștenească și economică ar înfățișa acuma țărănimea romînă, dacă, timp de trei sferturi de veac, s'ar fi folosit ea de roada a trei părți din acest pămînt binecuvîntat ? De parte de noi ar fi acuma orice primejdie socială sau economică.

În urma cotropirii regulamentare însă, pe trei pătrimi din pă-

mintul țării s'a făcut stăpînă o mină de oameni care, neavînd capital trebuitor, a cultivat rău întinderi mici, cîte le puteau lucra cu brațele țărănimii robite, întinderi care au sporit numai cu încetul. Iar rodul produs de această exploatare, relativ însemnat, a fost în cea mai mare parte risipit în străinătate, sau pentru produse de lux venind din străinătate.

Cotropirea dela 1832, punînd aproape totdeauna pămîntului țării în minile a citorva sute de privilegiați, a fost fără indoială una din cauzele de căpetenie a stării de înapoere în care se află acest popor; stăpînii de moșii fiind atotputernici, nici nu se puteau gîndi slabele guverne regulamentare la sporirea resurselor statului prin impunerea imobilelor. Birul țaranului alcătuiua deci venitul de căpetenie al bugetului și școlile primare rurale din Moldova, până aproape de Unire, se puteau număra pe degete. Numai Cuza izbutește, și cu ce greutate, să obțină impunerea proprietăților funciare!

Sub orice față o privești, revoluția făptuită de boerime la 1832, în paguba obștiei și în folosul ei, alcătuește o fără de lege, de urmările căreia suferi-vom încă mult timp. Ne vom putea mintui de ele nu închizînd în fața lor ochii ca struțul, ci numai cunoscîndu-le obîrșia, cercetînd nașterea și desvoltarea lor, măsurînd toată întinderea răului.

Am răspuns la obiecțiunile fundamentale (?) făcute de cătră adversarul meu teoriei emise de mine. Cred nefolositor să mă mai ocup de *ergotujul* care alcătuește partea finală a broșurii. 1)

Am terminat cu *O încercare de mistificare* și declar că, pe viitor, nu voi mai răspunde decît la acele critici ale teoriei mele asupra evoluțiunii legăturilor dintre pămînt, săteni și stăpîni la noi, care vor fi făcute pe baza cunoștinții, atît a numeroaselor opere tratînd despre această chestiune, cît și a materialului nostru de documente interne, atît a celui publicat, cît și a celui inedit. Atacurile avocățești și dialecticile goale, chiar cînd ele vor porni dela pretinse călăuze intelectuale sau electorale, sau dela vre-un principe al condeielui, nu vor mai primi dela mine nici un răspuns, oricare ar fi energia stilului lor.

Văzînd însă cit de străini de istoria acestei evoluțiuni sînt unele din sus-pomenitele călăuze, cred a le face un serviciu anexînd acestei lucrări o listă de operele de căpetenie scrise asupra unei

1) Restabilesc în treacăt adevărul asupra unui punct. Adversarul meu se declară uimit de faptul că mă servesc de un document dela 1447 al lui Petru Vodă, care tratează despre liberarea unui țigan, pentru a stabili drepturile sătenilor și ale stăpînilor asupra pămîntului în Moldova. Un nou exemplu de bună credință a autorului *Încercării de mistificare!* Precum reesă din locul în chestiune (*Pămîntul, Sătenii și Stăpînii*, p. 38), mă servesc de acel document fiindcă se vorbește în el de dreptul romînesc (*да ЖИТЕТЬ СЛОБОДНО НА ВОЛОСКОМЪ ЗАКОНѢ*, să trăiască slobod după dreptul romînesc), pentru a arăta că, în veacul al XV-lea, se știa în Moldova de un drept romînesc. Atita și uimic mai mult.

chestiuni de a cărei deslăgare este atât de legat viitorul nostru. Poate că goana după partizani, manoperele electorale, certele pentru predominare, afacerile, petrecerile, sportul și călătoriile în străinătate le vor lăsa timpul necesar pentru a se documenta în cauză astfel ca, pe viitor, ei să fie în stare a combate teorii neplăcute lor nu numai prin energia calificativelor și prin meșteșuguri avocațești, ci și prin puterea argumentelor. Aceasta însă dacă nu vor preferi să propună Camerei actuale un proiect de lege proscriind cărțile în chestiune ca alcătuind niște „instigații primejdioase.“

Lista principalelor opere de consultat pentru istoria evoluției legăturilor dintre pământ, săteni și stăpîni

- Dareste de la Chavanne, *Histoire des classes agricoles en France.*
Engelmann, *Entstehung der Leibeigenschaft in Russland in Baltische Monatschrift*, XXVII, 1880, fas. 5, 7, 9.
Engel Friedrich, *Der Ursprung der Familie, des Privateigentums und des Staates.*
Ewers I. Ph. G., *Das älteste Recht der Russen.*
Gessner W., *Geschichtliche Entwicklung der gutsherrlichen und bäuerlichen Verhältnisse Deutschlands oder praktische Geschichte der deutschen Hörigkeit.*
Hanssen G., *Agrarhistorische Untersuchungen.*
Haxthansen A., *Agrarverfassung Russlands.*
Inama Sternegg K. Th. v., *Deutsche Wirtschaftsgeschichte.*
Jan v. Jordan-Rozwadowski, *Die Bauern des 18-ten Jahrhunderts und ihre Herrn im Lichte der neuesten deutschen Forschungen in Jahrbüchern für Nationalökonomie und Statistik*, III, XX bs, Baud.
Keussler, *Der bäuerliche Grundbesitz in Deutschland.*
Kindlinger, *Geschichte der deutschen Hörigkeit, insbesondere der sogenannten Leibeigenschaft.*
M. Kovalevsky, *Tableau des origines et de l'évolution de la famille et de la propriété.*
Lamprecht K., *Deutsche Geschichte.*
Landau G., *Deutsches Wirtschaftsleben im Mittelalter.*
Laveleye E. de, *De la propriété et de ses formes primitives.*
Lelewel J., *Considérations sur l'état politique de l'ancienne Pologne et de son peuple.*
Lette, *Die Vertheilung des Grundeigentums im Zusammenhang mit der Geschichte der Gesetzgebung.*
Lippert, *Kulturgeschichte der Menschheit in ihrem organischen Aufbau.*
Maciejowski, *Geschichte des slavischen Recht.*
Maior G., *Politica agrară la Romîni.*
Maurer G. L. v., *Einleitung zur Geschichte der Mark-Hof-Dorf- und Stadtverfassung.*
" " *Geschichte der Dorfverfassung in Deutschland.*
" " *Geschichte der Frohnhöfe, der Bauernhöfe und der Hofverfassung in Deutschland.*
" " *Geschichte der Markenverfassung in Deutschland.*
Meitzen A., *Siedelungen und Agrarwesen.*
Morgan L., *Ancient Society.*

Nasse E., *Über die mittelalterliche Feldgemeinschaft und die Einhegungen des sechzehnten Jahrhunderts in England.*

Rachfahl F., *Die Organisation der Gesamtstaatsverwaltung Schlesiens vor dem dreissigjährigen Kriege.*

Ratzel, *Völkerkunde.*

Roepell, *Geschichte Polens.*

Roscher W., *System der Volkswirtschaft.*

Seeborn Frederick, *The English village community.*

Sering, *Die innere Kolonisation im östlichen Deutschland.*

Sobjestransky, *Ucenija o nacionalnych osobenostyach.*

Sumner Maine Sir Henry, *Early Institutions.*

Village communities in the East and West.

Timon Akos v. " *Ungarische Verfassungs u. Rechtsgeschichte.*

Tágányi Karl, *Geschichte der Feldgemeinschaft in Ungarn, in Ungarische Revue* pe 1895.

Thudichum Fr., *Die Gau und Markverfassung in Deutschland.*

Weber M., *Die römische Agrargeschichte in den Bezeichnungen des Staats und Privatrecht.*

Wittich., *Die Grundherrschaft in Nordwestdeutschland.*

